

וינסטון צ'רצ'יל והקמת ועדת הקאבינט לשאלת ארץ-ישראל (אפריל-יולי 1943)

מבוא *

קאבינט המלחמה הבריטי החליט בישיבתו ב-2 ביולי 1943 להקים ועדת קאבינט שתדון ותציע מדיניות בריטית חדשה לארץ-ישראל לקראת סוף המלחמה — נוסחה פוליטית מוגדרת, דרכי ביצוע ועיתוי.

הוועדה — שהיתה רמת-דרג וכללה שרים בעלי נסיון, בקיאות וידע בשאלת ארץ-ישראל — התקיימה עד תום כהונתה של ממשלת הקואליציה המלחמתית של צ'רצ'יל.¹ בראשותו של הרברט מוריסון, שר הפנים, היו לוועדה שבעה דיוני מליאה, מספר רב למדי של דיונים בכתב — באמצעות תזכירים ותגובות בכתב של חבריה — ומספר רב של דיונים בין משרדיים בדרגים שונים. הפקידות הבכירה של משרד המושבות, הנציב העליון בארץ-ישראל ויועצו המיוחד סר דאגלס האריס, מחלקות המזרח ואמריקה הצפונית של משרד החוץ, ראשי המטות הצבאיים במזרח התיכון וראשי המטות בלונדון, השר התושב בקאהיר ומועצת המלחמה של המזרח התיכון,² שגרירי בריטניה ונציגיה המרכזיים בארצות המזרח התיכון, פילדמארשאל

* מראי המקומות לחומר הארכיוני מצוינים במאמר בקיצורים הבאים:
C.O. — חטיבת משרד המושבות שבארכיון המדינה הבריטי (Public Record Office)

F.O. — חטיבת משרד החוץ שבארכיון המדינה הבריטי.

CAB — חטיבת קאבינט המלחמה שבארכיון המדינה הבריטי.

PREM — חטיבת תיקי משרד ראש הממשלה שבארכיון המדינה הבריטי.

אצ"מ — הארכיון הציוני המרכזי.

א"ו — ארכיון וייצמן.

1. הוועדה הוסיפה להתקיים גם בימי ממשלת אטלי, הורכבה מחדש באוגוסט 1945 וחיידה את דיוניה בספטמבר 1945.

2. ה-Middle East War Council (MEWC) הוקמה בידי אוליבר ליטלטון, השר התושב הראשון ששלח צ'רצ'יל לקאהיר, ביולי 1940. עם חברי המועצה נמנו השר התושב (שכיהן כיו"ר), מפקדי הצבא, הצי ותילי-האוויר במזרח התיכון, מפקד הצבא במצרים, שהיה גם האדמיניסטרטור הצבאי הכללי למזרח התיכון (The Intendant General), שגריר בריטניה בקאהיר וכן שגריר בריטניה בגדאד, הנציב העליון בארץ-ישראל, המושלים בקפריסין ובעדן. בישיבות המועצה השתתפו גם נציג ממשלת הודו ופילדמארשאל סמאטס, כל אימת שזדמנו לקאהיר, או שאף הזדמנו במיוחד. על נסיבות הקמת המועצה ראה: *The Memoirs of Lord Chandos*, London 1962, pp. 232—236

סמאטס, ראש ממשלת דרום-אפריקה — כל אלה שותפו בשלבים שונים של עבודת הוועדה וכולם חיוו דעות עקרוניות והכינו לעיונה מסמכים מפורטים, אם ביזמתם שלהם ואם לפי בקשת הוועדה. במשך שתי שנות קיומה הוגשו לוועדה 53 מסמכי-ועדה רשמיים³ ועשרות מסמכי-קאבינט רשמיים,⁴ נוסף על החומר הרב שנצטבר בשאלת ארץ-ישראל מאז הספר הלבן של צ'רצ'יל ב-1922, ובעיקר מאז הדו"ח של ועדת פיל.

זו היתה, ללא ספק, הוועדה אשר השקיעה את המאמץ הרב ביותר, בתולדות הטיפול בשאלת ארץ-ישראל, במישור של הקאבינט הבריטי. דיוניה, והחומר שהוכן במרוצת עבודתה, היו מכמה בחינות חשובים מדיוני ועדת פיל. החשאיות המוחלטת שהוטלה על עצם קיום הוועדה, לא כל שכן על דיוניה ומסקינה, איפשרה דיון משובח לחלוטין מלחצים, ציוניים או ערביים. ההקפדה על סודיות מוחלטת איפשרה מתן ביטוי מלא וחופשי הן לאינטרסים הבריטיים במזרח התיכון ובארץ-ישראל, כפי שראה אותם כל אחד מהגורמים השותפים לעיצוב המדיניות, והן ליחסם של האזשים השונים, מיניסטרס ואחרים, והמיניסטריונים השונים, להיבטים השונים של שאלת ארץ-ישראל.⁵ לדיוני הוועדה, לא פחות מאשר למסקנותיה, יש חשיבות רבה, בהציגם את יחסי הכוחות המורכבים והמסובכים בשאלת ארץ-ישראל, בקאבינט של צ'רצ'יל על שלוחותיו השונות. גם אם בסופו של דבר לא באו החלטות הביניים של הוועדה — בדבר חלוקת ארץ-ישראל — לכלל פרסום או מבחן ביצוע, נודעת להן חשיבות, שהרי מדובר בגסיון הבריטי האחרון לפתור את שאלת ארץ-ישראל בדרך של הקמת מדינה יהודית בחלק מן הארץ.

לא פחות מזה חשובים פרשת הכרסום במסקנות ועדת הקאבינט וכן הסיבות והגורמים שהביאו לידי כך, שממשלת צ'רצ'יל סיימה את כהונתה בלי לאמץ באורח סופי ופומבי את המלצותיה, שהרי יש לעובדה זו נגיעה לשאלות היסוד של הקבוע והמשתנה, היציב והמקרי בדרכי עיצוב המדיניות הבריטית בארץ-ישראל. סוגיה זו גובלת בטיפול בנושא החשוב והזרוע מוקשים היסטוריוגרפיים של 'פרשות הדרכים' בתולדות ארץ-ישראל. הרי הן אותן 'פרשות דרכים' — אם יש כאלה — שמהן היתה ההיסטוריה יכולה להתקדם בנתיבים אחרים.

לדיוני הוועדה — אם כי לא למסקנותיה — היתה גם חשיבות מעשית בלתי אמצעית. העבודה הרבה שהושקעה במשרד החוץ הבריטי כדי לנסח מדיניות אלטר-נאטיבית להמלצות הוועדה היוותה, מבחינות רבות, בסיס למדיניותם של ארגנסט

3. הלן — P. (M). הם הופצו מטעם יו"ר ועדת הקאבינט.
4. הלן — W.P. אלה הופצו בין חברי קאבינט המלחמה ביזמת ראש הממשלה, או אחד השרים, לעתים לקראת דיון ולעתים לידיעה בלבד.
5. ההגבלות שהטילו צ'רצ'יל, הרברט מוריסון (יו"ר הוועדה) וסר אדוארד ברידג'ס (מזכיר הקאבינט) על תפוצת מסמכי הוועדה ומידע הקשור בקיומה או בעבודתה, חרגו מנהלי עבודה רגילים של ועדות קאבינט שעסקו אף הן בנושאים רגישים. אכן, במשך שתי שנות עבודת הוועדה דלף אך מעט מדיניות, ואף המעט הזה היה לרוב לא מדויק וגרם לטעויות בהערכות המצב של המנהיגות הציונית.

בווין (כשנעשה שר החוץ) ושל ג'ורג' האל (שנעשה שר המושבות) ושל ועדת הקאבינט לארץ-ישראל בממשלת אטלי. ההצעות השונות של ממשלת אטלי בסתיו 1945, בתחום העקרוני והטאקטי ובשאלות עיתוי, דומות מבהינות רבות להצעות שגובשו במשרד החוץ הבריטי בתקופת פעולתה של ועדת הקאבינט, ובמשרד השר התושב בקאהיר, משנתמנה לתפקיד זה סר אדוארד גריג (לאחר רצח הלורד מויין).⁷ במאמר זה נעסוק בשלב הראשון של מכלול הנושאים הנוכחים לעיל: הרקע להקמת הוועדה, הרכבה וכתב הסמכות שלה.

1942—1940 — מעמד 'הספר הלבן' וה'מוריס ויונרד' בין

צ'רצ'יל והשרים האחרים

חילופי הדעות והדיון בממשלה בשאלת ארץ-ישראל בקיץ 1943 — לאחר שבמשך שנתיים בערך לא עלה לדיון בקאבינט כל נושא הקשור בשאלות פוליטיות עקרוניות או בשאלות העתיד הפוליטי של ארץ-ישראל — התעוררו, במידה רבה, בעקבות יזמתו של צ'רצ'יל.⁸

צ'רצ'יל, שנהג להגדיר עצמו כפרו-ציוני, טען שהוא קשור בהתחייבויות אישיות להגשמתה של 'הצהרת בלפור' (מאז החל להשתתף בעיצוב המדיניות הפלשתינאית של ממשלת בריטניה בתקופת מלחמת העולם הראשונה ובתקופת היותו שר המושבות, עת נתפרסם המסמך הידוע כ'ספר הלבן' של 1922), והכריז שהוא מתנגד מושבע למדיניות 'הספר הלבן' של 1939. מאז תקף אותה בהרפיפות בנואמו המפורסם בפאר-לאמנט ב-23 במאי 1939 שבו הגדיר את המסמך כ'הפרת אמונים'. על ביטוי זה

6. George Henry Hall. חבר פארלאמנט מטעם מפלגת העבודה. בשנים 1940—1942 היה סגן פארלאמנטארי של שר המושבות, ובראשית 1944 נתמנה לסגן פארלאמנטארי של שר החוץ. האל קיבל כמלואה את השקפת עובדי 'מחלקת המזרח' של משרד החוץ, שנגדה את עמדת משרד המושבות וועדת הקאבינט. הוא היה שר המושבות הראשון בממשלת אטלי. ראה גם הערה 211 להלן.

7. בתפקיד השר התושב בקאהיר (Minister Resident in the Middle East) שימשו: Oliver Lyttelton (1) (יולי 1941 — אפריל 1942) — ראה להלן, הערה 160; Richard G. Casey (2) (מאי 1942 — ינואר 1943) — ראה להלן, הערה 147; Lord Moyne (3) (ינואר—נובמבר 1944) — ראה להלן, הערה 33; Sir Edward Grigg (דצמבר 1944 — יולי 1945).

8. הדיון הקודם בשאלות פוליטיות עקרוניות נתיקים ב-2 באוקטובר 1941 ונועד להיות פתיחה לדיון מקיף יותר. שבסופו של דבר נתיקים אך ב-2 ביולי 1943. [W.M. 41]. (99th conclusions minute 2, CAB 65/19). שאלות הקשורות במדיניות מעשית (גיוס יהודי מאורגן; עלייה בלתי לגאלית; חיפושי נשק) עלו בישיבות הקאבינט לעתים מוזמנות, מבלי שנתקשרו לדיון עקרוני. בנושאים אלה אינני עוסק במאמר זה. בנושאים הקשורים בארץ-ישראל דנו וטיפלו בדרך כלל במישורים מיניסטריאליים, בין-מיניסטריאליים ולעתים קרובות בין ראשי-הממשלה לבין שרי החוץ, המושבות, השר התושב בקאהיר או השרותים הצבאיים. לעתים מוזמנות הופצו 'מסמכי קאבינט' (Cabinet Papers; War Papers) לידיעת חברי הקאבינט. מבלי שהדבר יגרור דיון בנושא בישיבת הקאבינט.

(breach of faith) חזר צ'רצ'יל במסמכים רבים ששיגר לשריו בזמן המלחמה.⁹ כבר בתחילת המלחמה, כאשר שירת צ'רצ'יל בממשלת צ'מברלין כלורד הראשון של האדמיראליות, ובראשית תקופת כהונתו כראש ממשלה, הסתמן ניגוד חריף בינו לבין מרבית השרים השמרנים, הנוגעים בדבר, בכל העניינים הקשורים בארץ-ישראל ובציונות, ובעיקר בשאלת תקפותו החוקית והמוסרית של 'הספר הלבן'. בשלהי 1939 ותחילת 1940 ניסה צ'רצ'יל למנוע מהלך של משרד החוץ, שעמד להורות לשגריר בריטניה בוואשינגטון, לורד לותיאן, לאשר באוזני משלחת ציוני אמריקה באורח פומבי וחד-משמעי, שמדיניות 'הספר הלבן' על קרבה ועל כרעית, אינה ניתנת לערעור ושינוי. צ'רצ'יל הסתמך בדבריו, ובתזכיר שהגיש לקאבינט, גם על נימוקים מעשיים (הצורך בתמיכת ארצות-הברית חשוב לבנות הברית, הפעם אף יותר מאשר ב-1917, ולכן חיוני ביותר גיוסה של תמיכת יהודי ארצות-הברית במאבק לניטרול הכוחות הבלדניים והאנטי-בריטיים החזקים שם) וגם על נימוקים מוסריים ועקרוניים (ספק אם מדיניות 'הספר הלבן' צודקת וחסרת תחליף נוכח גישתה של ועדת המנדטים של חבר הלאומים והעמדות שנקטו מפלגות הלייבור והליבראליים בפארלאמנט).¹⁰ משרד החוץ הבריטי הגיש לקאבינט, בתחילת ינואר 1940, מסמך תשובה ארוך ומנומק ובו נגע בכל השאלות הטקטיות, קצרות הטווח וארוכות הטווח, של צורכי המלחמה בכלל, ובשאלות הקשורות בארצות-הברית, ביהודיה ובמזרח התיכון בפרט; כמו כן כלל המסמך נקיטת עמדה בכל השאלות הקונסטטוציוניות הקשורות בעמדת הפארלאמנט הבריטי וחבר הלאומים בקשר ל'ספר הלבן'. מחברי המסמך תבעו להיצמד למדיניות 'הספר הלבן', להסבירה ולהגן עליה, ולהימנע מליצור אי-בהירות על-ידי נסיגה ממנה.¹¹ מחברי המסמך לא שמו את הדגש בנימוקים של צורכי השעה בלבד, אלא גם הביעו את בטחונם שאם תנצה בריטניה במלחמה, לא תוכל כל ממשלה עתידה להציע ליהודים יותר משהוצע להם ב'ספר הלבן'. ממשלות עתידות תנסינה בוודאי לעשות יותר, אבל ההתנגדות הערבית תכפה עליהם פשרה דומה ביותר ל'ספר הלבן', ומוטב לא להשלוח את היהודים בהבטחות שאי-אפשר יהיה לקיימן.¹² מלקולם מקדונאלד, שר המושבות, אף היה קיצוני יותר משר החוץ, לורד האליפאקס, בתביעה לחזק את בטחונם של

9. ראה: ג' כהן: צ'רצ'יל ושאלת ארץ-ישראל בתחילת מלחמת-העולם השנייה. עתיד לראות אור בהוצאת יד בן-צבי.

10. הדיון הראשון בקאבינט, על הוראות ללורד לותיאן, בדבר תשובה למנהיגות הציונית שעמדה להיפגש עמו, נתקיים ב-27 בדצמבר 1939. לשיבה זו אף הגיש צ'רצ'יל את טיעונו בתזכיר פורמלי [W.P.(G) (39) 163]. הדיון השני בקאבינט נתקיים ב-16 בינואר 1940. לשיבה זו הגיש משרד החוץ תזכיר נגדי [W.P.(G) (40) 4], וראה גם: E. L. Woodward, *British Foreign Policy in the Second World War*, Vol. I, London 1970, pp. 555—556.

11. תזכיר צ'רצ'יל, ראה גם קצבורג: מחלוקה לספר לבן (יד בן צבי 1974).
12. W.P. (G) (40) 1. Woodward, *op. cit.*, pp. 556—557. תזכירי משרד החוץ, 1 (40) W.P. (G) 41 ראה W.P. (G) (40) CAB 67/4.

12. ibid.

הערבים בצמידותה של בריטניה ל'ספר הלבן'. מקדונאלד גרס, כי לשם כך שומה על ממשלת בריטניה להתחיל לבצע מיד גם את סעיף הקרקעות וגם את הסעיפים הקונסטיטוציוניים של 'הספר הלבן'.¹³

כוחו של צ'רצ'יל היה מוגבל ביותר בממשלה ששריה המרכזיים ראו ב'ספר הלבן', מלכתחילה, מדיניות מעשית שהיא טובה גם לזמן קצר (צורכי המלחמה) וגם לטווח ארוך (לאחר המלחמה). אף על פי כן כפה צ'רצ'יל בערעורו על הממשלה שורה של דיונים שנתקיימו בחודשים ינואר—פברואר 1940 ונסתיימו בפשרה כלשהי באשר לסעיף הקונסטיטוציוני: מחד גיסא נדחתה תביעתו של צ'רצ'יל להודיע למנהיגים הציונים, ולו ברמז, שממשלת בריטניה נסוגה ממדיניות 'הספר הלבן', ומאידך גיסא הוחלט שלא יוכרו עוד בפומבי על צמידותה של ממשלת הוד מלכותו למכלול המדיניות של 'הספר הלבן', ולא יבוצעו הסעיפים הקונסטיטוציוניים.¹⁴ מכל מקום השיגו שרי החוץ, המלחמה והמושבות אישור הקאבינט להסמכת הנציב העליון להתקין תקנות בתחום מכירת קרקעות ורכישתן ברוח 'הספר הלבן'.¹⁵

במאי 1940, ימים מספר לאחר שנעשה צ'רצ'יל ראש ממשלה, והוקמה ממשלת הקואליציה, הועמדו למבחן גוסף השאלה העקרונית של מעמד 'הספר הלבן' והחלתו למעשה. בקיץ 1940 נתחדש לחצם של תומכי מדיניות 'הספר הלבן' בממשלה להפיס את דעת מנהיגי מדינות ערב הן בהכרזה נוספת בדבר צמידות בריטניה למכלול סעיפי המסמך והן בביצוע מידי של השלבים הראשונים של הסעיף הקונסטיטוציוני. הכוונה הייתה להוכיח לעולם הערבי, הלכה למעשה, שההתחייבות הבריטית למתן עצמאות לארץ-ישראל עומדת בעינה. הדיון נכפה על הממשלה במידה רבה על-ידי נורי סעיד, שר החוץ העיראקי, שפנה לממשלת בריטניה באורח רשמי, ב-26 במאי

13. Woodward, *op. cit.* תוכירו של מקדונאלד ראה 3 (40) W.P. (G) (CAB 67/4).
דברי צ'רצ'יל, האליפאס, מקדונאלד ושרים אחרים בישיבת הקאבינט ב-16 בינואר 1940 ראה: (W.M.), Minute 3 (15) (4) CAB 65/5 War Minutes.

14. *ibid.*

15. תקנות אלה, שכונו ביישוב היהודי בשם 'גזרות הקרקע', אושרו בישיבת הקאבינט ב-12 בפברואר 1940, והנציב העליון פרסמן ב-28 בפברואר 1940 (Cmd Paper 6180). בישיבת הקאבינט תמכו באישור מידי של התקנות שר המושבות (מקדונאלד), שר המלחמה (קולונל אוליבר סטנלי) וראש הממשלה (צ'מברלין). צ'רצ'יל יצא בחריפות נגד אישורן תוך אימוש בנימוקים יורדיים — והתבססות על עמדת ועדת המנדטים של 'חבר האומים' — ובנימוקים כלכליים ופוליטיים. הוא אף שב ותקף את הגיונה הפוליטי של התמיכה בערבים בנוסח שעליו עתיד היה לחזור להבא: 'The political argument in a word was that we should not be able to win the war without the help of the Arabs; he didn't in the least admit the validity of the argument' (W.M., (40) 39, 12/2/1940 in (CAB 65/5)). אלא שבשלב זה החליט צ'רצ'יל להסתפק בהצגה הדמיונית של עמדתו והבטחה שהיא תוצג כראוי בפרוטוקול של ישיבת הקאבינט, וציין שלא יוסיף להיאבק בעמדת שר המושבות בעניין 'תקנות הקרקע'. ניתן להבין שהוא נואת לכך במידה רבה בתמורה לעמדת עמיתו ש'הלכו לקראתו' בנושא יהודי אמריקה: 'He was grateful to his colleagues for having met him on the wider issue raised by the message of the American Zionists' (*ibid.*)

1940, וביקש משר החוץ הבריטי אישור ברוח זו. נורי סעיד גם תבע הכרזה גלויה וחד-משמעית, שההבטחות למתן שלטון עצמי בארץ-ישראל אכן תבוצענה, ולא יאוחר מסוף המלחמה. נורי סעיד תבע זאת, לדבריו, כדי להקל על ממשלת עיראק להילחם נגד התעמולה הפרו-נאצית ולהיאבק בזרמים האנטי-בריטיים החזקים בעיראק.¹⁶

משרד החוץ, שמוכן היה בוודאי כמו בתחילת השנה, להיענות ברצון לתביעת נורי סעיד, ידע שהפעם עליו להתייבב בפני הרכב אחר של קאבינט המלחמה. צ'רצ'יל היה כעת ראש הממשלה, ובקאבינט היו שרים ממפלגת הלייבור והמפלגה הליבראלית, בהם שרים שהיו ידועים בעמדתם התקיפה כנגד 'הספר הלבן'. שר החוץ הגיש אפוא, ב־12 ביוני 1940, תזכיר שהציג לפני הקאבינט את תביעת נורי סעיד, וביקש להבהיר כי לאור פנייה זו אין הקאבינט יכול להמשיך במדיניות של התחמקות, 'כן' או 'לא', מן השאלה, אם יש בכוונתה לבצע את מדיניות 'הספר הלבן'.¹⁷ משרד החוץ הציע

16. Woodward, *op. cit.*, p. 559. למעשה, באה פנייה רשמית זאת לאחר שקולונל ניוקומב (ששהה בעיראק מטעם מיניסטריון האינפורמציה) וניהל משא ומתן עם נורי סעיד, בידיעתם של סר באויל גיוטון, השגריר הבריטי בעיראק ומשרד המושבות, ובתיאום עם ג'מאל חוסייני. ניוקומב ונורי סעיד הגיעו להסכם ברוח פנייתו של נורי סעיד למשרד החוץ הבריטי, כלומר — אישור פומבי מחודש של מדיניות 'הספר הלבן' ותחילת ביצוע הסעיף הקונסטיטוציוני, בתמורה להתייבבות עיראק בצד בריטניה ובנות הברית. ניוקומב, עוב לדבריו, את עיראק מתוך ביטחון מלא שאכן ההסכם יבוצע, אבל בהגיעו לקאהיר נתברר לו, שהסיכום טורפד ולא אושר בלונדון. לדבריו געשה הדבר, כנראה, בעקבות התערבות של צ'רצ'יל. מקורות: Abacarius, *Palestine*, London 1946, p. 212; R. Maugham, *Approach to Palestine*, London 1947; J.C. Hurwitz, *Struggle for Palestine*, New York 1950, pp. 149—150; G. Kirk, *The Middle East in the War*, London 1954, pp. 63—64. וראה גם בתזכירו של אוליבר סטנלי מיולי 1943, P (M) (43) 2 CAB 95/14.

על תוכן פנייתו של נורי סעיד ראה: CAB 67/6 (40) 149; W.P. (G). בפניית נורי סעיד נכללה גם תביעת הבטחה מצרפת ביחס לעתידה של סוריה. אלא שבמהלך הדיונים בנושא זה נכנעה צרפת, ונתרה רק ממשלת בריטניה כנתבעת. בכל הגירסאות על שליחותו של ניוקומב, המבוססות בחלקן על סיפורו שלו, מדובר בהצטרפות עיראק למלחמה תמורת ביצוע הסעיף הקונסטיטוציוני של 'הספר הלבן'. לעומת זאת במו"מ הישיר בין נורי סעיד ומשרד החוץ הבריטי התמורה המובטחת היא רק דיכוי התעמולה הנאצית ומלחמה בזרמים האנטי-בריטיים.

17. '...But while I do not suggest that we should say more than that we mean to do what we have already said we do, I am sure we cannot say less [...]. We are in effect asked, and we shall continue to be asked, whether the present Government mean to carry it out or not, and we must answer either "yes" or "no". To say "NO" would probably be fatal, and would not only cause grave reactions throughout the Moslem World, but also reopen the chapter of disorder in the Middle East which in large measure was closed by the White Paper policy.' (Halifax, Memorandum 12/6/40, W.P. Woodward, *op. cit.*, p. 559. (G) 149, CAB 67/6) ראה גם:

אפוא, להשיב לנורי סעידי שמדיניות ממשלת הוד מלכותו בארץ-ישראל מוסיפה להיות זו שהונחה ביסוד הספר הלבן של מאי 1939 [...] בסעיפי העלייה ומכירת הקרקעות כבר הותקנו תקנות ביצוע. ואילו בעניין הסעיפים הקונסטיטוציוניים הציע משרד החוץ להשיב, שמצב הביטחון אינו מאפשר עדיין לבצעם, וכנראה אי-אפשר יהיה לעשות זאת תוך כדי המלחמה, אבל ממשלת בריטניה מקווה ומצפה, שעם תום המלחמה יאפשרו התנאים בארץ-ישראל לגשת במהירות לביצוע השלבים השונים של ההתפתחות הקונסטיטוציונית לפי הקווים שהונחו ביסוד 'הספר הלבן',¹⁸ קאבינט המלחמה דן בעניין ב-15 ביוני 1940. חלק מהשרים השמרנים (צ'מברלין, לורד לויד) תמכו בהצעת משרד החוץ.¹⁹ השרים ממפלגת העבודה (אטלי וגרינווד) והשר הליבראלי ארצ'יבאלד סינקלר דיברו בדרגות שונות של חריפות נגד 'הספר הלבן', אך בסופו של דבר גילו נכונות לתמוך בהצעת האליפאקס, אם כי לאו דווקא בהתלהבות.²⁰ אולם צ'רצ'יל, שדיבר בסיכום הדיון, טען בחריפות כי אין כל צורך לעשות אף את המחווה המילולית המומלצת כלפי עיראק או כלפי נורי סעידי; הוא התנגד אף לנוסחת פשרה מרוכבת קמעא של צ'מברלין ותבע שלא למהר להשיב

18. 'So far as constitutional development is concerned [...] they hope and expect that when the war is ended conditions in Palestine will quickly permit the various stages of constitutional development to follow one another on the lines which the White Paper lays down.'
(Halifax, Memorandum 12/6/40)

19. לורד לויד (Lord Lloyd) נהמנה בידי צ'רצ'יל ב-13 במאי 1940 כשר המושבות, במקום מלקולם מקדונאלד, ששירת כשר המושבות בממשלת צ'מברלין (ראה גם הערה 33 להלן). בדיון בישיבת הקאבינט ב-15 ביוני 1940 היתה עמדתו של לורד לויד כדלקמן: 'That it was impossible to evade the question put by General Nuri. Unless some plain reassurance were given regarding our policy in Palestine, there was a risk that the situation in Iraq and the Middle East, which was already unsatisfactory, might flare up dangerously.' (W.M. (40) 167, 15/6/1940. CAB 65/7, p. 474)

20. ארתור גרינווד (שר בלי תיק ואחד משני שרי הלייבור בקאבינט המלחמה), למשל, הביע את הסכמתו לתמוך בהצעה, לאחר שנאם נאום תקיף נגד 'הספר הלבן', שלדבריו גרם תמיד לפילוג המור של בית הנבחרים: 'At the same time, while regretting that the Government were committed to this policy, he considered that it would be impossible to go back upon it now and was prepared, though reluctantly, to concur in the issue of the proposed declaration, if the War Cabinet thought it necessary' (ibid., p. 307) ארצ'יבאלד סינקלר, שר האווריייה הליבראלי, שהיה ידוע כגרינווד בעמדתו הפומבית נגד 'הספר הלבן', נקט עמדה דומה, אבל היה ספקני יותר מקודמו. הוא הסכים למתן ההבטחה המבוקשת: 'Although he thought the effect of such a declaration on the Arab world might prove to be transient only, and might encourage fresh demands for more immediate actions' (ibid., pp. 473—474)

לפנייתו של שר החוץ העיראקי.²¹ כאשר הפעיל משרד החוץ לחץ נוסף על צ'רצ'יל, בטענה שיש צורך דחוף במתן תשובה כלשהי לפנייתו הרשמית של נורי סעיד, הועלה הנושא שוב בישיבת קאבינט המלחמה. בתזכיר נוסף שהניח האליפאקס על שולחן הקאבינט ב-26 ביוני 1940, טען שר החוץ שההתפתחויות החמורות מאז הישיבה של ה-15 ביוני אינן מותרות בפני הממשלה כל ברירה אלא להשיב לנורי סעיד ברוח הצעת משרד החוץ בתזכיר הקודם. ההשלכות של כניעת צרפת (או בלשון התזכיר 'הסכמת צרפת לתנאים הגרמניים של שביית הנשק') מחייבות את ממשלת בריטניה, לדעת האליפאקס, 'הפעם יותר מאשר אי פעם לא להותיר כל חוליה חלשה במורח התיכון, והספק של הערבים באשר למדיניותנו הפלשטינאית הוא, לדעת משרד החוץ הבריטי, החוליה החלשה ביותר במערך זה'. האליפאקס גילה בכוננת לעמם במקצת את נוסח התשובה ('כדי להתחשב בקשיים של כמה מעמיתים'), אבל לא ראה אפשרות לוותר על התוכן (אישור מחודש של ביצוע סעיפי העלייה והקרקעות והבטחה לביצוע בעתיד של הסעיף הקונסטיטוציוני) ועל הפומביות של התשובה. על אף הנימוקים הנוספים שהעלה משרד החוץ לחיזוק תביעתו החליט הקאבינט בישיבה ב-3 ביולי 1940 על תשובה קצרה ומעורפלת, שהיה בה אישור המדיניות הקיימת ללא כל ניסוח חד-משמעי ביחס לעתיד עצמאותה של ארץ-ישראל, כפי שביקש נורי סעיד, ולא הבטחות לעתיד בעניין זה. כפי שהציע משרד החוץ ואף — בלחצו של צ'רצ'יל (ואטלי) — ללא הזכרת 'הספר הלבן' בשמו המפורש והימנעות מהקניית חשיבות כלשהי לתשובה ברוח תביעת משרד החוץ. מאידך גיסא, הוסמכו נציגי בריטניה במזרח התיכון להשיב על שאלות בדבר משמעותו של הנוסח המעורפל — בהבהרות מעודדות לגבי סיכויי ביצוע התביעה הערבית בנושא הקונסטיטוציוני.²²

21. צ'רצ'יל, מחד גיסא, הדגיש את העדיפות שהוא נותן בשיקוליו לבעית דעת-הקהל בארצות-הברית ויחסה לבריטניה, על שיקולי 'המדיניות הערבית' של שרי החוץ והמושבות, ומאידך גיסא דיבר בולזול גמור על עיראק 'שלא עשתה דבר למעננו' ואשר תתרשם יותר מתוצאות המלחמה באיטליה מאשר מהבטחות מילוליות (שם). בזמן הדיון נקט רק קלמנט אטלי (מנהיג הלייבור, לורד שומר החותם והכר קאבינט המלחמה) עמדה דומה לזו של צ'רצ'יל, אך היה פחות תקיף ונחרץ מראש הממשלה. 'He said that he had always been opposed to the policy of the White Paper. He was not satisfied that it would be desirable to re-affirm that policy publicly at the present moment, in view of the dangerous effects which this might have upon opinion in America' (ibid. p. 307).

22. הנימוק החדש של משרד החוץ הבריטי היה: 'But since the acceptance of the German armistice terms by France has made it more important than ever that we should leave no weak joints in our armour in the Middle East. Arab doubt about our Palestine Policy is the weakest of all these joints.' (W.P. (G) (40) 165. Memorandum by the Sec. of State for Foreign Affairs. 26/6/1940 CAB 67/7 p. 5 'His Majesty's Government do not see any reason to make any change in their policy for Palestine as laid down in May 1939 and

בסופו של דבר נקבע מעין 'מודוס ויוונדי' בין צ'רצ'יל לבין משרד החוץ והשרים והמשרדים האחרים שתמכו במדיניות 'הספר הלבן' (בשלב זה היו אלה בעיקר משרדי המושבות והמלחמה): התקנות האופראטיביות הנובעות מסעיפי העלייה והקרקעות שב'ספר הלבן' יסיפו להיות בתוקף; הסעיף הקונסטיטוציוני, הקובע מעבר בשלבים לשלטון עצמי בארץ-ישראל בתנאים של רוב ערבי מובטח, לא יבוצע בזמן המלחמה ואף לא יובטח ביצועו בעתיד. אבל הבדלי הגישות, לגופה של המדיניות בעתיד ובשאלת הסטאטוס הפורמאלי של 'הספר הלבן', נשארו בעינם ואף באו מדי פעם לידי ביטוי בהתכתבות בין-משרדית.

כעבור שנה ניסח צ'רצ'יל את השקפתו על עתיד המזרח התיכון בתזכיר מפורט למדי, שחיבר ב-19 במאי 1941 (בעצם ימי המשבר של ראשיד עלי בעיראק והאופנסיבה הגרמנית במדבר המערבי), והעביר אותו לידיעת משרד החוץ ושרים אחרים.²³ על עתידה של ארץ-ישראל כתב צ'רצ'יל שבמקביל ליתרונות הרבים שתע-ניק בריטניה לעולם הערבי תהול ממשלת הוד מלכותו משא ומתן עם אבן סעוד ותחתור לבסיס מוסכם שיאפשר הקמת מדינה יהודית של פלשתינה המערבית כיהודה עצמאית בכליפות הפדראטיבית הערבית שתוקם בראשותו.

it remains unchanged.' (W.M. [40] 192, Conclusion, Minute 9; CAB 65/8). במקביל לפעילותם של החוסיינים בעיראק ולחצו של נורי סעיד הגיעו לווייטהול להציע בצינורות אחרים. הג' אמין אל חוסייני, המופתי הירושלמי המודח, ניסה להפעיל גם את מוסלמי הודו, ושיגר מבגדאד מכתב תלונה אנטי-בריטי אל ג'ינה, מנהיג הליגה המוסלמית. ג'ינה העביר את המכתב ב-29 במאי 1940 למשנה למלך, הלורד לינליתגו (Marquess Linlithgow) וביקש את חוות דעתו. לינליתגו השיב לג'ינה ב-27 ביוני 1940. לאחר שנועץ במשרד החוץ והמשרד לענייני הודו ובורמה ותודרך על ידם. בתשובתו הדגיש לינליתגו בראש ובראשונה, שלממשלת הוד מלכותו אין כל קשרים ויחסים עם המופתי לשעבר והוא לא יורשה לשוב לארץ-ישראל. יתרה מזו, המופתי היה אנטי-בריטי במשך כל הקריירה שלו והוא הואשם במסע הטרור והרצח האחרון בא"י. ועל אף העובדה 'Of notable efforts made to meet Arab claims by the policy set out in the White Paper, he has in no degree modified his attitude, in the contrary, he has under enemy influence, become the focus of hostile activity and intrigue in the Middle East, against the British Government and the Allied cause' אף הוסיף לתשומת לבו של ג'ינה, שבניגוד לתיאורי המופתי, פרסום 'הספר הלבן' 'produced an immediate detente in Palestine', וכי המצב השתפר עד כדי כך, ששלטונות הצבא מצאו אפשרות לחון אסירים מתקופת 'המאורעות' ולבצע את סעיפי העלייה והקרקע של 'הספר הלבן' (ראה PREM 4, 52/5, p. 1005). לינליתגו תודרך ברוח שונה לגמרי מזו שבאה לביטוי בתזכיריו וטיעוניהו של האליפאסק בקאבינט, בינואר 1940 ובמאי-יוני 1940, ואף בניגוד לטיעוניהו של אידן בתזכירו מ-27.5.1941 (ראה להלן, הערה 25). ייתכן שזו תוצאה משגרת עבודה של שימוש בטיעונים שונים ואף סותרים כלפי הצדדים השונים במחלוקת ותומכיהם; או שמא ניכרת בתידרוך זה השפעתו של אגרי, השר החדש לענייני הודו ובורמה (נתמנה ב-13 במאי 1940).

W.S. Churchill, Syrian Policy (note by the Prime Minister and the Minister of Defence) 19/5/41 (PREM 4, 32/5, pp. 120—121)

למדינה יהודית זאת יהיו מלוא הזכויות של ממשל עצמי, כולל עלייה ופיתוח, וכן זכויות התפשטות דרומה לשטחי המדבר, אשר הם יפתחום בהדרגה.²⁴ שר החוץ החדש, אנתוני אידן, הגיב מיד על רעיונות אלה, במסמך מפורט, בשם 'מדיניותנו הערבית', שהופץ בין חברי הקאבינט.²⁵ על אף העובדה ששרד החוץ הבריטי לא ביקש ליזום בשלב זה שינוי כלשהו במדיניות המעשית בארץ ישראל, כפי שסוכמה ביולי 1940, מצא אידן לנכון להקדיש חלק ניכר מהתזכיר להבהרת גישתו העקרונית למדיניות העתידה בארץ-ישראל.

שאלת ארץ-ישראל היתה עד כה ותישאר גורם בעל משקל רב. עלינו להכיר בעובדה, שהמדיניות שנקטנו בארץ-ישראל וחילוקי-הדעות עם הערבים שנתללו לה, היתה להם השפעה על העמדה הערבית. המופתי ותומכיו הצליחו לבסס עצמם, תחילה בסוריה ולאחר-מכן בעיראק, כתוצאה מהתפתחותיות בארץ-ישראל. התועמלנים האנטי-בריטיים הקיצוניים הללו השפיעו במידה ניכרת על העמדה העיראקית, עוררו רגשות אנטי-בריטיים, וניתן להם לחזק את האסכולה הפוליטית האומנית הקיצונית שכוחה ניכר בעיראק כיום. שאלת ארץ-ישראל הקלה, למעשה, על המרד הנוכחי של המנהיגות הצבאית העיראקית, המכוון נגד עמדותינו במזרח התיכון.²⁶ אידן הדגיש אמנם שאינו מבקש כעת עיון מחודש בשאלת ארץ-ישראל, מפני שכל ויתור נוסף לערבים 'בשעה זו' לא יועיל.²⁷ אבל הוא מצא לנכון, בתגובה

²⁴ 'At the time of giving these very great advancements to the Arab world, we should of course negotiate with Ibn Saud a satisfactory solution of the Jewish Problem ; and if such a basis were reached it is possible that the Jewish State of Western Palestine might form an independent Federal Unit in the Arab Caliphate. This Jewish State would have to have the fullest rights of self-government, including immigration and development, and provisions for expansion in the desert region to the southward, which they would gradually reclaim.' *ibid.* part. II, paragraph 8, p. 121.

בי' מתכוון צ'רצ'יל בעיקר להצעתו להבטיח את סיום המנדט והקמת מדינה עצמאית בסוריה. ואילו על אבן סעוד כתב צ'רצ'יל : 'He is certainly the greatest living Arab and has given long and solid proofs of fidelity' 'to a general overlordship of Iraq and Transjordan'. 'There would therefore be perhaps an Arab King in Syria and an Arab Caliph or other suitable title over Saudi Arabia, Iraq and Transjordan' (*ibid.*, paragraphs 2 and 7)

²⁵ 'Our Arab Policy. Memorandum by the Secretary of State for Foreign Affairs', W.P. (41) 116. May 27, 1941 (Prem 32/5, pp. 117—118)

ibid. ²⁶

²⁷ 'In present conditions it could have no decisive effect in satisfying Arab opinion. The Germans could always offer more.' (*ibid.*)

לנקודה הארץ-ישראלית במסמך של צ'רצ'יל, להזכיר לעמיתיו השרים את 'העובדה הלא נעימה [...] ששאלה זו מהווה חלק נכבד וחיוני מהבעיה הערבית, וכי 'בבוא העת' הוא יקדם בברכה 'החלטה לנקוט צעדים נוספים כדי להגשים את "הספר הלבן" ²⁸.

הבדלי הגישות בין צ'רצ'יל ושריו בדבר עתידה של ארץ-ישראל ובדבר מעמדו הקונסטיטוציוני של 'הספר הלבן' נשארו בעינם. במשך כל אותה תקופה, מקיץ 1941 עד קיץ 1943, שוררת היתה מעין הסכמה הדדית על סטאטוס קוו ועל דהיית דיון עקרוני בנושא זה עד לשלב של עיצוב המדיניות שלאחר המלחמה ושיחות השלום. במשך אותה תקופה צצו ועלו מדי פעם נושאים הקשורים בארץ-ישראל, בעיקר שאלות הקשורות בגיוס יהודות עבריות, ב'עליית הצלה' ובקיום נשק בלתי לגאלי. ברוב המקרים ניצב צ'רצ'יל, גם בשאלות מעשיות אלה, מול החזית של שרי החוץ, המושבות והמלחמה, ומשרד החוץ — תוך נאמנות לנקודות המוצא שלו — היה בדרך-כלל העקבי ביותר בהגנה על העמדה הערבית. אבל היתה מעין הסכמה שלא להיגרר לדיון בנושא העקרוני. צ'רצ'יל, מצדו, היה מזכיר, לעתים מזומנות, במזכריו האישיים (personal minutes) — בעיקר אל שרי החוץ והמושבות — את עמדתו בעניין 'הספר הלבן' ואת השקפתו על עתיד ארץ-ישראל.

מזכירים אלה נוסחו בדרך כלל, כדרכו של צ'רצ'יל, בסגנון מתומצת ולעתים אף מתגרה והשדני. צ'רצ'יל היה חוזר ומזכיר לשריו, שהוא רואה את 'הספר הלבן'

חילופי המסמכים נעשו, כאמור, בשיאו של משבר ראשיד עלי. המסע הצבאי הבריטי מפלוג'ה לבגדאד החל ב־27 במאי בלילה והתקדם באטיות. ב־29 במאי בלילה נמלט ראשיד עלי לאירן עם שלושים ממקורביו, המופתי הירושלמי והנציגים האיטלקים והגרמנים בבגדאד. רק ב־31 במאי, עם בוקר, נכנעה העיר.

28. שם. על הרעיונות בדבר פתרון שאלת א"י בדרך של הקמת מדינה יהודית במסגרת פדרציה ערבית כתב אידן בתזכירו: 'Many people have suggested that the only practical solution to the Palestine Problem would be a federation of Middle Eastern States in which a Jewish State would have a place as one of the component units. We have never opposed such a Federation. Our attitude has been that it is for the Arabs to decide what they want. I fear, however, that an Arab federation is not at the moment practical politics.' זאת, לדברי אידן, בשל היריבות בין ההאשמית ואבן-סעוד, מחד גיסא, ובשל ההתנגדות להגמוניה של עיראק, מאידך גיסא. אבל מאחר שבכל העולם הערבי יש תמיכה במושג מעורפל של פדרציה, ראוי, לדעת אידן, 'שנמצא כל הודמנות להביע את תמיכתנו בשאיפות אלה'. ההודמנות הפומבית הראשונה לא איחרה לבוא. כעבור יומיים, בנאום המפורסם שלו ב־Mansion House ב־29 במאי 1941, נתן אידן ביטוי לרעיונות אלה. על עמדתו הספקנית של אוליבר ליטלטון, השר התושב בקאהיר, בסוגיה זו ראה להלן, עמ' 336. על עמדת הממשלה, כפי שהציגה אוליבר סטנלי, ראה להלן, הערה 118. על התחדשות שילוב רעיון המדינה היהודית בחלק מארץ-ישראל בהקמת איחודים ערביים ('סוריה רבה', 'סוריה הדרומית') ראה גם מאמרי: מק'מייכל ושאלת עתיד ארץ-ישראל, 'המזרח החדש', כרך כ"ה, 1975, חוברת 1—2 (97—98). וכן הערות 49 ו־166 להלן.

כ'הפרת אמונים' וכי הוא מצפה להודמנות הנאותה לקיים את התחייבויותיה של בריטניה לציונים. על הדרך לקיום הבטחות אלה נוהג היה צ'רצ'יל להתבטא בנוסחאות שונות. לפעמים, בדרך של הקמת מדינה יהודית כחלק מפרדאציה ערבית (ולעתים היה מוסיף — בראשות אבן סעוד) ²⁹; לפעמים, בדרך של חלוקת ארץ-ישראל למדינה יהודית ולחלק ערבי (בלי הצעה מפורשת להגדרת עתידו הפוליטי של החלק הערבי); ולפעמים הסתפק בדיבור כללי על הקמת מדינה יהודית בארץ ישראל. ³⁰ לאחר כניסת ארצות-הברית למלחמה היה צ'רצ'יל נוהג להוסיף מפעם

29. ראה הערה 24 לעיל. בהודמנות אחרת, לאחר שפשטו שמועות שצ'רצ'יל נתן ביטוי בקאהיר, באוגוסט 1942, לדעותיו על עתידה של ארץ-ישראל, השיב צ'רצ'יל לבקשת הבהרה של משרד החוץ: 'אני מניח שהיה זה רעיוני הישן בדבר קונפדראציה של ארבע מדינות — שלוש ערביות ויהודית' (PREM 4, 52/5, p. 1293 [10/9/42]). גרסה נוספת על שמועות אלה מצויה בדו"ח ששיגר גנרל הרלי לרוזוולט במאי 1943 (*Foreign Relations of the United States*, 1943, IV, p. 780)

30. התחדשות התביעות הגלויות של המנהיגות הציונית (בקיץ-סתו 1941) לעלייה המונית לארץ-ישראל בתום המלחמה וקשירתן בהקמת מדינה יהודית בארץ-ישראל, וכן ידיעות ומסמכים שהגיעו לממשלת בריטניה ממקורות מודיעין על הכנות והתבטאויות חד-משמעיות ברוח זו בפורומים ציוניים סגורים, גרמה ללורד מוין, שר המושבות, ולשרים אחרים דאגה מרובה. לורד מוין הגיש לקאבינט ב-30 בספטמבר 1943 תזכיר שנוסחו נדון והוסכם עם אידן (שר החוץ), ליטלטון (השר התושב בקאהיר) ודייוויד מרג'סון (שר המלחמה). בתזכיר הזכיר מוין את תביעת בן-גוריון, כשיחתם באוגוסט 1941 לעליית שלושה מיליון יהודים במשך עשר שנים ולעובדה שגם וייצמן, שלפני זמן לא רב הסתפק בתביעת עלייה של מיליון וחצי יהודים, 'אימץ' בינתיים את המספרים של בן-גוריון, ובנאום שנשא (בכנס סגור) בספטמבר 1941 אמר: 'We shall have on our hands a problem of at least Three million who have to be absorbed comparatively quickly. That can only be done in Palestine and on one condition: that we have a Jewish State.' (W.P. (G) (41) 104 Jewish Policy. Note by the S. of S. for the Colonies ...30.9.41 CAB

עם קבלת התזכיר כתב צ'רצ'יל למזכיר הקאבינט שאם אנגליה וארצות-הברית תנצחנה במלחמה '... the creation of a great Jewish State inhabited by millions of Jews will be one of the leading features of the Peace Conference' (W.S.C. to Bridges, Personal Note 1.10.41, PREM 4, 52/5, p. 1366)

צ'רצ'יל, שדבריו בנושא זה היו דומים מאוד לנוסח של וייצמן שהוציא את מוין משלוותו, הסכים להעלות את הנושא לדיון כללי בישיבת הקאבינט, אבל דחה את הגחת התזכיר של מוין על שולחן הקאבינט ומנע סיכום עקרוני בנדון. הישיבה התקיימה ב-2 באוקטובר 1941, ואת הדיון פתח צ'רצ'יל שאמר בין השאר: 'If that country and the United States emerged victorious from the War, the creation of a Jewish State in Palestine would inevitably be one of the matters to be discussed at the Peace Conference' (W.M. (41)

99, Conclusions Minute, 2.10.41. CAB, 65, Vol. 19)

לורד מוין, שבמרוצת הדיון הציג את הבעיות הנובעות לדעתו מהתחדשות התביעה לעלייה המונית בתום המלחמה (תוך הסתמכות על דברי וייצמן בדבר קליטה קלה

לפעם, שמדיניות זאת תוגשם בתום המלחמה בשיתוף עם ארצות-הברית.³¹ צ'רצ'יל גם היה שב וטוען באותם מזכרים אישיים, שאין הוא רואה ב'ספר הלבן' מסמך המחייב את ממשלתו, הואיל והוא מייצג מדיניות שעוצבה בידי ממשלה קודמת ואין חוק הרציפות חל עליה.³² באשר לביקורת על 'הספר הלבן' לגופו, היו לצ'רצ'יל כמה שותפים בממשלה (בעיקר מאלה שהתנגדו ל'ספר הלבן' כאשר נדון בפארלא-מנט, במאי 1939 כמו לורד קרנבורן, ליאופולד אַמרי, ארציבאלד סינקלר וכמה משרי 'הלייבור'). אבל היה גם מספר לא מבוטל של שרים וגורמים בעלי השפעה, שראו ב'ספר הלבן' לא רק פתרון זמני כפוי, מחמת נסיבות זמניות, הקשורות במלחמה, אלא פתרון רצוי גם לטווח ארוך, כפי שביטא זאת — למשל, משרד החוץ במסמכיו. שותפים לעמדה זו של משרד החוץ (בעיקר מחלקות המזרח ואמריקה הצפונית והשגרירים והנציגים במזרח התיכון) היו ראשי המטות הצבאיים במזרח התיכון ובלונדון, אנשי משרד השר התושב בקאהיר (ובראשם השרים: אוליבר ליטלטון — שהיה חבר קאבינט המלחמה — הן בתפקידו כשר התושב הראשון והן, לאחר מכן, כשר הייצור המלחמתי, וריצ'ארד קייסי, השר התושב שבא אחריו), רוב שרי המלחמה וחלק משרי המושבות שניהנו בזמן המלחמה (ובעיקר מלקולם מקדונאלד, שהיה אחר כך שר הבריאות והנציב העליון בקנדה).³³ בעמדה זו תמך,

ומהירה יחסית של שלושה מיליון יהודים), תבע החלטת קאבינט השוללת רעיונות אלה, משום שלדעתו, 'Our silence being taken as evidence of assent to these increasing claims' (ibid.) שלילי ולאזהרה פומבית, והסכים לאזהרה דיסקרטית' על הסכנה שבהכרזות כאלה בזמן המלחמה. וכך סוכב. וראה גם להלן על הדמיון בין המסקנות והחששות של מוין לאלו של ליטלטון לאחר ביקוריו בארץ ישראל ופגישותיו בקאהיר עם משה שרתוק. (עמ' 314 ובעיקר הערה 162).

31. ראה למשל להלן, עמ' 314, וכן הערה 66.

32. ראה להלן, עמ' 312, (מכתבי צ'רצ'יל לסטנלי קרנבורן ואידן, ב־18 באפריל 1943).

33. שרי המושבות בתקופת מלחמת העולם השנייה היו: 1) מלקולם מקדונאלד (Malcolm Macdonald), שכהן בתפקיד מ־1938 עד מאי 1940, היה הארכיטקט של ועידת

ס"ט גיימס ב־1939 ומעצב מדיניות 'הספר הלבן'. גם אחרי פרוץ המלחמה היה הסגור התקיף ביותר, מבין שרי ממשלת צ'מברלין, של מדיניות זאת, ולחץ למען ביצוע מייד של הסעיף הקונסטיטוציוני. צ'רצ'יל העבירו מתפקיד זה ב־13 במאי 1940, בשל מדיניותו הארץ-ישראלית, ומינהו שר בריאות. ראה גם עמ' 262 והערה 13, וכן להלן, הערה 39. 2. לורד לוי (Baron George Ambrose Lloyd) כיהן כשר המושבות מ־13 במאי 1940 עד פטירתו בפברואר 1941. לוי נמנה עם המדינאים שהתנגדו בשנות במאי 1940 עד פטירתו בפברואר 1941. לוי נמנה עם המדינאים שהתנגדו בשנות השלושים למדיניות הפיוס, ותמך בצ'רצ'יל בנושאי המדיניות בהודו, מדיניות החימוש והמדיניות באירופה. אבל מאז שרותו במזרח התיכון בתחילת המאה העשרים ובמלחמת העולם הראשונה ולאחר מכן כנציב עליון במצרים, נמנה לוי, עם ידידי הערבים ומגיני האינטרסים שלהם. צ'רצ'יל הגדיר את לוי 'convinced anti-Zionist and pro-Arab'. תודש לאחר מינויו, על רקע חילוקי דעות בעניין חימוש יהודי ארץ-ישראל כתב לו צ'רצ'יל בנימת אכזבה: 'I had hoped you would take a broad

כנראה, גם לורד האליפאקס (שמראשית 1941 עד סוף המלחמה מילא את התפקיד רב-החשיבות של שגריר בריטניה בוואשינגטון והרבה, מכורח הנסיבות, לעסוק בשאלת ארץ-ישראל ואף להציע הצעות מדיניות). רוב השרים, הפקידים והמפקדים הללו ראו ב'ספר הלבן' ויתור מירבי לציונים, והעריכו שגם לאחר המלחמה אי-אפשר יהיה להרוג מהעיקרון המונח ביסודה של מדיניות זו.

באשר להערכת תקפותו ומעמדו החוקי של 'הספר הלבן' היה צ'רצ'יל מבודד יותר בין עמיתיו. רוב השרים שהיו שותפים לביקורתו על המדיניות, גרס אף הוא כי מרגע שהמדיניות אושרה על ידי הפארלאמנט, היא מהווה מדיניות רשמית, המחייבת גם את צ'רצ'יל וממשלתו. וכי בבוא העת, כשניתן יהיה לשנות את מדיניות 'הספר הלבן', צריך יהיה לקבל אישור הפארלאמנט לכך, אישור שיהיה כרוך בדיון ובמבחן כוח פנימי-פומבי, שאיש (לרבות צ'רצ'יל) לא רצה בו כל עוד המלחמה בעיצומה, ובוודאי לא לפני קיץ 1943.³⁴

ספק אם היה עוד נושא שבו מצא עצמו צ'רצ'יל מבודד כל כך, בעיקר בקרב השרים המקורבים אליו מהמפלגה השמרנית והשרים הנוגעים בדבר מבחינה עניינית, כבנושא הציוני והארץ-ישראלי. שרים מקורבים כאוליבר ליטלטון, ביברברוק ואידן ובני ברית מתקופת מלחמתו במדיניות של בולדווין וצ'מברלין, כלורד לויד ונציגים בריטיים במזרח התיכון שהיו מקורבים אליו אישית, כמו ספירס — כולם

view of the Palestine situation'. (Churchill: *the Second World War*

Vol. II pp. 172-3. ראה גם לעיל, הערה 19.

3. לורד מוין (Lord Walter Moyne) כיהן כשר המושבות (וכמנהיג בית הלורדים) מפברואר 1941 עד פברואר 1942. בימי כהונתם של לויד ושל מוין עוצבה מדיניות ה'סטאטוס קוו' בעיני 'הספר הלבן', אם כי נעשו כמה נסיונות לערעורו בדרך של ביצוע השלבים הראשונים בסעיף הקונסטיטוציוני.

4. לורד קרנבורן (R.A.J. Gascoyne Cecil, Viscount Cranborne) כיהן כשר המושבות מ'22 בפברואר עד 22 בנובמבר 1942. גמגה עם מתנגדי מדיניות 'הספר הלבן' כאשר הוכרז עליה, והיה מבצע נאמן של מדיניות הסטאטוס קוו בשעה שכיהן כשר המושבות. צ'רצ'יל הוסיף לשתפו בדיונים בענייני ארץ-ישראל גם לאחר שחדל להיות שר המושבות. ראה גם להלן, הערות 90 ו'91.

5. אוליבר סטנלי (Oliver Frederick George Stanley) כיהן כשר המושבות מנובמבר 1942 ועד אוגוסט 1945. בהיותו שר המסחר והתעשייה בממשלת צ'מברלין חמך במדיניות 'הספר הלבן'. משנתמנה שר המושבות, ביצע את מדיניות הסטאטוס קוו ובגורלו נפל ליטול תפקיד מרכזי בנסיונות לעיצוב מדיניות אלטרנטיבית ל'ספר הלבן', וסופו שהפך לאחד הארכיטקטים והסגורים העקביים של תכנית החלוקה (ראה גם להלן, הערה 94).

כל שרי המושבות שמינה צ'רצ'יל נמנו עם המפלגה השמרנית והיו בעלי מעמד פוליטי נכבד, אם מתוקף מעמדם במפלגה השמרנית ואם בשל קירבתם האישית לצ'רצ'יל. לויד מת בתפקידו כשר המושבות; מוין נרצח בתפקידו כשר תושב בקאהיר; סטנלי (בן למשפחת Derby) וקרנבורן (בן למשפחת סילי-סאלסבורי ולימים יורש חואר המרקו סאלסבורי) עתידיים היו למלא תפקידים מרכזיים באופוזיציה ובממשלה השמרנית גם לאחר מלחמת העולם השנייה.

ראה לעיל, עמ' 265; ולהלן, עמ' 292-3.

עמדו בקביעות בקוטב הנגדי לצ'רצ'יל ביחסם לבעית ארץ-ישראל.³⁵ צ'רצ'יל, שהיה מודע למצב זה, נקט חשדנות קיצונית כלפי משרדי החוץ, המושבות והמלחמה בכל הנוגע לנושא הארץ-ישראל. הוא השתדל לפקוח עין על כל מהלך העלול להשפיע על ארץ-ישראל ועתידה, תבע להביא לאישורו (או לאישור הקאבינט) כל מהלך כזה, ושיגר מפעם לפעם תזכורות אישיות לאידן ולשרי המושבות והמלחמה בדבר עמדתו הבסיסית בשאלת ארץ-ישראל.³⁶ הוא הגיע למסקנה, ואף נתן לכך ביטוי בכתב, שכל הפקידים העוסקים בעניין ארץ-ישראל (ובעיקר אלה המשרתים במזרח התיכון) נעשים במוקדם או במאוחר פרו-ערבים ואנטי-ציונים ללא תקנה. ב-10 בספטמבר 1942 כתב לאחר מעוזריו: 'כמובן יעצתי לספירס שלא ייסחף בורם האנטי-ציוני האנטישמי, כפי שקורה לקצינים הבריטיים בדרך כלל'.³⁷ חודשיים

35. ראה גם הערה 84 להלן.

36. למשל, במאי 1941, כשמשרד החוץ העביר לעינונו של צ'רצ'יל העתק מדו"ח אנטי ציוני חריף ביותר ששיגר הנציג האמריקני בקאהיר ל'סטייט דפארטמנט', ואשר כלל הצעה לנסות לשכנע את היהודים להכריז על תמיכה ב'ספר הלבן', הגיב צ'רצ'יל מיד באשגו אישי חריף מאוד אל אידן, ותבע במפגיע למונע עידוד הלכי רוח כאלה (PREM 4, 32/5, pp. 111—116). כשהעבירו לידיעתו את דו"ח קולונל הוסקינס (ראה להלן, הערות 52 ו-98), שכלל גם המלצות אופרטיביות ל'סטייט דפארטמנט' שלא נראו לו, חשש צ'רצ'יל שמשרד החוץ יכול להיתפס לרעיונות אלה, ושיגר מייד אשגו מונע: 'דבר לא ייעשה בעניין לפני דיון בקאבינט' (Caccia. Minute) p. 43, 13/4/43. F.O.371/35033. [E 2341], p. 43 קס, השגריר בוואשינגטון, להציע לאמץ את המלצות פרייה סטארק על דרכי הסברת העניין הערבי בארה"ב כדי להשיג איזון עם התעמולה הציונית, הגיב צ'רצ'יל בהריפות: 'I am sure you realize I could have nothing to do with such a propaganda and would have to denounce it if it were adopted. You should warn Halifax who is as usual on the wobble'. (W.S.C. to Eden, Personal Minute 16/1/44. PREM 4, 52/5 p. מיד מברק להאליפאקס: 'עלי להזהיר מיד אפשרות לאמץ את הקו הזה. הוראות מלאות ישלחו במועד'. (F.O. 371/41033 [E 215], pp. 22—28). צ'רצ'יל קיבל העתק של כל מסמך חשוב בשאלות הקשורות בארץ-ישראל. תיקי ארץ-ישראל והתנועה הציונית שבארכיון לשכת ראש הממשלה בשנים 1940—1945 (PREM 51/1—9 ו-52/1—5) ו- תופסים כ-3000 עמודים. עוזרי צ'רצ'יל הפנו את תשומת-לבו למרבית המסמכים הללו, והוא הגיב עליהם לעתים קרובות למדי באשגרים אישיים, גם בשעה שהיה במסעותיו התכופים מחוץ לאנגליה. הממונה על הטיפול השוטף בנושא זה בלשכת ראש הממשלה היה מזכירו הפרטי של צ'רצ'יל סר ג'ון מארטין, שהיה בקיא בנושא לפני ולפנים, מאז היוותו מזכיר 'ועדת פיל'.

37. W.S.C. Personal Minute 10/9/42. PREM 4, 51/5 בהודמנות אחרת הוא מוהיר מפני הנוקים שייגרמו למדיניות הבריטית בארה"ב 'by indulging the British Military authorities' and C.O. officials' bias in favour of the Arabs and against the Jews' (W.S.C. Personal Minute to Colonial Secretary 5/7/42. PREM 51/9, p. 938

ובעוד הודמנות כתב צ'רצ'יל: 'General Wavell, like most British military officers, is strongly pro-Arab' (Churchill to S. of S. for the Colonies,

לפני כן אף הרחיק לכת והעלה לפני לורד קרנבורן, שר המושבות, את הרעיון לעשות מעשה הפגנת שישגי אפקט של 'מופת ודוגמא'. ייתכן, הוא כתב, שיהא צורך לנקוט צעדים דראסטיים לגבי כמה 'מהפקידים האנטישמיים האלה ואחרים הנושאים בתפקידים בכייתם [...]'. אם שלושה או ארבעה מהם ייקראו ללונדון ויפוטרו והסיבה תיוודע ברבים, תהא לדבר השפעה חיובית ביותר.³⁸ השרים, הפקידים ואנשי הצבא ראו בציונות של צ'רצ'יל את אחד הגילויים האקסצנטריים שלו, שצריך לדעת לחיות עמם. זה היה גורם בולט ומחייב והירות, שהרי כולם ידעו שעינו של צ'רצ'יל חשדנית ופקוחה, ולא אחד נכווה מידי בעניין ארץ-ישראל.³⁹ אבל איש מן השרים,

1083/9, p. 42. PREM 4. 51/9, p. 1083. וראה גם ציטאטה בנדון משל ליטלטון, הערה מס' 160 להלן.

38. 'It may be necessary to make an example of some of these anti-semitic officers and others in high places. If three or four of them were recalled and dismissed, and the reason given, it would have a very salutary effect'. (Churchill to S. of S. for the Colonies 5/7/1942 PREM 4 51/9, p. 938. מכתב זה נשלח ע"י צ'רצ'יל בעיצומה של סחבת מחודשת בענין גיוס יחידות עבריות ובענין המועמדות של וינגייט לשמש כמפקד. ייתכן שצ'רצ'יל נקט במכתבו הפעם טון חריף במיוחד בהשפעת משבר אל-עלמיין ותחושת הסכנה הבלתי אמצעית לארץ ישראל.

39. למשל הגנרל ארצ'יבאלד וייוול, המפקד העליון של כוחות הבריט במזרח התיכון, שניסה מפעם לפעם לערער על מהלכים של צ'רצ'יל והקאבינט. ב-30 בנובמבר 1940 שיגר מברק אזהרה מבוהל נגד החלטת הקאבינט לאפשר לניצולי 'פאטריה' להישאר בארץ-ישראל, וקיבל מיד תשובה שלילית חריפה מצ'רצ'יל (PREM 4. 51/2). כעבור כשנה וחצי, כאשר וייוול שיגר ללונדון מברק חריף ומאיים בדבר התוצאות העלולות לנבוע מגיוס יחידות עבריות, לעג לו צ'רצ'יל וכתב לקרנבורן על וייוול ופרשת 'פאטריה': '... he sent a telegram no less strong than this, predicting widespread disaster in the Arab World together with the loss of the Basra-Baghdad-Haifa route. The telegram should be looked up and also my answer in which I overruled the General [...]. All went well and not a dog barked. It follows from the above that I am not in the least convinced by all this stuff'. (Churchill to S. of S. for the Colonies, 1/3/32. PREM 4, 51/9, pp. 1082—1083)

דוגמה אחרת: מיגור ג'נרל ספירס שלא למשרד החוץ העתק מהערכת מצב של הקונסול האמריקני בחלב על הציונות והשפעתה במזרח התיכון, שנראתה לו נבונה ושקולה, ונדהם כשקיבל מצ'רצ'יל, שהעתק מהמסמך הגיע אליו, תגובה חריפה באיגרת אישית ביקורתית: 'I am surprised indeed that you should consider Carl-ton's letter of March 10th a fairly balanced statement of the problem' (W.S.C., Personal Minute to Major General Spears, 24/4/43. PREM 4. 52/5). וראה גם את מוזכרי צ'רצ'יל אל שרי המלחמה, המושבות והחוף ואל ראשי המטות שעיקרם בענין גיוס יחידות עבריות וחימוש יהודי ארץ-ישראל, שנתפרסמו בזכרונותיו. צ'רצ'יל לא שמר טינה לחולקים על דעתו מבין עמיתיו, ובקאבינט שררה בדרך כלל אווירה של דיון חופשי. אחד המקרים הבולטים שבו שמר צ'רצ'יל טינה אישית בשל עמדה פוליטית קשור ביחסו של מדינאי לציונות. אוליבר

הקצינים והפקידים לא שינה את דעתו בשאלת ארץ-ישראל בכלל, או 'הספר הלבן' בפרט, בשל עמדתו הידועה של צ'רצ'יל. איש גם לא נרתע מלהביע את דעתו כשנתבקש לעשות זאת, או להתווכח עם צ'רצ'יל בטרם נפלה הכרעה. לעומת זאת, היו שרים לא מעטים, שמלכתחילה התנגדו ל'ספר הלבן', אך במשך המלחמה התקרבו לעמדת משרד המושבות או משרד החוץ, ולעתים אף אימצוה. שתי השנים הראשונות עמדו אפוא בסימן של מודוס ויונדי בין צ'רצ'יל לשריו בעניין הפוליטי העקרוני, שהתבטא בפשרות ובוויתורים הדדיים בעניינים מעשיים — מחד גיסא, ובחשדנות הדדית — מאידך גיסא.⁴⁰

התערעורת הסטאטוס קוו והספר הלבן

המודוס ויונדי בעניין 'הספר הלבן' בין צ'רצ'יל למתנגדיו, ובמידה מסוימת בלבם של כמה שרים שדעתם היתה הצויה (כלורד קרנבורן ואוליבר סטנלי) נתקיים בשל מה שהגדיר צ'רצ'יל כצורך המלחמה. קיומו של סטאטוס קוו זה היה משוחרר במידה מסוימת מלחצים ערביים או ציוניים. התנועה הציונית כולה נאלצה לוותר עד מהרה על הקו שמצא ביטוי בסיסמה המפורסמת שטבע בן-גוריון ('נילחם ב'ספר הלבן' כאילו לא קיים היטלר, ונילחם בהיטלר כאילו לא קיים 'הספר הלבן') ואשר היתה הסרת סיכויי הגשמה מלכתחילה. רוב היישוב היהודי בארץ-ישראל ראה עצמו נאלץ לתת עדיפות למלחמה בהיטלר ולהטיל סייגים על המלחמה ב'ספר הלבן'.⁴¹ בתקופה זו היה עיקר המאבק המדיני הציוני הגלוי מרוכז במאמץ להבטיח גיוס יחידות עבריות מוכרות ובהקלת סעיף העלייה ב'ספר הלבן'.⁴² גם הלחץ הערבי פג

ליטלטון מספר : 'White Paper' on Palestine' (Lord Chandos, op. cit., p. 171) וראה גם : M. Macdonald, *Titans and Others*, London 1972, pp. 91—92

40. למשל, צ'רצ'יל ויתר בדרך כלל להתנגדות המאורגנת של שרי החוץ, המושבות והצבא וראשי הצבא בעניין גיוס יחידות יהודיות, אבל עמד על דחייה לזמן מוגבל ושימוש בנימוקים סלקטיביים, שישאירו את הדלת פתוחה למו"מ נוסף. כאשר ערער וייוול (ראה לעיל, הערה 39), הסכים צ'רצ'יל לוותר 'כדי שווייוול לא יוטרד בנושאים חסרי משמעות צבאית בזמן ההכנות למבצע "Lustre" [חיל המשלוח הבריטי ליוון]. אבל יש להודיע לדי"ר וייצמן על דחייה בשישה חודשים ולהשתמש בנימוק של תוסר נשק בלבד'. צ'רצ'יל לא קיבל את ערעורו של לורד מוין (שר המושבות) בעניין הנימוקים ומשך הדחייה. (PREM 4. 51/9, pp. 1080—1081).

41. חוץ מן הלח"י, שנחפז מהאצ"ל במידה רבה על רקע של דילמה מדינית זאת, והמפלגה הקומוניסטית, שהיתה נתונה עד לפלישת גרמניה לברית-המועצות בסבך ההתחייבויות שנבעו מהסכם מולוטוב-ריבנטרופ.

42. אם כי גם בשלב הראשון למלחמה הודאגו הרשויות האזרחיות והצבאיות בארץ-ישראל ובמזרח התיכון מהלך-הירות הפוליטי הקיצוני שהשתרר ביישוב היהודי בארץ-ישראל, ומהגילויים של צבירת כוח לא לגאלי שנועד להשגת מטרות מדיניות ולא להגנה עצמית גרידא. אמנם, הלך-ירות זה וכוח צבאי זה באו לביטוי מוגבל כגורם לחץ מיידני, בשלב הראשון למלחמה, אבל הפוטנציאל הפוליטי והצבאי הטמון בהם לקראת השלבים הבאים, גרם לרשויות הבריטיות דאגות הולכות וגוברות, כפי שבאו

במידה רבה אחרי כשלון מרד ראשיד עלי וגירוש כוחות וישי מהלבאנט, משרד החוץ הבריטי אמנם טען, שהמדיניות הבריטית בארץ-ישראל הביאה להעמקת השפעתם של חוגי המופתי בעיראק, ולאחר מכן נמצאו במשרד החוץ שטענו, כי אי ההיענות לתביעת נורי סעידי בקיץ 1940 גרמה להצלחת ההפיכה של ראשיד עלי.⁴³ אבל בדיעבד הוכח שצ'רצ'יל צדק במידה רבה בוויכוחו עם חסידי פיוס הערבים, כשטען שלא פיוס והבטחות יועילו לקיים את תמיכת עיראק, אלא נצחונות צבאיים של בנות הברית.⁴⁴ אבן סעוד והמלך עבדאללה, השליטים הערביים שהיו לויאליים לבריטניה במלחמת העולם השנייה, גם בשעותיה הקשות ביותר במזרח התיכון לא עוררו את בעית אישורה של מדיניות 'הספר הלבן' והגשמת הסעיף הקונסטיטוציוני. מנהיגי טוריה היו עסוקים בבעית עתידה של ארצם בתום המלחמה, והטילו את יהבם על בריטניה, שאכן תסייע להביאה לעצמאות מוחלטת, חרף התחייבויות של ממשלת בריטניה לממשלת 'צרפת החופשית'. בעיראק שקע במידה רבה הנושא הארץ-ישראלי לאחר מפתת ראשיד עלי. במצרים לא עלה הנושא מאז קיץ 1940, ובארץ-ישראל היה היישוב הערבי חסר מנהיגות ושרוי בקיפאון פוליטי.⁴⁵ כל הצדדים במזרח התיכון ובלונדון ראו בסטאטוס קוו שלב מעבר להתפתחות שונה. הציונים האמינו בביטול מוחלט של כל סעיפי 'הספר הלבן' (ולא ידעו שאך בקושי בלם צ'רצ'יל את המהלך של הגשמת הסעיף הקונסטיטוציוני שבו), והערבים האמינו בהגשמת הסעיף הקונסטיטוציוני ('כשתיפסק תלות בריטניה בארצות-הברית'). צ'רצ'יל חשב על ביטול מלא של 'הספר הלבן' ועל הקמת מדינה יהודית בארץ-ישראל או בחלקה, ומשרד החוץ הבריטי האמין שלא יהיה מוצא אלא לבצע גם את הסעיף הקונסטיטוציוני.

הסטאטוס קוו בנושא הארץ-ישראלי, על גילוייו השונים, החל להתערער מסיבות שונות בסתו 1942. ביסודו של דבר היתה זו תוצאה טבעית וצפויה של ההתפתחויות הקשורות במפנה שחל במלחמת העולם השנייה. בנצחונות באל-עלמיין, ובסטאלין-גראד ובצפון-אפריקה הוכרע מי הוא המנצח במלחמה. מטבע הדברים החלו הגלגלים נעים בקצב שונה ובצורה שונה לכיוון של הסדרים שלאחר המלחמה. אמנם, צ'רצ'יל ושרים אחרים נטו מסיבות שונות לדחות את הטיפול בנושאים כאלה עד לסיום המלחמה ולשיחות השלום, אבל המציאות כפתה דיונים בקצב גובר והולך הן בנושאי

לביטוי, למשל, בתזכירו של לורד מוין ב-30 בספטמבר 1941 ובדבריו בקאבינט ב-2 באוקטובר 1941, (ראה לעיל, הערה 30), ובתזכירו החרוף של אוליבר ליטלטון מאפריל 1942 (ראה להלן, עמ' 314), שצ'רצ'יל מנע את הפצתו בין השרים.

43. ראה לעיל, עמ' 268.

44. ראה לעיל, הערה 21. צ'רצ'יל ביטא אותה עמדה גם במכתבו אל ויוול ב-3 בדצמבר 1940 (ראה: PREM 4, 51/2 או PREM 4, 51/9, p. 1018—1019) ואל הלורד קרנבורן ב-1 במארס 1942 (PREM 4, 51/9, p. 1082) ראה גם הערה 39 לעיל.

45. היסול חלק מהמנהיגות הפוליטית במלחמה הפנימית בתקופת המרד הערבי, הגליה המנהיגות החוסיינית לאי סיישל ולרודזיה, האימה מפני המופתי והגידוי שהיה שרוי בו מאז כשלון מרד ראשיד עלי ונסיעתו לגרמניה, השגשוג הכלכלי, הנוכחות הצבאית הבריטית המאסיבית במזרח התיכון כל אלה תרמו לקיפאון זה.

פנים והן בשאלות של מדיניות חוץ ומדיניות אימפריאלית.⁴⁶ בעניין ארץ-ישראל הצטברו גורמים מספר שחייבו לדון בנושא העקרוני אף על פי שהשעה עדיין לא היתה יפה לכך בעיני צ'רצ'יל, משרד החוץ ורוב חברי קאבינט המלחמה:

א. במזרה התיכון השתררה הרגשת ביטחון אחרי מערכות אל-עלמיין וסטאלין-גראד. כאן כבר נפלה ההכרעה ותחושת החזית נעלמה במהירות, בעוד שבאירופה, בברית-המעצמות ובמזרח הרחוק עוד היו קרבות ההכרעה בשלבי תכנון, או חזון לעתיד.⁴⁷

ב. גם התנועה הציונית וגם השליטים הערביים ומנהיגי התנועה הלאומית הערבית זכו להישגים מדיניים בשלהי מלחמת העולם הראשונה. שני הצדדים היו מודעים לחד-פעמיות של תקופת הנזילות שבשלהי מלחמות, ולאפשרויות הבלתי חוזרות הטמונות בתקופת התכנון של הסדרי סוף מלחמה. בשני הצדדים ניכרת היתה השפעת הנסיון הזה — אף היו בהם אישים שעסקו כבר בפעילות מדינית בעת מלחמת העולם הראשונה — ותחושת קוצר-הרוח גברה מרגע שחדרה ההרגשה, שמתחיל השלב של הכנת הסדרי השלום.⁴⁸

צ'רצ'יל גילה אמנם רתיעה מקיום דיונים אלה בעוד המלחמה בעיצומה. עמיתו הבחין אצלו בהתגברות גילויי חוסר סבלנות ואי רצון לקיים דיונים בנושאים הקשורים במדיניות שלאחר המלחמה. דאלטון, למשל, מספר שבתחילת 1943, לאחר הוויכוחים הערים בפארלאמנט על 'תכנית בוורדיג' וחוקים אחרים שבאו להניח יסוד למדיניות שלאחר המלחמה. Churchill became still more allergic to post-war policy. He was concerned to hold his Government together. He skilfully encouraged irrelevance and delay. "Why should we be rushed?" he used to ask. "The war might last for two more years or longer". (Dalton, *The Fateful Years*, London 1957, pp. 409—410). מאותו הטעם ביקש צ'רצ'יל לדחות את הדיון הפורמאלי בנושא הארץ-ישראלי, והסתפק ב'הפצצת' השרים בתזכורות ובעמידה על המשמר מפני גלישה מהסטאטוס קוו.

הדו"ח החדושי של הנציב העליון בארץ-ישראל לינואר 1943 נפתח במשפט: *Successes of the 8th Army, culminating in the capture of Tripoli, together with the serious setbacks to the Germans in Russia, have created new and increasing feeling of security* (Sir Harold MacMichael to S. of S. Colonies, No. 99 secret. 26.1.43. F.O. 371/35030 [E 623], p. 8 copy)

הרצידיביות בלטה במיוחד אצל וייצמן, שזכר ונהג להזכיר שליד ג'ורג' אמר לו ב'1922, כי מה שניתן להשיג בתקופת הנזילות של שלהי מלחמה אין להשיג בתקופת הקיפאון שלאחר ההסדרים. ולגבי מה שלא הושג עד אז 'צריך יהיה לחכות למלחמה הבאה'. וייצמן הושפע מהאדהה הפוליטית והאישית הכנה של צ'רצ'יל, וריכז את מעייניו בדיפלומאטיה של המישור הגבוה. בשלב זה כבר הושפעה גישתו של וייצמן גם מהמאבק הפוליטי עם בן-גוריון. התהליך של התרופפות אחיזתו של וייצמן ביישוב היהודי בארץ-ישראל והתגבשות מנהיגותו של בן-גוריון, שהואץ בזמן המלחמה, בין השאר בשל עליית משקלו של היישוב הארץ-ישראלי בתנועה הציונית, הרחיב את הפער בין שני המנהיגים. בדיפלומאטיה של הדרג העליון נהנה עדיין וייצמן מיתרון

ג. בשלהי 1942 נתגלו לראשונה ממדי ההשמדה השיטתית והשוואה באירופה, עובדה שהקנתה להתארגנות היהודית והציונית עצמה מיוחדת, תחושת קוצר-רוח ותנופה. בתחום הפוליטי מצא הדבר ביטוי, בין השאר, באימוץ תכנית 'בילטמור' ע"י הוועד הפועל הציוני. בתחום המעשי, בארץ-ישראל — במאמץ ניכר של צבירת נשק והתארגנות 'ההגנה', ובהכרזה גלויה של מנהיגי היישוב בדבר מאבק מזוין, במקרה הצורך, על עתידה הפוליטי של ארץ-ישראל. כן הופיעו סימנים ראשונים של התחדשות פעילות לח"י והתארגנות מחדשת של אצ"ל לקראת פעילות אנטי-בריטית. שתי עובדות כוח חדשות החלו מוצאות ביטוי בלחץ היהודי: מחד גיסא התעצמותו של היישוב היהודי בארץ-ישראל בכל תחומי החיים (במידה רבה כתוצאה של מאמץ המלחמה ומשק המלחמה), עליית בטחונו העצמי ובטחון מנהיגי וביסוס מעמד הבכורה שלו בתנועה הציונית, ומאידך גיסא — עלייה ניכרת, בהיקף ובעומק, של הזדהות ארגונים אחרים בעולם היהודי עם חלק ממטרות התנועה הציונית, בעיקר בהשפעת השואה.

ד. בצד הערבי החלה פעילות קדחתנית מסביב לעתיד הפוליטי של כל מדינות האזור ושליטיהן, עלו על הפרק ושימשו בערבוביה שאלות הקשורות בעצמ-אותן של סוריה והלבנון ומעמדה העתידי של צרפת בלבאנט, תכניות איחוד ופדראציה בנוסחאות שונות (שנועדו לפתור גם את שאלת סוריה), ומאבק גלוי וסמוי על ההגמוניה, במסגרת הסדרים כאלה. כל אחת מהתכניות הללו צריכה היתה לגסס את יחסה לשאלת עתידה של ארץ-ישראל ולהציע פתרון לה.⁴⁹ בניגוד בולט לתפקיד המרכזי שמילא בתקופה זו היישוב היהודי בארץ-ישראל במאבק הציוני, לא היה אז היישוב הערבי בארץ-ישראל גורם בעל משקל במאבק הפוליטי הערבי על עתיד ארץ-ישראל.⁵⁰

ה. ארצות-הברית החלה למלא — לאחר כניסתה למלחמה בדצמבר 1941 — תפקיד עקיף, אך גדל והולך, במזרח התיכון. מדיניותה והתנהגותה היו רבות משמעויות, מלאות סתירות פנימיות ולעתים מביכות והפכפכות, אבל הן השפיעו מכיוונים שונים על הטיפול בשאלת ארץ-ישראל. מכל מקום, קבוצות

⁴⁹ יחסי תקוותו להישגים מרשימים מידי צ'רצ'יל ורווולט, ומאוחר יותר גם הציפיה לפגישה עם סטאלין, נעשו למרכז מעייניו, ובסופו של דבר גרמו לו מפח נפש עמוק. בתחילת 1943 נטל גורי סעיד את היומה. ב-16 בינואר 1943 שיגר לקייסי את תזכירו המפורסם על האיחוד הערבי ויצא למסעו למצרים ולמדינות ערב האחרות. מגעים אלה הביאו מצד אחד להקמת הליגה הערבית, ומצד שני הכניסו את העולם הערבי לתסיסה מתמדת ולתחרות פנימית גלויה וסמויה בשאלות הכרוכות באיחוד או פדראציה. רעיון הפדראציה, בלבושים שונים, שראשיתו בשנות השלושים (ראה הערה 166 להלן) והשלכותיו על עתיד ארץ-ישראל, ליווה את דיוני ועדת הקאבינט והמלצותיה מהקמתה ועד סוף 1944. על כך אדון במקום אחר. וראה גם הערה 118 להלן.

⁵⁰ הנציב העליון עקב אחר נסיונות של ערביי ארץ-ישראל לחוש את ההתארגנות הפוליטית וכלל בדיווחיו החודשיים לשר המושבות בשנת 1943 מידע עליהם. הנסיונות האלה לא עלו יפה. כשלוש גרם למק-מייקל אכזבת מה. ראה גם הערה 119 להלן.

הלחץ היהודיות בכלל וקבוצת הלחץ הציונית בפרט, הגבירו מאוד את מאבקן על דעת הקהל באמצעות העיתונות ואמצעי התקשורת, ואת ההפעלה של הלחצים על הבית הלבן, על בתי הקונגרס ועל משרדי הממשלה מאז החלטת בילטמור במאי 1942. בתחילת מאי 1942 היה גם הכינוס הארצי של 'הוועד למען צבא עברי', שנתכוננה ע"י משלחת אצ"ל בארצות-הברית, ושניהל מסע אינטנסיבי לרכישת דעת הקהל וחוגים פוליטיים, והפעיל לחץ על השגרירות הבריטית.

1. מתחילת שנת 1943 החלה דאגה נוספת להטריד את מנוחת העוסקים בשאלת ארץ-ישראל, בעיקר את ממשלת המנדט ומשרד המושבות. ה-31 במאוס 1944 הלך והתקרב. במועד זה צריכה היתה להסתיים כל עלייה יהודית לפי סעיפי 'הספר הלבן'. ממועד זה ואילך צריכה היתה כל עלייה יהודית להיות מותנית בהסכמה ערבית. וממועד זה אי-אפשר היה להתחמק. בלי קשר להשקפות השונות על עתיד ארץ-ישראל, או לרצון ולנכונות לעמוד בלחצים ולמנוע דיון עקרוני בשאלת עתיד ארץ-ישראל, צריך היה להכין לקראת מועד זה מדיניות לטווח קצר או לטווח ארוך בשאלת העלייה היהודית.

האינטנסיפיקציה של הפעילות הזאת מוצאת את ביטוייה בדיווחים ומברקים מירושלים, מבירות ערב, ומוואשינגטון, שהצטברו על שולחנותיהם של משרדי החוץ והמושבות ושל השרותים הצבאיים בלונדון ומשרד השר החושב בקאהיר. במאוס 1943 דיווח סר קינאהן קורנווליס, השגריר הבריטי בבגדאד, למשרד החוץ בלונדון על 'סימפטומים המתפתחים במהירות, המעידים על תחייה לאומית רצינית במזרח התיכון בקרב שני הכוחות המתחרים העיקריים — הערביות והציוניות'⁵¹. קורנווליס נתן ביטוי למידע שהצטבר בשורה ארוכה של דיווחים מכל הגורמים במזרח התיכון, אשר הביאו את משרדי החוץ והמושבות בלונדון לכלל תחושה שבעית ארץ-ישראל מתקרבת למשבר, ואולי אפילו לפני תום המלחמה. בכמה מהדו"חות הללו היו התיאורים פסימיים ודראמטיים עד כדי דיבור על מלחמת אזרחים צפויה בארץ-ישראל לפני תום המלחמה.⁵² הדו"חות, שתכפו והלכו, כללו

51. Sir Kinahan Cornwallis .F.O. 371/35033 [E 2341], p. 45 כיהן כשגריר בריטניה בעיראק מ-1941 ועד 1945, נחשב בעיני מחלקת המזרח של משרד החוץ כמזרחן מעולה וכבר-סמכ בכיר בענייני העולם הערבי כולו, ונהגה מיוקרה מיוחדת בקרב פקידי משרד החוץ.

52. הרחיק לכת מכולם דווקא השליח האמריקני קולונל הוסקינס, איש הפנטאגון, שבתום סיורו הראשון במזרח התיכון שיגר לראשי המטות, לסטייט דפארטמנט ולרווולט תחנית מאיימת ביותר על מלחמת אזרחים שעתידה לפרוץ לפני תום 1943. אין לדעת מאין שאב הוסקינס הערכה קיצונית זו. קייסי ומק-מייקל הביעו תמיחתם והסתייגו מחומרתה. גם הוסקינס ציין בדו"ח שלו שהרשויות הבריטיות במזרח התיכון אינן גורסות סכנת התפרצות מיידית. הוא הבריך את תמצית רשמיו מקאהיר לוואשינגטון ב-23 בינואר 1943. ראה: Foreign Relations of the United States 1943, IV, pp. 743—751. העתק המברק נמסר בקאהיר לנציגים הבריטיים, שהעבירוהו מיד ללונדון. ראה: F.O. 371/35033 [E 2341] וכן PREM 4, 52/5 pp. 1112—1122.

פרטים על הפעילות הגוברת, הן בצד היהודי והן בצד הערבי והערכות על הסכנה הפוטנציאלית הטמונה בהם, אבל ברובם ככולם הושם הדגש על ההתפתחויות המסוכנות בצד הציוני. יתרה מזו, רבים ממחברי הדו"חות התייחסו לתופעות של התארגנות ופעילות ערבית במידה רבה כאל גילויים של תגובה על ההתארגנות והפעילות הציונית.⁵³

כמעט כל הגורמים הנוגעים בדבר היו שותפים להערכת המצב, שייחסה את האווירה המסוכנת והטעונה חומר-נפץ לשלושה גורמים: (א) השתלטות הלך-רוח קיצוני, אקטיביסטי, מיליטאנטי וטוטאליטארי על מנהיגות היישוב היהודי בארץ-ישראל, מנהיגות שתהא מוכנה להפעיל כוח צבאי כדי להשיג את מטרותיה המדיניות בסוף המלחמה, ואולי אף לפני תום המלחמה, והעוסקת בארגון כוח וצבירת נשק לקראת אפשרות כזאת; ⁵⁴ (ב) אימוץ פומבי של 'תכנית בילטמור' בתנועה הציונית, תכנית שהרשויות הבריטיות במזרח התיכון ומשרדי החוץ והמושבות פירשוה כתביעה חד-משמעית להקמת מדינה יהודית בארץ-ישראל כולה, ובהקדם; ⁵⁵

הוסקינס חזר לארה"ב באפריל 1943 והגיש דין וחשבון מפורט שאליו צירף גם המלצות. הדין וחשבון הועבר גם לנשיא ב-27 במאי 1943. ראה: E.R.U.S. pp. 781—784. פרטים נוספים על שליחות הוסקינס וגלגוליה ראה להלן עמ' 320—325. לאחר שליחות הוסקינס, נשלח גם בריגאדיר גנרל הרלי (Patrick Hurley), כנציגו האישי של הנשיא רוזוולט, למרוק, מצרים, ארץ-ישראל, לבנון, עיראק וסוריה. הרלי שיגר את הדו"ח שלו אל הנשיא מקאהיר ב-5 במאי 1943. הדו"ח המפורט של הרלי על ארץ-ישראל לא הוזכר כלל אפשרות של מאורעות דמים.

53. ראה התזכירים של סטנלי, אידו, קייסי, ליטלטון, וסיכומי מועצת המלחמה של המזרח התיכון, להלן עמ' 299 ואילך.

54. ציטאטות מנאומים פומביים של בן-גוריון (ובעיקר נאומו בי"א אדר ב' תש"ג בתל-חי) ומנאומים של משה שרתוק, אליהו גולומב ומנהיגים אחרים בישיבות סגורות, תיאורים חוזרים ונשנים של שימוש באמצעי כפייה לאילוף צעירים יהודים להתגייס לצבא הבריטי ודיווחים על מסחר ענף בנשק וגגבות ממחסני הצבא שימשו כאסמכתאות להערכה שנת-גבשה בדבר השתלטות הקיצוניים ביישוב היהודי. ויקטור קאזאלט סיכם, בתום סיורו באיזור, את הלך-הרוח בקרב נושאי התפקידים הבריטיים במזרח התיכון בקיץ 1943: "There was a very widely held view that the Extremists had captured the Zionist Organization and turned it into a kind of Nazi-Gestapo run organization". קאזאלט ציין, שלשמחתו אין מק-מייקל (הנציב העליון) ומק-פרסון (המוזכר הראשי של ממשלת המנדט) נכללים בין בעלי ההשקפות האלו. ראה: C.O. 733/441 I/75872 a וכן CAB 95/14 P(M)(43) 5. הערות 155, 163. קאזאלט היה מודאג מאוד מהלך-רוח זה, אבל ניכר שגם הוא התרשם למדי מהתפנית הקיצונית של הציונים. Lt. Col. Victor Cazalet היה חבר פארלאמנט שמרן, ידיד של וייצמן ויו"ר הוועד הפארלאמנטארי למען ארץ-ישראל, שהרבה להגן בפארלאמנט על האינטרסים הציוניים (עייני: N. Rose, *The Gentile*, London 1973). קאזאלט סייר במזרח התיכון בקיץ 1943, ונפגש עם אנשים כקורנוליס, מק-מייקל, קייסי ואחרים. תזכירו חובר בקאהיר ב-1 ביולי 1943. קאזאלט נספה כעבור יומיים בשובו לאנגליה, בדרכו במטוס מגיברלטר ללונדון. קייסי שלח את תזכירו למשרד המושבות בלונדון. במשרד המושבות הוחלט להגישו כמסמך רשמי לקראת הישיבה הראשונה של ועדת הקאבינט, שהוקמה בינתיים.

(ג) התגברות קו תעמולתי מסוכן מאוד אצל הארגונים הציוניים בארצות-הברית, שהצליחו להשתלט על חלקים ניכרים של דעת הקהל היהודית. הצלחת ה־"Lobbying" הציוני לשכנע אישים רבי משקל והשפעה בממסד הפוליטי, בבתי הקונגרס ובאדמיניסטרציה, שיביעו תמיכה פומבית בתביעות הציוניות הקיצוניות, הן בתחום האופראטיבי המיידי (ביטול הגבלות הספר הלבן על העלייה; הקמת יחידות צבא עבריות עצמאיות במסגרת צבאות בנות הברית) והן בתחום ההתחייבויות הפוליטיות לקראת סוף המלחמה (הקמת מדינה יהודית, הבטחת עלייה בלתי מוגבלת). בשגרירות הבריטית בוואשינגטון ובמשרד החוץ בלונדון עוררה פעילות זאת חרדה מתמדת, שהלכה והעמיקה עם התגברות הפעילות הציונית בארצות-הברית. חרדה זו נבעה רק בחלקה מהחשש מהשפעת הלחץ הזה על המדיניות האמריקנית הממשית (עמדתו הצפויה של רוזוולט אמנם היתה נושא לאי-שקט מתמיד, אבל עמדת משרד החוץ האמריקני, ובעיקר 'מחלקת המזרח הקרוב', היתה מקור לעידוד מתמיד).⁵⁵ נימת הביקורת האנטי אמריקנית, שקנתה שביטה במרבית הדו"חות וההערכות, גיוונה מהכעס על הפער בין הכרזות והתחייבויות של אישי ציבור אמריקניים לבין האחריות הממשית המוטלת על ממשלת ארה"ב, ובעיקר מהחשש מפני ההשפעה החו-זרת של הכרזות אישים אמריקניים, ושל פעילות ציונית פומבית מוגברת בארה"ב על ההתעוררות הערבית במזרח התיכון, הן בקרב ערביי ארץ-ישראל עצמה והן במדינות השכנות.⁵⁶ שותפים להערכה בדבר אותה השפעה חוזרת הרת סכנות היו

55. על המשמעות שייחסו הבריטים להחלטות בילטמור, ראה למשל תזכיר קייסי : Palestine Memorandum by the Secretary of State. W.P. (1943) 246, Palestine Policy: Me-17 June 1943, CAB 66/37, p. 196 ותזכיר טגלי : memorandum by the S. of S. for the Colonies, P (M) (43) 2, p. 10. 2 August 1943 CAB 95/14.

56. נוויל באטלר, מנהל מחלקת אמריקה הצפונית במשרד החוץ, הגדיר את אנשי מחלקת המזרח הקרוב של הסטייט דפארטמנט כ'אנטי-ציוניים' ושיבח את עמדת קורדל האל, שר החוץ, 'שסייע בידינו כמה פעמים' (N. Butler, Minute 17/4/43. F.O.) משרד החוץ הבריטי גם קיבל לעתים מזומנות העתקי דיווחים אנטי-ציוניים של נציגים אמריקניים במזרח התיכון (ראה הערה 36 ו-52 לעיל, והערה 64 להלן). לתיאור מפורט של אופי מחלקת המזרח הקרוב ב'סטטיט דפארטמנט', הרכבה ושיטת עבודתה בשנת 1943 ראה : Evan M. Wilson, 'The Palestine Papers', *Journal of Palestine Studies*, Summer 1973, pp. 34—41. וילסון, איש המחלקה באותה עת, מתאר את שנת 1943 כשנה של גישושים ונסיוגות לעיצוב מדיניות בשאלת ארץ-ישראל.

57. ציוני העובדות שחזרו ונשנו במסמכים מבטאי הדאגה של משרד החוץ הבריטי ושלוחותיו בתקופה זו, היו בדרך כלל הצטרפות סטימסון (שר הצבא) ונוקס (שר הצי) לתובעי הקמת צבא עברי; איגרת הברכה של ונדל וילקי ב-2 בנובמבר 1942 (לכבוד הצי יובל להצהרת בלפור), שכללה תביעה לפתיחת שערים לעלייה בלתי מוגבלת מרכז אירופה וממזרח אחר המלחמה; 'עצומה שאורגנה לכבוד אותו מאורע, בחתימת 240 חברי הקונגרס, שתבעה חידוש התמיכה האמריקנית ב'רסטורציה של הבית הלאומי היהודי', והצהרתו של הרולד איקס (Icks) שר הפנים, במארכ 1943, שנשתמעה ממנה תמיכה בהקמת מדינה יהודית בארץ-ישראל.

גם משרד המושבות וגם הרשויות הבריטיות בקאהיר.⁵⁸ עובדות והערכות אלה, שאמנם היה בהן יסוד מוצק של אמת, נעשו מרכז עיסוקו של משרד החוץ בכל הנוגע לשאלת ארץ-ישראל בהיקף ובצורה הנראים מוגזמים, לפחות במבט לאחור. הזווית האמריקנית של שאלת ארץ-ישראל אכן לא ירדה מעל סדר היום של הקאבינט. (מתחילת 1940 השתמש צ'רצ'יל תדירות בנימוק זה בוויכוחים בקאבינט — תחילה כלורד הראשון של האדמיראליות ואחר כך כראש ממשלה — הן במאבקו נגד 'הספר הלבן' והן במאבקיו למען גיוס יחידות עבריות.) הלחץ הציוני והיהודי בארצות-הברית אכן הלך והכביד על עבודת השגרירות הבריטית בוואשינגטון (תקי השגרירות בוואשינגטון ומשרד החוץ תפחו מפניות של גופים, ארגונים ואישים יהודיים ולא-יהודיים, מהחלטות בתי קונגרס של מדינות שונות, וקטעי עיתונות). השיטות שנקט 'הוועד למען צבא עברי' הן ב-lobbying והן בהפעלת אמצעי התקשורת ההמונית, הטרידו מאד את מנוחתם. הנציב העליון בא"י, השגרירות הבריטית בבגדאד ובקאהיר, הנציגויות בג'דה ובבירות — כולם העתירו על משרדי החוץ והמושבות בלונדון מברקי מחאה ודאגה של גורמים ערביים בעקבות החלטות בתי הקונגרס הפדראלי ובתי נבחרים של מדינות שונות בארצות-הברית והכרזות של אישים אמריקניים רשמיים.⁵⁹ עם זאת קשה להשתחרר מההרגשה, למקרא מסמכי התקופה, שבשלב זה החל תהליך שתחילתו הגזמה בהערכת ההשפעה של יהודי ארצות-הברית על מדיניות החוץ של ממשלתם, וסופו בהתגבשות יחס אובססיבי של משרד החוץ לנושא זה. אנשי משרד החוץ הבריטי ראו כמעט חזות הכול במאבק נגד התעמולה הציונית במאמץ להשפיע על הממשלה האמריקנית שתמנע או תחליש פעילות זאת, ובנסיון — החל ממאוס 1943 — להגיע להכרזה אנגלו-אמריקנית משותפת, שתודיע בפומבי שאין כל התחייבות אנגלית או אמריקנית להקמת מדינה יהודית (למירב), או שאין כל מקום לדיון על עתיד ארץ-ישראל לפני תום המלחמה (למוער). בעניין ההכרזה המשותפת רוכזו עיקר מאמצי מחלקות אמריקה הצפונית והמזרח של

ראה למשל: Memo by the S. of S. for Foreign Affairs W.P. (43) 200, פירוט 70—71 (10.5.1943. CAB 66/37 or F. O. 371/35034 [E 2855], pp. 70—71). רב יותר ראה בטיוטה שהוכנה במשרד החוץ לתזכיר זה: F.O. 371/35033 [E 2341] וראה להלן, עמ' 6—305.

58. ראה למשל תיאור הנציב העליון את תגובת ערביי ארץ-ישראל על הצהרת ונדל וילקי (Sir H. MacMichael to S. of S. Colonies, 337 secret 25.2.43 F.O.) (W.P. [43] 192) [copy] 21 [E 1212], p. 21. וראה גם תזכיר סטגלי (W.P. [43] 246) וקייסי (W.P. [43] 246). להלן, עמ' 299 ו-309.

59. בינואר 1943 הגיש נחאס פאשה, ראש ממשלת מצרים, תזכיר נגד התביעות הפומביות של אישי מדינה אמריקניים לעלייה יהודית חופשית לארץ-ישראל בתום המלחמה. נורי סעיד צרף לתזכירו המפורסם, שנשלח לקייסי ב-14 בינואר 1943 ('הספר הכחול'), תביעה שתפורסם הכרזה מוסמכת של האומות המאוחדות, כי לא תקום מדינה יהודית בארץ-ישראל. נורי סעיד גם פנה אל אבן סעוד בהצעה לערוך מסע תעמולה ערבי נגדי בארצות הברית (F.O. 371/35033 [E 2341], pp. 45—46). וראה גם להלן עמ' 306.

משרד החוץ הבריטי. אנשי משרד החוץ הבריטי שאבו ללא ספק עידוד מעמדת אנשי מחלקת המזרח הקרוב ב'סטייט דפארטמנט' (הם הגדירו, כאמור, במפורש כ'אנטי-ציונים'). ב'דאונינג סטריט' ידעו על הדיווחים וההערכות של נציגי ארצות-הברית במזרח התיכון, שרבים מהם היו אנטי-ציוניים ופרו-ערביים יותר מאנשי הנציגויות והרשויות הבריטיות באזור.⁶⁰ לדיעתם הובא גם הדו"ח הקיצוני בעמדותיו האנטי-ציוניות, שחיבר הקולונל הוסקינס, השליח הרשמי של הפנטאגון שסיים את סיורו במזרח התיכון בינואר 1943.⁶¹ בכל אלה היה ללא ספק כדי לסייע בגיבוש הלך-הרוח של משרד החוץ הבריטי. שם האמינו שבבלימת ההתגברות של הפעילות הציונית בארצות-הברית והשפעתה טמון הסיכוי לשקט במזרח התיכון, לפחות עד סוף המלחמה. אי אפשר להשתחרר מההרגשה, שבתקופה זו התפתחה במשרד החוץ הבריטי דיספרופורציה, מדעת ושלא מדעת, בהערכת הגורם האמריקני, ונתלו לה גם שיבושים מפתיעים בהערכת אופיה של עבודת הממשל — מחד גיסא, והמצב לאשורו בדעת הקהל היהודית — מאידך גיסא.⁶²

צ'רצ'יל נקט גישה שונה בתכלית, גם בהערכת הגילויים של התעוררות לחצים מיוחדים בשאלת ארץ-ישראל וגם בנושא האמריקני. הוא גם יזם מהלכים בכיוונים נוגדים ושיבש, לעתים מדעת ולפעמים שלא מדעת, את מהלכי משרד החוץ. עובדות אלה, וההבדל הבסיסי בגישה ליספר הלבן, הביאו בהכרח להתחדשות הוויכוח בין צ'רצ'יל למשרד החוץ, עם התערערות הסטאטוס קוו. במשרד החוץ החליטו בחורף 1943 להכין לעיון הקאבינט מסמך שטיטוטתו כונו בשם 'ערבים ויהודים'. מחלקות המזרח ואמריקה הצפונית החלו טורחות בהכנתו והתכוונו לשתף בניסוחו גם את משרד המושבות. המסמך אמור היה לבטא את חששם של שני המשרדים מן הסכנות למאמץ המלחמה הכרוכות במצב בארץ-ישראל, להטיל את עיקר האשמה בהקצנה הפוליטית, בהתארגנות הצבאית-מחתרתית בארץ-ישראל וכן גם בפעילות הציונית בארצות-הברית, ולהציע פעילות מדינית חד-משמעית שתבלום התפתחות זאת. מחברי המסמך ביקשו (א) שיובהר לצדדים, באורח חד-משמע, שאין לצפות לשינוי במדיניות לפני תום המלחמה, וכי גם לאחר תום המלחמה לא יהיה מקום לחריגה משמעותית ממדיניות 'הספר הלבן'; (ב) לשתף במדיניות זו את ממשלת ארצות-הברית.⁶³ צ'רצ'יל פעל כל אותו הזמן על יסוד הערכות מצב שונות מעיקרן ובקווים

60. ראה לעיל, הערות 36 ו-61.

61. ראה לעיל, הערה 52.

62. נושא זה ראוי למחקר נפרד ומפורט גם בשל היותו מרכזי במדיניות הבריטית בתקופה זו, ובעיקר בשל השפעתה של הערכת המצב, שעוצבה במשרד החוץ בתקופה זו, על מדיניותה של ממשלת אטלי, כאשר בוויין כיהן כשר החוץ. הערכת מצב זו הביאה לפער גדל והולך במדיניותו של שתי מדינות, שמשרדי החוץ שלהן היו כל כך קרובים בהשקפתם. אותו פער התרחב והלך בתקופת ממשלת אטלי והביא בסופו של דבר את טרומן, שלא ברצונו, לתמיכה בהקמת מדינת ישראל. וראה הערה 100 להלן.

63. השלבים השונים בהכנת המסמך ראה: E 2341; E 2340; F. O. 371/35033 [E 2340; E 2341; E 2342].

אחרים לחלוטין.⁶⁴ אמנם הוא לא חזר בו מהתנגדותו להכרזת מדיניות לפני תום המלחמה, אבל הזכיר לעתים מזומנות לעמיתיו בקאבינט, שאינו רואה ביספר הלבן בסיס למדיניות ממשלתו וכי הקאבינט שלו חייב לעצב מדיניות שונה, שלא תסתור את 'הצהרת בלפור'. צ'רצ'יל גם נטל מדי פעם יזמה ונתן ביטוי למחשבותיו על מדיניות אלטרנטיבית אפשרית. מתד גיסא — דיבר מפעם לפעם עם מקורביו על רעיונו הישן בעניין קונפדרציה של שלוש מדינות ערביות ומדינה יהודית,⁶⁵ ומאידך גיסא — נתן ביטוי לאמונה או לשאיפה, שהמדיניות בארץ-ישראל תבוצע בתיאום בריטי-אמריקני ובאמצעות אבן-סעוד. וייצמן, שנפגש עם צ'רצ'יל במאוס 1942, ערב נסיעתו לארצות-הברית, קיבל ללא ספק את עידודו לממש את הדופק בוואשינגטון ואולי אף לחוץ למען אימוץ תכנית זאת. בשיחות של וייצמן עם אנשי הסטייט דפארטמנט והיבית הלבן בוואשינגטון, בינואר 1943, סיפר להם על 'תכנית ראש הממשלה המתבססת על אישיותו של אבן-סעוד, שאפשר לעשותו מתווך בין האומות המאוחדות ועמי ערב'.⁶⁶ לדברי וייצמן קיבלו את הרעיונות האלה של צ'רצ'יל בחיוב רב, הן וולאס מאריי ועמיתיו ממחלקת המזרח הקרוב בסטייט דפארטמנט והן סאמנר ולס, וזה עודדו להציג את התכנית לפני רווולט. הדו"חות על השיחות האלו, שמסר וייצמן להאליפאקס, הועברו מיד ללונדון בצירוף מכתבו של האליפאקס, נתקבלו בתדהמה ואף גרמו בהלה במשרד החוץ בלונדון⁶⁷ — תדהמה ובהלה מהעמדות שייחס וייצמן לצ'רצ'יל וממידת סמכותו לדבר בשמו, מהתרשמותו של וייצמן מעמדת

64. על יחסו של צ'רצ'יל לדו"חות ולהערכות של נציגי ארצות-הברית במזרח התיכון, לרעיונותיה של פרייה סטארק ולהמלצות האליפאקס, ראה לעיל, הערות 36 ו-39.

65. ראה לעיל עמ' 267.

66. גלגולי הרעיון, שנקרא לפעמים בשם 'תכנית פילבי', חורגים ממסגרת מאמר זה. כבר במאי 1941 נתן צ'רצ'יל ביטוי להרהורים על התפקיד המיועד לאבן סעוד בהקשר לסיכויי הקמת מדינה יהודית (ראה לעיל, עמ' 267). וייצמן הביא את 'תכנית פילבי' לידיעת צ'רצ'יל בנובמבר 1941. צ'רצ'יל התדיין על כך עם כמה משריו; הם ביטאו בכתב את התנגדותם, וצ'רצ'יל סיכם את חילופי הדברים: '...הכול מוקדם מדי[...]. עכשיו צריך להמשיך במלחמה' (PREM 4, 52/5; וראה הערות 73 ו-139 להלן). על גלגולי 'טיפוליו' של פילבי בשאלת ארץ-ישראל ראה: E. Monroe, *Philby of Arabia*, London 1973, pp. 221—225. מהו הדבר שקשר את צ'רצ'יל לתכנית זו במרוצת שנת 1942 עודנו מחייב בדיקה. מכל מקום, החלק החשוב שבהערותיו של צ'רצ'יל בעניין זה (ראה גם חיים וייצמן, מסה ומעש, עמ' 416) נסב על העידוד שנתן לוייצמן לדבר על כך עם רווולט וכן גם על הנוסחה שלו, שחזר עליה שוב ושוב, כי כל דבר המוסכם עליו ועל רווולט יבוצע בקלות. זה היה חלק מקונצפציה עקבית שפיתח צ'רצ'יל לגבי העתיד של ארץ-ישראל והמזרח התיכון. לשאלה מדוע מיעט צ'רצ'יל עצמו לדבר על כך עם רווולט, ועודד את וייצמן לעשות כן, ראה גם להלן, הערה 100.

67. וייצמן מסר להאליפאקס, השגריר הבריטי בוואשינגטון, דו"חות כתובים מפורטים על כל שיחותיו עם אנשי מחלקת המזרח הקרוב (ב-9 בינואר 1943) ועם סאמנר ולס (ב-16 בינואר). לדברי וייצמן אף הוצע לו בשתי הפגישות לעבד תכנית מפורטת ולצאת עמה לשיחות עם אבן סעוד (Halifax to Eden, 2.2.1943, F.O. 371/35031). [E 826], pp. 118—120.

הממשל בוואשינגטון, ומן העידוד שקיבל שם להמשיך במהלך טאקטי זה. כל פקידי משרד החוץ הבריטי התנגדו בחריפות למהלך כזה, לתוכנו ולטאקטיקה שלו, ואף טענו שאין להעמיד את אבן-סעוד בפני האתגר של משימת התיווך שלא יוכל ולא ירצה לעמוד בו, ובוודאי שלא ירצה לקבל את וייצמן. כולם תבעו להחניק פעילות דיפלומאטית מסוכנת זאת בוואשינגטון בעודה באיבה.⁶⁸ אידו, שהסכים להערכת פקידי המשרד, העביר אל צ'רצ'יל ב-3 במארס 1943 את כל החומר שנתקבל מהשגרירות בוואשינגטון, וצירף מכתב לוואי, שהיה אמנם מתון יותר, בתוכנו ובסגנונו, מתגובתם הנרגזת של פקידי משרדו, אבל נתן ביטוי לעיקר הבעיות שהטרידו אותו ואת עובדי משרד החוץ. במכתבו דיווח אידו על פעילות וייצמן בוואשינגטון, מסר את תמצית דברי וייצמן שם, 'על תכנית ראש הממשלה להשתמש באבן-סעוד כדי להביא

68. הרחיק לכת מכולם הרולד קשיה, איש מחלקת המזרח, שעמד לעזוב את תפקידו זה תוך זמן קצר (לימים נעשה שגריר בוואשינגטון ומנהל משרד החוץ). קשיה לא הסתפק בקביעה, שהאורינטאציה על אבן-סעוד כמכשיר לביצוע מדיניות פרו-ציונית אינה בת ביצוע לדעת משרד החוץ; הוא אף תבע להודיע מיד ליסטייט דפארטמנט כי: 'What the P.M. [Prime Minister] may say off the record should not be accepted as even an unofficial proposal from H.M.G.' (H. Caccia, Minute, February, *ibid.*, p. 116)

סר מוריס פיטרסון, שהיה ממונה (כשגריר מיוחד נספח למשרד החוץ עד 1944) על 'מחלקת המזרח', ראה בתכנית זו 'כוונה להפוך את פלשתינה למדינה יהודית' (אם כי בדו"חותיו של וייצמן לא מוזכרת תכנית פוליטית מוגדרת לפתרון בעית ארץ-ישראל), והעיד בהקשר זה, שהפיכת ארץ-ישראל למדינה יהודית 'Will, I am sure, create post war troubles for us in the Arab World compared to which the Iraqi revolt of 1920 will be a bagatelle' (Sir Maurice Peterson. Minute, 18.2.1943, *ibid.*, p. 117). ההיירארכיה הפקידותית שטיפלה במשרד החוץ בשאלת ארץ-ישראל היתה בתקופה זו: Harry Maurice Eyres, איש מחלקת המזרח הממונה על 'השולחן' הארץ-ישראלי Harold Anthony Caccia, מבכירי הפקידים במחלקת המזרח (הוחלף באביב 1943 ב-Robert Maurice Alers Hankey). ראש מחלקת המזרח היה Charles William Baxter והממונה עליו, בדרגת שגריר מיוחד (וזמן מה גם סגן מנכ"ל המשרד), היה Sir Maurice Drummond Peterson, שהיה הפקיד הבכיר ביותר במשרד שטיפל טיפול שוטף בשאלות ארץ-ישראל והמזרח התיכון בכלל. הממונה עליו Sir Alexander Cadogan, מנכ"ל המשרד שלא טיפל באורה שוטף בנושאים אלה, כל עוד נשא סר מוריס פיטרסון במינוי המיוחד, אבל עקב אחר הנעשה, בהתמדה. כן טיפלו רבות בנושא Neville Montague Butler מנהלת מחלקת אמריקה הצפונית במשרד החוץ, Neil Malcolm, מעובדי המחלקה, ולעתים גם Harold Beeley, איש מחלקת המחקר של משרד החוץ. דיווחו של וייצמן על התגובה המעודדת של אנשי שיחו האמריקנים היה נכון. זו היתה תקופה של חיפוש יסודות למדיניות ארץ-ישראלית ב'סטייט דפארטמנט' ובכוננות לקלוט רעיונות (ראה: pp. 34 f. [לעיל, הערה 56] (Wilson, 'Papers'). בסופו של דבר החליטו, במאי 1943, לפעול בקווים מקבילים, לאמץ את הצעתו של הוסקינס בעניין ההכרזה המשותפת ולשלוח אותו אל אבן סעוד כדי למשש את הדופק באשר לעמדתו בשאלת ארץ-ישראל (ראה להלן, הערה 73).

לפתרון ציוני של בעיית ארץ-ישראל, והציג את העמדה השלילית של משרד החוץ ואת חרדתו מכך.⁶⁹

איני יודע מה מידת הסמכות הנתונה לד"ר וייצמן לדבר בשמך, אבל אני חושש מפני סכנת המבוכה שיגרום הדבר בוואשינגטון. מדיניותנו הנוכחית אושרה בפארלאמנט. רגשותיך בשאלה זו ידועים לי היטב, אבל נדמה לי שבשום דיון לא הוצע שנברר אצל ממשלת ארצות-הברית את האפשרות של שינוי מדיניות זאת. כן מבקש אני לציין, שלדעתי אין זה מתקבל על הדעת, שאבן-סעוד יסכים לקבל את ד"ר וייצמן לדיון בשאלת עתידה של ארץ-ישראל או יסכים להמליץ לפני העולם הערבי על תכנית הדומה אף במשהו לשאיפות הציונות כיום, הכוללות הפיכת ארץ-ישראל למדינה יהודית.⁷⁰

צ'רצ'יל, כדרכו, מיהר להשיב לאידן במוכר אישי קצר וחד-משמעי. הוא ציין אמנם בתחילת תשובתו כי לד"ר וייצמן אין כל סמכות לדבר בשמי, אבל בהמשך המכתב לא היה כדי לעודד את רוחם של אנשי משרד החוץ. צ'רצ'יל לא התכחש לעובדה, שווייצמן אכן תיאר נכונה את השקפתו:

אבל עם זאת אכן הבעתי דעות אלה כשנפגשתי עמו [עם וייצמן] לפני זמן מה, וגם אתה שמעתן מפי לעתים קרובות. הקושי הגדול נובע מגילו של אבן-סעוד. כל דיון בנושא זה בשעה זו יהיה טרם זמנו ויגרום למחלוקת. כפי שידוע לך, אני מתנגד מכול וכול ליספר הלבן, כפי שהצהרתי בבית הנבחרים. אני רואה בו הפרה של התחייבות מפורשת שגם אני הייתי בין מעצביה.⁷²

התכנית של צ'רצ'יל אכן נתגלתה תוך זמן מה כתכנית נפל, ולאחר ספטמבר 1943

⁶⁹ Dr. Weizmann spoke of the "Prime Minister's plan" to use Ibn Saud to bring about a Zionist solution to the Palestine Problem and that the officials of the State Department and Mr. Welles were said to be in favour of following it up. Dr. Weizmann also told the Ambassador that you had never concealed your view that the White Paper was not necessarily the last word on the Palestine problem and that you thought that your own mind and that of the President moved along the same lines [...]. (Eden to Prime Minister, 3.3.43. F.O. 371/35033 [E 2342], pp. 62—64.)

⁷⁰ Eden to P.M., 3.3.43. F.O. 371/35033 [E 2342], pp. 62—64

⁷¹ Prime Minister Personal Minute to Foreign Secretary, 9.3.43, F.O. 371/35033 [E 2342]

לבין צ'רצ'יל. קשה להניח שהיה עושה זאת מדעת ומדווה על כך לשגריר הבריטי בוואשינגטון. גם ראוי לציין, שצ'רצ'יל לא ביקש, אחרי שקיבל דו"ח זה של האליפאקס ואידן, לברר עם וייצמן, אם אכן הרחיק לכת בדבריו ובפעילותו מן המוסכם ביניהם. ⁷² ibid. אכן, גם לאחר הפרשה של יולי 1940 בעניין 'הספר הלבן' טרם צ'רצ'יל להוכיר לאידן בהתמדה את יחסו למסמך זה, ומפעם לפעם גם את רעיונותיו על פדרציה, מדינה יהודית, תפקיד אבן-סעוד ושיתוף-פעולה עם רווולט. ראה גם הערה מס' 66 לעיל.

לא הופיעה עוד בסדר היום של צ'רצ'יל, של משרד החוץ או של הקאבינט. הערכת מחלקת המזרח של משרד החוץ בעניין עמדתו ותגובתו הצפויה של אבן-סעוד נתגלתה בסופו של דבר כנכונה.⁷³ אבל ניגודי העמדות בין צ'רצ'יל לבין משרד החוץ, שבאו לידי ביטוי בפרשה זו, העמיקו את הדיסהרמוניה ואת החשדנות ההדדית. משמעות תשובתו של צ'רצ'יל לא נעלמה מעיניו של סר מוריס פיטרסון, שהעיר בשוליה, כי אינה יכולה לשמש בסיס להכחשה רשמית (dementi) בוואשינגטון, וכי 'לא תצמח תועלת כלשהי אם נאמר שלד"ר וייצמן אין כל סמכות לדבר בשמו של ראש הממשלה, אלא אם כן נוכל גם לומר שהוא לא ציטט נכונה את השקפותיו, ולזה לא סיפק צ'רצ'יל כל בסיס במכתבו.'⁷⁴ פיטרסון חזר אפוא למאמציו לשתף את משרד המושבות בהכנת תזכיר משותף לקאבינט, שיעמידו על מלוא הסכנות הצפויות בעתיד הקרוב ביותר במזרח התיכון, בהקשר לבעית ארץ-ישראל. פיטרסון הציע לכלול בסיכום המסמך שתי הצעות אפשריות למניעת סכנה של התפרצות מרד ערבי:

- א. 'הכרזה מוסמכת ש"הספר הלבן" הוא המאקסימום שיכולה ממשלת בריטניה להציע ליהודים בארץ-ישראל; ואם הייבת לקום מדינה יהודית, יש להקימה בחלק עולם אחר.'
- ב. אם אי-אפשר לקבל החלטה על הכרזה כזאת, 'עלינו להפנות את תשומת-לב האמריקנים לאיום [של מרד ערבי], ולהסביר להם שאין אנו מוכנים להסתכן במרד ערבי צפוי, אפילו לפני תום המלחמה, וכי על האמריקנים למתן את התעמולה הציונית, ובמיוחד למנוע את אנשי האדמיניסטרציה מלתמוך בה.'⁷⁵

73. הוסקנס חזר בספטמבר 1943 משליחותו אל אבן-סעוד כשהוא מצויד באיגרת תשובה וזעמת של הלה לרוזוולט ודיווח שלילי וחרוף, שאימת את כל תחזיות משרד החוץ הבריטי. ראה: Foreign Relations of U.S. 1943, IV, pp. 806—821. F.O. 371/35037 [E 5154] and 371/35038 [E 5242, E 5554].

אבן-סעוד השיב שהוא נאמן לעמדותיו בשאלת ארץ-ישראל מאז 1939, ותבע להיצמד ל'ספר הלבן'. הוא הוסיף שתושבי ארצו מקבלים בברכה כל אורח, מכל דת שהיא, 'But the Jews are on a special footing... we do not feel ourselves safe from Jewish treachery and can neither hold discussion with them nor trust their promises.'

סעוד בועם: '... he in particular is my enemy [by addressing me] the demand that I should 'turn a traitor to my religion and my country [...] when he sent to me a certain European to request me to abandon the Palestine question [...] and to offer me in consideration of that '20 million' of that.

וראה סיכום הפרשה: E. Monroe, *Philby of Arabia*, London 1973. Sir Maurice Peterson, Minute 17.3.1943. F.O. 371/35033 [E 2342], p. 51.

75. *ibid.* ההכרזה האחרונה שהטרידה את מנוחת משרד החוץ הבריטי היתה של שר הפנים האמריקני, הרולד איקס, במארכס 1943, שכללה תביעה להקמת מדינה יהודית בארץ-ישראל אחרי המלחמה. ראה גם הערה 57 לעיל.

נוויל באטלר, מנהל מחלקת אמריקה הצפונית במשרד החוץ הבריטי, הבהיר שבעיני מחלקתו עדיפה האפשרות השנייה, מכיוון שבראשונה יש ניגוד חריף מדי לעמדות נשיא ארצות הברית וסאמנר ולס. באטלר אף ראה סיכוי טוב לכך, שהאדמי-ניסטרציה האמריקנית תיענה לבקשה השנייה.⁷⁶ לאחר שגם ריצ'ארד לאו, סגן שר החוץ, סמך ידו על עמדת באטלר, הורה סר מוריס פיטרסון ל'מחלקת המזרח' להכין מסמך מפורט שישמש יסוד להצעת האלטרנטיבה השנייה.⁷⁷ אנשי משרד החוץ שבאו במגע עם משרד המושבות גילו עד מהרה שחرف הסכמתו לנקודות רבות בהערכת המצב, אין שר המושבות נוטה להצעותיו של משרד החוץ. קולונל סטנלי, שר המושבות החדש, ואנשיו לא רצו במסמך העלול להעלות לדיון, טרם זמנו, את השאלה העקרונית של עתיד ארץ-ישראל. משרד המושבות, שהחל בשלב זה בהכנות לניסוח הצעת מדיניות לקראת ה-31 במארס 1944 — מועד תום חמש שנות העלייה המותרת לפי 'הספר הלבן' — לא רצה בדיונים עקרוניים מוקדמים, שיאפילו על שאלה דוחקת זאת או יסבכו את הדיון בה. סטנלי הציע 'שהמסמך יהיה מוסכם על הכול עד כמה שאפשר, יימנע מלהזכיר את 'הספר הלבן', יתרכז בבעיות המיידיות [בארץ-ישראל] ובצורך להביא את האמריקנים להתייצב בפני העובדות כהוויתן'.⁷⁸ חילוקי הדעות בין משרד החוץ ומשרד המושבות לא היו גדולים בשלב זה, אבל היה בהם כדי לבשר את תחילתו של פער עמדות בין שני המשרדים באשר לאורח הטיפול בשאלת ארץ-ישראל. פער זה, שעתידי היה להתרחב, נבע בחלקו מההבדל האימאנונטי בנושאי הטיפול של שני המשרדים, בזווית הראייה ובגישות השונות שלהם לבעיה כבעית ארץ-ישראל, ובחלקו מהבדלי מנטאליות הן בין השרים והן בין הפקידים הבכירים שעמדו בראש שני המשרדים.⁷⁹

76. N. Butler, Minute 19.3.1943, *ibid.*, pp. 51—52. בין הטעמים לאופטימיים

שלו בעניין הסיכויים להיענות אמריקנית, מנה באטלר את הדו"ח של קולונל הוסקינס ואת העובדה, שכתוצאה מהעמקת קשריהם במזרח התיכון ובהודו, למדו האמריקנים להכיר את חשיבות הרגשות והלכי הרוח בעולם הערבי והמוסלמי.

77. Richard Law, Minute 20/3, 1943; Sir Maurice Peterson, Minute 20/3 *ibid.*, p. 52.

78. Grey, Minute 3/4/43, *ibid.*, p. 54.

79. על כל פנים, כבר בשלב זה העיר פיטרסון על הבדלי הגישות בין משרד החוץ ומשרד המושבות: 'We are responsible in the Arab world to a far greater degree than the C.O. [...] (Peterson, Minute 29.3.32, *ibid.*, p. 52) רק בתקופת מלקולם מקדונאלד היה שר המושבות קיצוני יותר משר החוץ (האליפאס) בתביעת ההיצמדות הגלויה ל כל סעיפי 'הספר הלבן'. אמנם גם לויד ומוין ניסו להביא לביצוע השלב הראשון של הסעיף הקונסטטוציוני, אבל אין לומר עליהם שביקשו יותר משביקש משרד החוץ. מתקופת לורד קרנבורן, ובעיקר בתקופת אוליבר סטנלי, מתחדש הפער בין משרדי המושבות והחוץ בכיוון נגדי. בהערכות המצב של המשרדים באביב-קיץ 1943, הדגישו במשרד החוץ סכנת מרד ערבי, שיתפשט מעבר לארץ-ישראל, ואילו משרד המושבות נהג להדגיש את הסכנה של מרד יהודי או נסיון יהודי לתפיסת השלטון בכוח. אבל בשני המשרדים ראו את מקור הסכנה בהחרפת הקיצוניות הפוליטית ובהתעצמות של היהודים, שהרי לדעת אלה ואלה,

יומת צ'רצ'יל — אפריל 1943

בינתיים, בעוד עובדי מהלכות המזרח ואמריקה הצפונית במשרד החוץ טורחים במרץ רב בהכנת המסמך המשותף, תוך נסיון להתאימו גם לזווית הראיה של משרד המושבות, הפתיע צ'רצ'יל שוב את עמיתיו במהלך הקשור בשאלת ארץ-ישראל. ב-18 באפריל 1943 העביר צ'רצ'יל לאידן, לאוליבר סטנלי וללורד קרנבורן העתקי איגרת ארוכה ומרירה שקיבל מוויצמן, וביקש את תגובתם. וויצמן סיכם במכתב ששיגר לצ'רצ'יל מניו-יורק, ב-2 באפריל 1943, את כל הגילויים האחרונים, הפומביים והסמויים, שהעידו לדעתו שממשלת בריטניה מתייחסת ל'ספר הלבן' כאל בסיס מוצק של מדיניותה ואינה חושבת להרוג ממנו ולשנותה. וויצמן מנה את דברי אוליבר סטנלי (בבית הנבחרים ב-3 בפברואר 1943) ולורד קרנבורן (בבית הלורדים בהודמנויות שונות ב-1942) בשאלת הצלת יהודי אירופה; ⁸⁰ הזכיר ידיעות מירושלים המעידות, כי לא זו בלבד שאין מכשירים את הקרקע לשינוי המדיניות, אלא אף חוסמים את הדרך לכך: פקידי ממשלת המנדט מוסיפים לומר בשיחותיהם עם ערבים, שמדיניות 'הספר הלבן' היא קבועה ואינה ניתנת לשינוי, ואילו הנציב העליון, סר הרולד מק-מייקל, בנאום 'תכנית השיקום', התעלם מהבעיה היהודית, ומדבריו אפשר היה להבין כי 'הספר הלבן' פתר את כל הבעיות הנוגעות לארץ-ישראל.⁸¹ וויצמן הזכיר גם ידיעות שהגיעו לחוגים ציוניים על שיחות מתקדמות

צפויה פנייה ערבית לשימוש בכוח רק כתגובה לאתגר היהודי. גם בתקופת ממשלת אטלי, בימי בוויין כשר החוץ, נתקיימו הבדלי גישות מהותיים בין משרד החוץ והמושבות, אלא שבתקופה זו האפילה אישיותו של בוויין על הסיבות האחרות של ההבדלים.

80. 'In the discussion which took place in the Parliament of the question of the rescue of European Jews, both Mr. Stanley and Lord Cranborne referred to the White Paper of 1939 as the firmly established policy of H.M.G. in regard to Palestine.' (Weizmann to Winston Churchill, 2.4.1943, F.O. 371/35033, [E 2340], p. 30)

81. הנציב העליון שידר ב-23 במאס 1943 ב'קול ירושלים' נאום מפורט על התכניות לפיתוח הכלכלי בארץ-ישראל לאחר המלחמה. למחרת יצא בן-גוריון, בדבריו באספת הנבחרים, בהתקפה חריפה ביותר על הנאום. בן-גוריון טען כנגד מה שנכלל בנאום ובעיקר כנגד מה שלא נאמר בו. הוא תקף את הנציב העליון על שהשתמע מן הנאום כאילו תימשך מדיניות 'הספר הלבן' גם אחר המלחמה, ועל שבלטה בו התעלמות ממעמדה המיוחד של ארץ-ישראל. נאום התקפה זה של בן-גוריון, שנתפרסם כ'תשובה לדבר השליטי', היה אחד השיאים בהתקפותיו על ממשלת המנדט. נאום זה גם שימש כאחת הדוגמאות החוזרות בהערכות המצב הבריטיות למה שנקרא 'התליך האקסטרמי' ואציה המסוכן שניכר במנהיגות היישוב היהודי בארץ-ישראל. ראה בן-גוריון, 'תשובה לדבר השליטי', במערכה, ב (תל-אביב 1957), עמ' 212. מק-מייקל דיווח לשר המושבות, בדו"ח חודשי שיגרתי שהתגובה המיידית של העיתונות הערבית והיהודית על התכנית הייתה שלילית. פרשנותו לנאום בן-גוריון הייתה: 'But subsequently Ben-Gurion : made bitter and intemperate attack on the proposals [...] he urged the Jewish community to adopt attitude of non co-operation [...] Objection to the proposals appears to derive largely from the fact

בין מנהיגים ערביים ונציגים בריטיים בשאלת האיחוד או הפדרציה של ארצות ערב, שבמהלכן מתייחסים לבית הלאומי היהודי כאל "mere chattel" או גור-סים ש'הספר הלבן' מבטיח את קיומו.⁸² וייצמן כתב גם על הידיעות המגיעות ממנהיגים ערביים, שהמדיניות הבריטית היא 'לעודד לפעילות יתר בארצות-הברית כדי ליצור משקל נגד לתעמולה הציונית'. בסוף המכתב חזר וייצמן וביטא את השקפתו ש'הספר הלבן' היה פרי 'מדיניות הפיוס' ואת אכזבתו העמוקה מכך שבריי-טניה לא זנחה את 'הספר הלבן' בזמן שזנחה את 'מדיניות הפיוס' ואדרבה — היא מוסיפה לדבוק בו גם בשעה שכוחה הצבאי ויוקרתה בשיאם.⁸³ וייצמן ידע שהוא מכוון בנייתו להשקפתו של צ'רצ'יל, ואף התיר לעצמו להזהירו מפני הסכנה שהמשקל המצטבר של פעילות והבטחות לערבים מצד נציגים בריטיים במזרח התיכון יסכל בסופו של דבר את כוונותיו. וייצמן הזכיר לצ'רצ'יל ש'מה שאירע לתכתובת מק-מהון מהווה אזהרה רצינית ביותר, וסיים בבקשה שצ'רצ'יל יבלום את ה'התליך הגורלי ויפתח את הדרך להסדר חדש בארץ-ישראל'.⁸⁴

.that they are not based on the promise of Palestine as a Jewish State. (McMichael to Stanley 28.4.1943. F.O. 371/35030 [E 2420] p. 83

באותו דו"ח הזכיר מק-מייקל גם את נאומו של בן-גוריון בתל-חי ארבעה ימים לפני כן (ב'20 במאס 1943), שכלל אזהרה שאין חוק בעולם שימנע עלייה יהודית, וכי תום מלחמת העולם לא יהיה בהכרח תום מלחמת היהודים, אלא התחלת המאבק. תגובת מק-מייקל על האשמות וייצמן והמנהיגות הציונית בארץ-ישראל בהקשר לנאום הפיתוח הכלכלי ראה להלן, עמ' 293.

'Here, again, instead of telling the Arabs squarely that Palestine cannot be effectively included in any federal scheme without Jewish co-operation and that, therefore, if they seek Palestine's inclusion they must meet the Jewish claims, they are actually encouraged to ignore the Jews.' (Weizmann to Churchill, *ibid.*, p. 31)
 בעוד שהמידע של וייצמן על דברי פקידים בריטיים בדבר צמידותה של אנגליה ל'ספר הלבן' היה מדויק (גם גנרל הרלי, דיווח על כך לרווולט. ראה F.R.U.S. 1943, IV, p. 779), הרי המידע על השיחות המוקדמות בעניין האיחוד או הפדרציה לא היה כנראה מדויק כל כך. הנציגים הבריטיים נהגו זהירות רבה ביחס לנושא זה. מכל מקום, כעבור כמה חודשים נטתה עמדתם של אישים כקייסי, מוין, מק-מייקל ואפילו ספירס לעבר פתרון רגיונאלי כולל: הקמת מדינה יהודית בחלק מארץ-ישראל והכללת החלק הערבי של ארץ-ישראל ב'סוריה רבה'.

'The White Paper of 1939 was an application to Palestine of the unhappy principle of appeasement [...] I felt sure that the abandonment of this principle, would lead in due course to a complete revision of the Palestine policy. I was encouraged in this belief by the views which you yourself were kind enough to express to me some time ago about the future of Palestine. The new strength and prestige acquired by Great Britain and her allies [...] would I thought enable them to deal boldly and generously with our problem by assigning Palestine to the Jews.' (*ibid.*, p. 32)

זיהוי מדיניות 'הספר הלבן' עם 'מדיניות הפיוס' אינו מדויק מבחינה היסטורית. גם

כאמור, העביר צ'רצ'יל את העתק המכתב של וייצמן — שכלל גם תביעה להפיכת ארץ-ישראל למדינה יהודית ('Jewish Country')⁸⁵ — אל אידן, אל סטנלי ואל הלורד קרנבורן. צ'רצ'יל ביקש את הערותיהם והוות-דעות לפני הפצתו בין כל חברי הקאבינט, ואת עצתם באשר לנוסח התשובה לווייצמן.⁸⁶ מסטנלי ומלורד קרנבורן תבע צ'רצ'יל תשומת-לב מיוחדת לטענות וייצמן על התייחסותם ל'ספר הלבן' כאל 'המדיניות המושרשת היטב של ממשלה זו, וחזר אגב כך בתוקף ובהריפות על הסתייגותו מ'הספר הלבן' ועל אמונתו שרוב חברי הקאבינט הנוכחי לא יסמוך ידו על אישור מחדש של 'הספר הלבן'.⁸⁷ צ'רצ'יל גם העלה במכתבו רעיון אופרא-

לא היתה קורלאציה בין היחס ל'מדיניות הפיוס' באירופה לבין היחס ל'ספר הלבן'. רק חלק מקרב האפוזיציה השמרנית ל'מדיניות הפיוס' התנגד גם ל'ספר הלבן' (צ'רצ'יל, אָמרי, קרנבורן, בותבי). חלק מאפוזיציה זו לא ראה סתירה בין התנגדות ל'מדיניות הפיוס' לבין תמיכה ב'ספר הלבן' (אידן, לורד לויד ובמידה מסויימת ריצ'ארד לו). בגנרלי ספירס היה צירוף של קיצוניות רבה בהתנגדות ל'מדיניות הפיוס' וקיצוניות רבה בהתנגדות לציונות. גם רוברט ואנסטארט, שסימל באישיותו את ההתנגדות האובססיבית ל'מדיניות הכניעה' כלפי גרמניה תמך, ב'ספר הלבן'. לעומת זאת במעצבי 'מדיניות הפיוס' ותומכיה היו אישים שהתנגדו ל'ספר הלבן' (כג'פרי דאוסון, עורך ה'טיימס') ובעלי עבר פרו-ציוני עקבי (כסר ג'ון סיימון). לא ייתכן שווייצמן לא ידע זאת. אבל בויהוי 'הספר הלבן' עם 'מדיניות הפיוס' היה כנראה צירוף של רצון להאמין אצל וייצמן עם הסתגלות טאקטית להלך-רוחו של הגמעון, צ'רצ'יל, שנטה גם הוא לקשור את 'הספר הלבן' עם 'מדיניות הפיוס'.

'The slaughter of the European Jewry can only be redeemed by establishing Palestine as a Jewish country.' (ibid.)⁸⁵
 Jewish State החלטות ובמסמכים רשמיים של התנועה הציונית בתקופה זו (ובכללם החלטות 'בילטמור') מחייבת דיון נפרד. מעצבי המדיניות הבריטית, מכל מקום, פירשו את הנוסח של החלטת בילטמור ('Jewish Commonwealth') וניסוחים מעור-פלים אחרים, כתביעה למדינה יהודית.

Prime Minister Personal Minute to Lord Privy Seal and Secretary of State for the Colonies, No. 291/3, 18.4.43, F.O. 371/35033 [E 2340], p. 28 וראה גם PREM 4, 52/3, pp. 498—509 (מכתבי וייצמן וצ'רצ'יל ותשרי בות אידן, סטנלי וקרנבורן). לורד קרנבורן היה שר המושבות עד נובמבר 1942 וסטנלי ממועד זה. באביב-קיץ 1943 נהג צ'רצ'יל בסטנלי, קרנבורן ואידן כבוועדת שרים לא רשמית לעניינים הקשורים בארץ-ישראל, והעביר לחוות-דעתם גם מסמכים אחרים בשאלה זו.

'I have always regarded it as a gross breach of faith committed by the Chamberlain Government in respect of obligations to which I was personally a party. Our position is that we carried on for the time being in the exigencies of war the policy of our predecessors and have made no new pronouncement upon the subject. My position remains strictly that set forth in the speech I made in the House of Commons in the Debate on the White Paper. I am sure the majority of the present War Cabinet would never agree to any positive endorsement of the White Paper. It runs until it is superseded.' (ibid.)⁸⁷

טיבי חדש וביקש את שר המושבות לבחון את האפשרות של הקמת 'בתים לאומיים' יהודיים נוספים באריתריאה ובטריפוליטניה.⁸⁸

אידן, לורד קרנבורן וסטגלי השיבו מיד, אידן בקיצור וקרנבורן וסטגלי באריכות, שהרי נתבקשו לכך בפנייתו של צ'רצ'יל, ווייצמן הציגם כ'נאשמים'. לורד קרנבורן, ('הלורד שומר החותם'), שיגר תשובתו למחרת פנייתו של צ'רצ'יל והבהיר בעזרת ציטאטות מנאומיו האחרונים בשאלת העלייה, שאין כל יסוד לטעון נגדו שאמר כי 'הספר הלבן' הוא 'חוק בל יעבור בארץ ישראל' או 'מדיניות מושרשת היטב'.⁸⁹ לורד קרנבורן הזכיר לצ'רצ'יל, שגם הוא נמנה בשעתו עם מתנגדי 'הספר הלבן' וכי עודנו מחזיק בדעה, שיהיה צורך לבחון אותו מחדש אחרי המלחמה, אבל הוסיף קרנבורן, תהא זו איולת להכריז על כך היום, בשל ההשפעה הקשה שתהא לדבר על הערבים.⁹⁰ לורד קרנבורן ידע את תוכן המברקים של נציגי בריטניה במדינות ערב, והיה שותף לחרדת משרד החוץ מסכנת ההתלקחות בעולם הערבי. לכן הציע להשיב לווייצמן ברוח דבריו שלו בבית הלורדים ב-6 ביוני 1942: 'בעוד שעלי

88. '...to consider at the same time the use of Eritrea and possibly of Tripolitania as additional Jewish national homes.' (ibid.)

רווולט העלה באותה תקופה תכניות ליישוב פליטים יהודיים בצפון אפריקה, ולאחר ששוחח על כך עם צ'רצ'יל אף שלח אליו חוברת בעניין זה שהוכנה לפי בקשתו. צ'רצ'יל, שקיבל את החוברת ב-23 במאי 1943, העבירה לעיון שר החוץ והמושבות (M/369/3) וצירף לה מכתב שבו סיפר שאמנם שוחח על כך עם הנשיא, אבל לא קרא את החוברת והצד המעשי של ביצוע התכנית אינו ידוע לו (אולי יצטרכו הפליטים להיות סמוכים על שולחן מחנות הצבא), אבל מובן מאליי שאין מניעה פוליטית ליישוב כזה, בזמן המלחמה. (PREM 4. 51/4 pp. 221—250).

על מקורות ההבדלים העקרוניים בין רווולט וצ'רצ'יל בגישתם לבעיה היהודית, שבאו לידי ביטוי גם בסוגיה זו, ראה א"ק רבינוביץ, 'גישתם של צ'רצ'יל ורווולט אל הציונות', דברי הקונגרס היהודי העולמי הרביעי למדעי היהדות, ירושלים תשכ"ט, ב, עמ' 277—280.

89. 'The law of Medas in Palestine [...] or [...] firmly established policy' (Lord Privy Seal to Prime Minister 19.4.43. F. O. 371/35033 [E 2340], pp. 35—36)

90. 'As you know, I did not myself support the White Paper policy when it was before Parliament and it is my personal view that it will have to be reconsidered after the War' (ibid., p. 36) שהיה הירוש המיועד לתואר המארקז סאלסבורי, נמנה עם משפחת ססיל הענפה והמפורסמת, שהיתה קשורה לציונות מאז תמיכתו של לורד דייויד ססיל בהצהרת בלפור. לורד קרנבורן עצמו נמנה בסוף שנות השלושים עם קבוצת מתנגדי מדיניות הפיוס של צ'מברלין, והתפטר (יחד עם אידן) מכהונתו כסגן שר החוץ בממשלת צ'מברלין. קרנבורן כיהן בממשלת צ'רצ'יל בתפקידים שונים, ובשנים 1941—1942 היה שר המושבות. בשנות החמישים מילא תפקידים שונים בקאביניטים של צ'רצ'יל, אידן ומק-מילן, ייצג את הזרם השמרני שבמפלגה השמרנית והתנגד למדיניות הדקולוניאציה של הרולד מק-מילן, בעיקר באפריקה. ראה גם הערה 33 לעיל. על קשריו עם התנועה הציונית בשנות השלושים ראה: N. Rose (ed.), *Baffy — The Diaries of Blanche Dugdale*, London 1973, passim

להבהיר שאין שינוי במדיניות [...] לא תקבל עליה הממשלה התחייבויות חדשות לפני שתיוועץ בכל הנוגעים בדבר, ובכללם ערבים ויהודים.⁹¹ גם אוליבר סטנלי, שר המושבות, טען בתשובתו, כי בנאומו היחיד בפארלאמנט שהזכיר את נושא העלייה (מאז נעשה שר המושבות בנובמבר 1942) אי-אפשר למצוא סימוכין לטענת וייצמן, כאילו אמר ש'הספר הלבן' הוא מדיניותה המושרשת היטב של ממשלת הוד מלכותו, אם כי בתשובתו לשאלתה אמר בפארלאמנט כי 'לשם היציבות במזרח התיכון נחוצה היצמדות למכסת העלייה של "הספר הלבן"'.⁹² סטנלי הגן גם על תוכן נאום 'תכנית השיקום' של מֶק־מייקל, ש'לא היתה לו כל הסמכה מטעם ממשלת הוד מלכותו לצאת בהצהרת מדיניות, ואילו הסתמכות על המדיניות הישנה בלבד היתה נראית ליהודים כפרובוקציה מיותרת'.⁹³ אוליבר סטנלי, שר המושבות, נמנה בסוף שנות 'השלו-שים עם חברי הקאבינט של צ'מברלין והצביע בעד 'הספר הלבן'. סטנלי לא התכחש לעמדתו בעבר ולא קיבל את האשמת צ'רצ'יל, ש'הספר הלבן' היה 'הפרת אמונים'. אם כי בתשובתו לשאלתה אמר בפארלאמנט כי 'לשם היציבות במזרח התיכון נחוצה המלחמה'.⁹⁴ עמדתו המעשית של סטנלי לא היתה אפוא שונה משל לורד קרנבורן,

91. שם. נוסחה זו של לורד קרנבורן אומצה בקיץ 1943 גם בידי מחלקת המזרח הקרוב ב'סטייט דפארטמנט' ובידי רווולט, ושימשה אותו בתשובות רשמיות גם ליהודים וגם לערבים. (ראה לעיל, הערה 56) Wilson, 'Papers', p. 38, לימים שובצה בכל ההכרזות האנגליות והאמריקניות הרשמיות. פירוש המושג 'להיוועץ' היה שנוי במחלוקת גם אחרי הוועדה האנגלית-אמריקנית וגם אחרי ועדת ברוק־גריירי בקיץ וסתו 1946.

92. הכוונה לתשובה לשאלתה בפארלאמנט ב־3 בפברואר 1943, שלנוסחה ניתן אישור ועדת הפליטים של הקאבינט (PREM, 19.4.43, Stanley to Prime Minister, (F.O. 371/35033 [E 2340], pp. 39—41 [copy] : וכן ראה : 4. 52/3).

93. שם. סטנלי ראה עצמו פטור מלהגיב על שאר הטענות של וייצמן, כי הן נגעו לתחומו של משרד החוץ, אבל הוא מצא לנכון להעיד, שככל שידוע לו המצב מקריאת העתקי המברקים מהמזרח התיכון, שרוי וייצמן באי-הבנה גמורה.

94. 'You will not expect me to agree with your description of the White Paper of 1939 "as a gross breach of faith". I was a member of the Chamberlain Government at the time and had I regarded that in that light I should not have been a party to it. But I have always recognised that this policy was highly controversial and that there were many in the present Cabinet who were opposed to it. They will naturally wish, that when the end of the war comes, we should consider the whole policy afresh and see if some new and better solution cannot be found. Meanwhile I am examining possible alternatives [...]' (ibid., p. 39)

תגובת סטנלי בנקודה זו ראויה לציון מיוחד, כמייצגת את מערכת היחסים ששררה בקאבינט של צ'רצ'יל בזמן המלחמה והחופש המוחלט של השרים לחלוק על דעתו, גם בתקופת השיא של מנהיגותו הכאריזמטית וגם בנושאים שהיה רגיש להם במיוחד. דבר זה בא לכלל ביטוי בזכרונותיהם של מרבית השרים וראשי הצבא, שהיו שותפים לממשלה ולהנהגת המלחמה. התגובה מעידה גם על אופיו העצמאי ובטחונו של סטנלי,

אלא שבתוקף אחריותו הפורמאלית כשר המושבות ביקש שתינתן לו האפשרות ללוות את מכתבו של וייצמן, כשיופץ בקאבינט, בתזכיר משלו, המתאר את המצב בארץ-ישראל, 'שהתדרדר באורח חמור בחודשים האחרונים' ועלול להבל במאמץ המלחמה.⁹⁵ בינתיים קיבל על עצמו סטנלי לבדוק אם הצעת ראש הממשלה בעניין טריפוליטניה ואריתריאה תאפשר 'שבירת מעגל הקסמים, והודיע לצ'רצ'יל שהוא מכין הצעה לדיון בקאבינט בעניין מדיניות העלייה אחרי ה-31 במארס 1944. אידן, שר החוץ, נפגש עם סטנלי לפני שהשיב לצ'רצ'יל. בפגישתם (ב-20 באפריל 1943) הוחלט להחיש את הטיפול במסמך הבין-משרדי המשותף, לקצרו ולהתאימו יותר לבאמר במכתבו של סטנלי לראש הממשלה, כלומר לשים את הדגש יותר על הבעיות בארץ-ישראל גופא מאשר על העולם הערבי. כן החליטו שני השרים שבנוסף על כך יגיש משרד החוץ מצדו מסמך נפרד לקאבינט, שיתרכז בבעיות העולם הערבי.⁹⁶ ברוח סיכומים אלה כתב אידן לצ'רצ'יל: 'לאור מכתבו של וייצמן, אני משוכנע שעלינו לדון בכל הנושאים האלה בקאבינט. אני מקווה להגיש [לקאבינט] בבוא העת מסמך על כל המידע שברשותנו על נושא זה'.⁹⁷

בעוד משרדי החוץ והמושבות היו שרויים בהכנת טיטות למסמכים, הוציא צ'רצ'יל את השקלא וטריא מהמסגרת של התכתבות פנימית בינו לבין שרי החוץ והמושבות והפיץ בין כל חברי הקאבינט מסמך קאבינטי רשמי בשאלת ארץ-ישראל. שוב שיבש צ'רצ'יל מהלך מתוכנן של משרד החוץ. אנשי משרד החוץ רצו שברקע לדיון הקאבינטי שיומו יהיו הדו"חות הפסימיים שהגיעו מארץ-ישראל והמזרח התיכון. דיון כזה, להערכתם, היה מביא בהכרח להחלטה עקרונית להיצמד ל'ספר הלבן', לפחות עד סוף המלחמה (ומתוך הנחה שיתקיים גם לאחריה), ולהחלטה מעשית לפנות לארצות-הברית, שייעשה הכל לבלום את התעמולה הציונית שם ולהפסיק את הכרזות אנשי הממשל הנוגדות את 'הספר הלבן'.⁹⁸ אנשי משרד המוש-

שיכול היה להימנע מלהגיב במכתבו על נקודה רגישה זו. לאמיתו של דבר לא נמנה סטנלי עם התומכים האקטיביים ב'מדיניות הפיוס' ואף עמד על סף התפטרות מהממשלה באוקטובר 1938 בשעת התפטרותו של דאף קופר. ראה גם H. Macmillan, *Winds of Change*, London 1966, p. 560, 564.

'The situation has deteriorated gravely during the last few months. The wide spread revival of Jewish political activities both here and particularly in the U.S.A. are leading to more and more serious reactions on the part of the Arabs. There is little fear of any outbreak, so long as we have overwhelming forces in the country, but if the troops were at any time to be actively engaged elsewhere the situation might become most dangerous, unless it is carefully handled.' (F.O. 37/35033 [E 2340], p. 40).⁹⁵

Harold Caccia. Minute 21.4.43 (ibid., p. 27).⁹⁶

Anthony Eden to Prime Minister, 20.4.1943, ibid.⁹⁷ גם דאג לוודא אצל מזכירו הפרטי של צ'רצ'יל שלא תישלח כל תשובה לווייצמן בלי ידיעת משרד החוץ (ibid., Minute 22.4.43).

במשרד החוץ 'חשדו' שאכן הריח צ'רצ'יל מהלך צפוי כזה מצד משרד החוץ. הרולד

בות רצו למנוע הרחבת הדיון, מתוך חשש שהוא יביא להחלטות עקרוניות בזמן לא מתאים (ובזה היו חלוקים על משרד החוץ), וביקשו להצמידו למציאות בארץ-ישראל גופא. מטרתם היתה להכשיר את הקרקע להחלטה מדינית אד-הוק על המשך עליית יהודים לארץ-ישראל גם אחרי ה-31 במארס 1943, עד שתתמלא מכסת 75,000 הסרטיפיקטים של 'הספר הלבן'. צ'רצ'יל, שגם הוא לא רצה בהכרות מדיניות פומבית עד תום המלחמה, ראה לנכון להביא לידיעת כל חברי הקאבינט את יחסו השלילי ל'ספר הלבן' כדי שכל דיון בקאבינט וכל הנחיה מעשית יתבססו על תפיסתו את התוקף הזמני והמוגבל של 'הספר הלבן'.

צ'רצ'יל, שידע יפה את הלך-הרוחות במשרד החוץ, בנציגויות הדיפלומטיות הבריטיות במזרח התיכון וברשויות הצבאיות אשר באיזור זה — שראו ב'ספר הלבן' בסיס למדיניות קבועה שאין לחרוג ממנה גם אחרי המלחמה — ציפה שתזכירו יביא בעקבותיו תזכירים נגדיים של שרים אחרים ויגרור תגובות שיחייבו דיון וסיכומים בקאבינט. תזכירו היה מורכב בעיקר מטקסט מלא של נאומו בפארלאמנט, במאי 1939, שבו שלל את 'הספר הלבן' מכול וכול, וממכתב לוואי, שהבהיר את צמידותו לעמדה זו גם בשעה זו, משום שאיני מוכן להעלות על הדעת, בכל נסיבות שהן, את הסגרת העלייה היהודית לחסדי הרוב הערבי.⁹⁹

צ'רצ'יל שיגר את התזכיר על עמדותיו אל כל חברי הקאבינט עשרה ימים לאחר שהביאן לידיעת שרי המושבות והחוץ והלורד שומר החותם. מסתבר שהתשובות של שלושת השרים לא שכנעוהו ואף גירו אותו לשימוש בניסוחים חדים ומגובשים יותר במכתב אל חברי הקאבינט :

- א. בגלל צורכי חירום של המלחמה הוחלט בשעתו לא לגעת בסוגית 'הספר הלבן'.
- ב. עובדה זו וכן העובדה שאין רוצים לבוא כעת בהכרזה מדינית חדשה אינן מחייבות את אלה שהתנגדו ל'ספר הלבן' כשהוחלט עליו ב-1939.
- ג. ממשלה זו, כממשלה חדשה, חופשית לבדוק מחדש את כל התחום הזה בתום המלחמה.
- ד. הוא מצפה ל'לחץ אמריקני חזק להצהרה חדשה [...] וכי הנשיא רוזוולט יהיה תמים דעים עמי לחלוטין.¹⁰⁰

קשיה הפנה לכך את תשומת לב עמיתיו: '...the Prime Minister might be anticipating some such move by the Foreign Office, since he minuted the print copy of Colonel Hoskins's mission and his views on the dangers of Zionist-Arab disturbances in Palestine. Nothing on this point is to be settled except after Cabinet discussion'. (Caccia, Minute 13.4.1943, F.O. 371/35033 [E 2341], p. 43)

W.P. (43) 178, 28.4.1943. Note by the Prime Minister, CAB 66/36; .99
F.O. 371/35034 [E 2742], p. 49.

'I do not feel that the fact that we make no new declaration now .100 in any way compromises or commits these who have opposed the White Paper of 1939. Faced with the emergencies of war, we have

בסוגיה של התיישבות יהודית אפשרית באריתריאה ובטריפוליטניה, ניסח הפעם צ'רצ'יל את דבריו בצורה ברורה יותר, שהיתה מיועדת גם למנוע את האפשרות שפקידי משרדי המושבות והחוז יקבלו את הרעיון כתחליף לבית הלאומי בארץ-ישראל. צ'רצ'יל הורה, אפוא, למשרדים הנוגעים בדבר לבחון ביסודיות את האפשרויות לעשות את אריתריאה וטריפוליטניה למושבות יהודיות, שיהיו קשורות, אם יראה הדבר רצוי, לבית הלאומי היהודי בארץ-ישראל. צ'רצ'יל ציפה שהצעה חדשה זו תרחיב את אפשרויות הטיפול בבעיה, לשביעות רצונם של כל הצדדים למחלוקת. 'קיריניקה, שבה יש לסנוסים אחיזה כה גדולה, תהפוך לפי תכנית זאת, לתחום שלטון ערבי נוסף'.¹⁰¹

צ'רצ'יל, שידע יפה את הנימוקים — המעשיים והמוסריים — של מתנגדיו בקאבינט ובפקידות, סיים את תזכירו בדברים על הצד הערבי של המטבע. הוא עשה זאת בנעימה ביקורתית חריפה כלפי התנהגותם של הערבים במלחמה, ותוך כך גם התנצח קמעא עם מייצגי תביעותיהם במשרדי הממשלה. מחד גיסא הדגיש את תרומתה של בריטניה לעמים הערביים השונים ולשליטיהם (אבן-סעוד בערב הסעודית, המלך פייסל של עיראק ושושלתו, והאמיר עבדאללה בעבר הירדן), ומאידך גיסא — טען כי להוציא את אבן-סעוד והאמיר עבדאללה, שהיו נאמנים לאנגליה כל

left the question where it stood. We are free as a new Government to review the entire field at the end of the war. I should expect the American pressure for a new declaration would be very strong, and I believe President Roosevelt to be in entire agreement with me on the subject.' *ibid.*

אמותה של צ'רצ'יל בתמיכת רווולט בעמדתו ועל ציפייתו לחץ אמריקני למען חריגה עקרונית מ'הספר הלבן', בשעה שבמשרדי החוץ של שתי המדינות נרקמה יזמה במגמה הפוכה, נשורות בסבך הסתירות הפנימיות ביחסי ארצות-הברית ואנגליה בכל הנוגע לשאלת א"י. סוגיה זו, ובעיקר מערכת המגעים בין צ'רצ'יל ורווולט (והשאלה — על מה ביסס צ'רצ'יל תדיר את טענתו שיש להיזהר ממהלכים אנטי-ציוניים כדי לרצות את רווולט), עודן טעונות, כאמור, חקירה. מכל מקום, אין זו הפעם הראשונה שצ'רצ'יל מדבר על עמדה צפויה של רווולט מבלי לדעת אותה לאשורה, ומקדם בברכה לחץ אמריקני צפוי בנושא הארץ-ישראלי (גם כשאין לחץ כזה), בניגוד למשרד החוץ, המבקש למנוע מראש יצירת אקלים נוח לחץ כזה (ראה גם הערות 62 ו-66 לעיל).

'A careful examination should be made by the Departments concerned of the possibilities of making Eritrea and Tripolitania into Jewish colonies, affiliated if desired, to the National Home in Palestine. Such a new departure would broaden the whole issue, and perhaps make the general agreement possible between the disputants, both at home and on the spot.' *ibid.*

קטע זה 'הקפיץ' את סר מוריס פיטרסון, שהעיר בשולי התזכיר כי משמעותו היא, שצ'רצ'יל מתכוון למדינה יהודית בארץ-ישראל. הערכת פיטרסון קיבלה את אישורו של אידן. ראה להלן, עמ' 298 והערע 108.

תקופת המלחמה, לא תרמו הערבים דבר למאמץ המלחמה ולא יצרו כל זכות תביעה מבנות הברית למקרה שננצח.¹⁰²

בשעה שהופץ תזכירו של צ'רצ'יל בין חברי הקאבינט כבר היו אידן וסטנלי ופקידי משרדיהם עסוקים בהשלמת תזכיריהם, במשותף ובנפרד. אבל המאורעות התפתחו בכיוון אחר לגמרי מכפי שתכננו אנשי מחלקת המזרח של משרד החוץ בשעה שיזמו את המסמך על 'ערבים ויהודים', המשותף למשרד החוץ ולמשרד המושבות. תגובה נרגזת ומרירה ביותר על התפתחות זו היתה ב-minute ארוך למדי של סר מוריס פיטרסון. פיטרסון הטיח את האשמותיו בעיקר בשר המושבות, במשרד המושבות ובצ'רצ'יל, ונתן ביטוי בוטה להשקפה הבסיסית של אנשי מחלקת המזרח בנושא ארץ-ישראל והמזרח התיכון. אנשי מחלקת המזרח החזיקו בהשקפתם והתמידו להיאבק עליה, גם כשאידן וסגנו, ריצ'ארד לאו, לא היו תמיד שלמים עם כל גוניה ומשמעויותיה. לא אחת אירע שאידן או לאו, שהתנגדו לעמדת מחלקת המזרח, אפשרו לעובדי המחלקה לתת ביטוי לדעתם כידעת המשרד.¹⁰³ פיטרסון טען נגד ההתפתחות שצמצמה בהדרגה את חלקו של משרד החוץ בטיפול בנושא: 'בתחילה הכנו מסמך על התסיסה בעולם הערבי ונתבקשנו לקבל חוות דעת משרד המושבות עליו; לאחר מכן הוחלט שיוגש מסמך משותף [למשרד החוץ והמושבות]; ואילו עכשיו מדובר במסמך של משרד המושבות, הכולל הזכרה מאולצת כלשהו של טיוטת התזכיר שלנו'.¹⁰⁴ אבל את עיקר זעמו שפך פיטרסון על תוכן תזכירו של צ'רצ'יל וטיטת התזכיר של סטנלי (שהועברה להערות משרד החוץ), על שהם

102. 'We have certainly treated the Arabs very well, having installed King Feisal and his descendants upon the Throne of Iraq and maintained them there; having maintained the Emir Abdullah in Transjordan and having asserted the rights of self-government for the Arabs and other inhabitants of Syria. With the exception of Ibn Saud and the Emir Abdullah, both of whom have been good and faithful followers, the Arabs have been virtually of no use to us in the present war. They have taken no part in the fighting, except in so far as they were involved in the Iraq rebellion against us. They have created no new claims upon the Allies, should we be victorious.' *ibid.*

103. בדיוני ועדת הקאבינט לענייני ארץ-ישראל, שבה ייצג ריצ'ארד לאו את משרד החוץ, הוא נתן מפעם לפעם ביטוי להבדלי גישה בין עמדתו לבין עמדת המשרד, אם כי על פי רוב לא היו אלה הבדלים גדולים. ראה להלן, עמ' 336.

104. Sir M. Peterson, Minute 1.5.1943. F.O. 371/35033 [2341], p. 41. התפתחות זאת הפתיעה גם את אידן, שהיה משוכנע כי בהתאם לסיכום בשיחתו עם אוליבר סטנלי יוגשו שני מסמכים, האחד משותף למשרדי המושבות והחוץ, שיעסוק בעיקר באספקטים הארץ-ישראליים, ואלו משרד החוץ יגיש לפי הצורך מסמך נוסף, שיטפל באספקטים הערביים והמזרח תיכוניים הכוללים (כפי שבאו לביטוי בטיטות המקוריות של משרד החוץ), שלא יידונו במסמך המשותף. ראה: Eden, remark on Baxter's minute, 1.5.43 (*ibid.*, p. 41).

מתרכזים רק בשאלת ארץ-ישראל. פיטרסון תקף בהריפות את מכלול הרעיונות והעמדות של צ'רצ'יל בסגנון הריף למדי, וטען כלפיו: (א) צ'רצ'יל מאשים את הערבים האשמה שאינה מבוססת למדי כשמדובר בתחום שמעבר לגבולות ארץ-ישראל. מצרים אינה נזכרת בכלל, ראש הממשלה כנראה אינו כולל אותה בעולם הערבי, ואם אמנם לא נטלו הערבים חלק בקרבות, הלא 'אנחנו היינו אלה שעשינו מאמץ לשכנעם להימנע מכך'. (ב) יש ספקות רבים באשר להיקף השתתפות היהודים בלחימה. 'הם מתכוונים להילחם, אבל נגד מי?'¹⁰⁵ (ג) מכל מקום אין לעצב את המדיניות על יסוד קיום או אי קיום חוב של תודה מצד האנגלים לערבים אלא השאלה היא 'האם יש לנו אינטרסים חיוניים מרוכזים בעולם הערבי, ועל שאלה זו אפשר להשיב רק בחיוב. 'ובעיקר, אחרי המלחמה יהיו אינטרסי הנפט שלנו בחלק זה של העולם חשובים. עשרה מונים יותר מאשר לפני המלחמה, על רקע הירידה התלולה הצפויה בתפוקת הנפט בארצות-הברית'.¹⁰⁶ אנגליה תצטרך להגן על עבדן ועל אזורי נפט אחרים מבסיסים במדינות ערביות 'משום שלא נוכל לקיים לאורך ימים מאחז צבאי בפרס, כיוון שזה ינפץ את הקונצפציה שלנו על מדינות-היץ ויאפשר חזירה רוסית לצפון פרס'.¹⁰⁷ (ד) דברי צ'רצ'יל על 'מושבות יהודיות' באריתריאה וטריפוליטניה מגלים כוונה לעשות את ארץ-ישראל למדינה יהודית. 'איני מתאר לעצמי מושבות הקשורות ל'בית' ('Home') ואני מרשה לעצמי לחשוך שראש הממשלה משתוקק שוב לעשות את ארץ-ישראל למדינה יהודית'.¹⁰⁸ אידן לא הצליח,

105. זהו רמז ברור להתארגנות הצבאית היהודית בארץ-ישראל לצורכי המאבק על עתידה, כשהמלחמה במדינות 'הציר' עודנה בעיצומה. על קטע זה ב-"minute העיר אידן: 'אני מסכים'. בהודמנות אחרת, על רקע ידיעות על גבנות נשק ממחסני הצבא הבריטי, העיר באקסטר במרירות על כך, שראש הממשלה טוען שהערבים, פרט לאבן-סעוד ולעבדאללה, לא היו נאמנים למאמץ המלחמה, בעוד ש: 'The achievements [?] of the Palestinian Zionists, such as they are, include large thefts of British arms to equip their own illegal military organisation' (Baxter, Minute 1.5.43 F.O. 371/35030 [E 24201], p. 37)

106. *ibid.* זו היתה תחזית מקובלת בשלהי מלחמת העולם השנייה ואף שנים מספר לאחריה. ראה למשל, Kirk, op. cit. p. 367—7.

107. על מידת החשיבות שייחסה המחשבה האסטרטגית הבריטית להחזקת השליטה בעבדן ובדרום פרס מעידה הערכת המצב של ועדת ראשי המטות (C.O.S.) ב-29 ביולי 1942 (לפני מערכות סטאלינגראד ואל-עלמיין), שנתנה עדיפות להחזקת דרום פרס אף על החזקת מצרים, והורתה את המפקד הראשי במזרח התיכון: 'עליך להחזיק בעבדן אפילו במחיר סיכון הדלתה המצרית' (CAB 65/27. W.M. [43] 104).

108. Peterson, Minute 1.5.43. F.O. 371/35033 (E 2341), p. 41. אידן אישר השערה זו של פיטרסון בהערה בכתב יד בשולי המזכר. פיטרסון הוסיף דברים של איפכא מסתברא בסוגיה זו: 'If we are to give the Zionists Eritrea or any other African territory, it is surely to be as a Jewish State, to which the National Home in Palestine may be affiliated'. זו-לא היתה הערה אירונית גרידא. פיטרסון הציע גם בשלב קודם של הדיונים, שאם אמנם עומדים על הקמת מדינה יהודית, יש לעשות זאת במקום אחר. ואכן, במשרד החוץ התייחסו

כנראה, בשיחה ב-2 במאי 1943, להחזיר את סטנלי לרעיון התזכיר המשותף.¹⁰⁹ ב-4 במאי הגיש שר המושבות את תזכירו להפצה בין חברי הקאבינט. בו ביום הגיש לורד קרנבורן את תזכירו וב-10 במאי הגיש אידן את תזכירו. התחיל השלב הראשון בדיון הקאבינטי. עד מהרה הגישו גם שרים וגורמים אחרים את חוות דעתם במסמכי הקאבינט.

מאיי-יוני 1943: התגבשות הלכי הרוח לקראת הדיון בקאבינט
 במסמכי הקאבינט שהופצו כתגובה על תזכירו של צ'רצ'יל ולקראת דיון צפוי בקאבינט, סיפקו השרים וראשי המשרדים הנוגעים בדבר (שרי החוץ והמושבות והשר התושב בקאהיר) מידע מעודכן והערכת המצב מנקודת הראות של משרדיהם, ולעתים גם נתנו ביטוי להשקפתם האישית. לשרים אלה הצטרפו שרים רבים אחרים, שמצאו לנכון להביע את דעתם בשאלת ארץ-ישראל ועתידה בדרך של הפצת מסמך קאבינטי. עמם נמנו: לורד קרנבורן, הלורד שומר החותם (ולשעבר שר המושבות); אוליבר ליטלטון, שר הייצור המלחמתי וחבר קאבינט המלחמה (ולשעבר השר התושב הראשון בקאהיר); סר סטאפורד קריפס (השר לייצור מטוסים) וקלמנט אטלי (סגן ראש הממשלה ושר הדומיניונים). בסיכומו של דבר נצטבר על שולחן הקאבינט בחודשים מאיי-יוני 1943 מכלול מסמכים, שנתן תמונה מקיפה על הערכות המצב שהיו רווחות הן במשרדים הנוגעים לבעיית ארץ-ישראל, והן אצל מגוון ניכר של שרים, שלא כולם עסקו ישירות בבעיית ארץ-ישראל. המספר הרב של התזכירים מעיד ללא ספק על ההתעניינות הרבה בנושא מצדם של שרים שונים. יתר על כן, לא כל השרים שגילו עניין אישי רב בשאלת ארץ ישראל,¹¹⁰ או שהיה סביר להניח שהם מגלים עניין אישי בנושא זה בשל עמדותיהם בעבר,¹¹¹ הגישו מסמכים בשלב זה של הדיון.

שר המושבות התרכזו בתזכירו בתיאור מעודכן של המצב בארץ-ישראל ובהצגת הנושאים העומדים להכרעה בקרוב.¹¹² ההתפתחויות החשובות שאירעו

ברצינות לרעיונות על אריתריאה וטריפוליטניה, מתוך תקווה להקל את הלחץ על בעיית ארץ-ישראל לפי שעה ואולי גם לזמן ארוך. אבל הפעם, במרי שיחו, הצמיד פיטרסון לניתוחו הערה אנטישמית, שלוחה כלפי יהודי ארצות-הברית ובריטניה: 'Only thus will we be able to silence the wealthy Jews in America who pay for this agitation without any intention of sacrificing their American Citizenship, and only thus will we be able to get some of the Jews out of this country, in which there are now far too many'.

Eden, Minute, 1.5.43. Peterson, Minute, 4.5.43. *ibid.* 109

110. כליאופולד אָמרי (שר לענייני הודו ובורמה); ארצ'יבאלד סינקלר (שר האוויריה) ויו דאלטון (שר המסחר).

111. כהרברט מוריסון (שר הפנים), ברנדאן בראקן (שר האינפורמציה), ארנסט בוויין וארתור גרינווד.

112. W.P. (43) 182. 4/5/1943. Memorandum by the Secretary of State for the Colonies, CAB 66/35, and also F.O. 371/35034 [E 2744], p. 59.

לאחרונה בצד היהודי היו לדעת סטנלי: (1) 'החלטת בילטמור', 'שהחיייתה את העיסוק הפוליטי בקרב היהודים באשר לעתיד ארץ ישראל'. (2) 'לחץ יהודי ניכר בארצות-הברית ובארץ-ישראל בעניין 'צבא עברי' ועלייה בלתי מוגבלת, בהתאם ל'החלטות בילטמור'. הפרסום הרב שניתן לשאיפות הציוניות, לרגל יובל ה-25 ל'הצהרת בלפור', העלה את המתח הציוני בארץ-ישראל והביא במקביל לתגובות חריפות בעיתונות הערבית. כתוצאה מכל אלה יצאו המנהיגים הציונים בגלוי 'כתביעה להקמת מדינה יהודית בארץ-ישראל לאחר המלחמה'. (3) יש עדויות 'שכמה ממנהיגיהם לא הסתירו, באורח פרטי, את כוונתם להילחם להשגת מטרותיהם לאחר המלחמה, אם יתגלה צורך בכך'.¹¹³ לפי הערכת משרד המושבות. יש למנהיגים הציוניים על מה להתבסס באמונתם שיוכלו לפנות בעתיד למדינות של הפעלת כוח, הואיל ולרשותם הכוח הצבאי המחתרתי החזק הקיים בארץ-ישראל. סטנלי תיאר במסמכו בפירוט ניכר, ובמידה מסוימת של הגזמה, את הכוח הצבאי המשוכלל של 'ההגנה', המונה לדבריו כ-80,000 איש ומאורגנת כצבא לכל דבר: היירארכיה 'פיקודית עד מפקדות דיביזיוניות; מנגנון קבע; מערכות רכש, חימוש ותעש; יחידות גידוד; מחסני נשק שופעים, המחזיקים גם מקלעים בינוניים ומרגמות ('יש לה די נשק לכל חבריה'); מערכת קשר אלחוטית 'כדי לתאם פעולות במקרה חרום'; רמת אימון גבוהה שנרכשה בשרות צבאי, משטרתי או נוטרי בארץ-ישראל (30,000 איש) ובצבאות אירופה.¹¹⁴ על זאת נוסף 'הארגון הצבאי הלאומי', הצבא הבלתי לגאלי הרוויזיוניסטי, המונה כ-6,000 עד 8,000 איש [...] ומניחים שיש לו אותו סוג החימוש כמו להגנה'.¹¹⁵ כמות הנשק הלא-לגאלי שנצטברה ביישוב היהודי נחשבה מאז תחילת המלחמה ל'איום על הביטחון'. אבל החלטה שנתקבלה בקאבינט

113. שם. הערכות אלה התבססו על מידע שנשאב מצנזורה של מכתבים. מידיעות שהגיעו למודיעין הבריטי משיבות הנהלת הסוכנות או ישיבות סגורות אחרות ומנאומים פומביים (ראה למשל להלן, הערות מס' 133, 151, 152 ו-153). כמקובל, הוכנו תזכירים כאלה של שר המושבות בשיתוף הדוק עם הנציב העליון בארץ-ישראל.

114. 'The Haganah is highly organized on military lines, with a staff and divisional and lesser commands, and it is believed to employ permanent salaried staff to supervise training, accumulate arms and transport, and control the village groups. It also commands the services of expert technicians for the manufacture of bombs, etc. There are mobile and fixed units, the former for use in any part of the country, the latter at particular tactical points. It has a sufficiency of arms for all its members. The arms include a proportion of machine guns, automatic weapons and bombs. Stocks of ammunition are said to be considerable. Illegal wireless transmitting sets have been established for the purpose of coordinating action in case of emergency.' (ibid.)

115. 'While the Irgun Zvai Leumi, the Revisionist illegal army, is believed to number from 6000 to 8000 [...] The Irgun Zvai Leumi are believed to hold the same types of arms as the Haganah.' (ibid.)

המלחמה ב-12 בפברואר 1940, שלא לנוקט באמצעים דראסטיים לפירוק היהודים מנשקם, עמדה בתוקפה, לדעת סטנלי, גם באביב 1943, כי לדבריו לא בטלו השיקולים של אותם הימים.¹¹⁶ בתחילת 1943 העריך מפקד הצבא בארץ-ישראל, שפירוק היהודים מנשקם יחייב מבצע צבאי רב היקף, בהשתתפות שתי דיבזיות חיל רגלים, ויגרום אי-שקט שיחבל במאמץ המלחמה. ולדעתו גם אילו ניתן לגייס את היהודות הדרושות, ברור שמבצע כזה אינו מעשי בזמן הקרוב.¹¹⁷

באשר לנעשה אצל הערבים חזר סטנלי על חלק מהדברים שנכתבו בטיזות המקוריות של משרד החוץ, בעיקר משום שבגלל חולשת היישוב הערבי בארץ-ישראל כשדובר בשלב זה בגורם הערבי כגורם כוח, דובר ממילא בפעילות של מנהיגי ארצות ערב השכנות. סטנלי דיווח לעמיתיו: (א) על ההתעוררות הפוליטית בארץ-ישראל ומדינות ערב, שבאה כתגובה על התביעות הציוניות הפומביות; (ב) על פעילותו הענפה של גורי סעיד, המנסה ליוזם כנס כל-ערבי בקאהיר או בבגדאד לדיון בשאלת איחוד או פדרציה ערבית. אם פעילות זו תצליח, יש לצפות לקונגרס כל-ערבי שיבחן את כל האספקטים של האיחוד הערבי.¹¹⁸ (ג) המסע הציוני גרם חרדה בכל שכבות האוכלוסייה ביישוב הערבי בארץ-ישראל, אבל כל הנסיונות שנעשו 'להקים גוף מדיני ערבי, שייצג את הערבים, עלו עד כה בתוהו, מפני שהיוזם לא הצליח לגייס תמיכה של ערבים אחרים בעלי השפעה.¹¹⁹ (ד) לערבי

116. ישיבת קאבינט שהתקיימה ב-12 בפברואר 1940 (כשצ'מברלין היה עדיין ראש הממשלה ואוליבר סטנלי שר המלחמה) הוחלט להימנע מלנסות לפרק את היישוב היהודי מנשקו, הן בשל החשש שמהלך כזה יגרום התפרצויות של מהומות וטרור, שייחייבו ריתוק צבא בריטי לארץ-ישראל, והן בשל החשש שתגובת הזעם הצפויה בדעת הקהל הציונית בעולם תפגע במאמץ המלחמה 12/2/40, CAB 65/5.

דו"ח שנתי של ממשלת המנדט על התגברות של גנבות הנשק ממחסני הצבא וזעמם של אנשי 'מחלקת המזרח' על ההחלטה להימנע מחיפושי נשק, ראה: Peterson, 'מחלקת המזרח' על ההחלטה להימנע מחיפושי נשק, ראה: Minute 2/5/1943. F.O. 371/35030 (E 2420), p. 37. ראה גם הערה 105 לעיל.

117. Stanely, W.P. (43) 192. וראה להלן, הערה 198.

118. סטנלי הבהיר את עמדתה הזוהירה של ממשלת בריטניה בסוגיה זו: 'H.M. Government have taken the line that such a Conference would be premature, that it would not reach useful conclusions unless much spade-work had been done beforehand, and that it might give rise to dangerous agitation to an extent that would embarrass the war effort. The first step would be for the leaders of the Arab world to enter into confidential discussions' (ibid.)

נושא זה במסגרת תזכיר שנועד לספק לעמיתיו מידע על 'שאלת ארץ-ישראל, אבל כל הנוגעים בדבר גרסו כמובן מאליו שאין להעלות על הדעת משא ומתן על 'איחוד או פדרציה מבלי לקבוע עמדה לעתידה של ארץ-ישראל. ראה גם הערות 28 ו-49 לעיל.

119. שם. סטנלי התכוון לנסיונות של חלק ממנהיגי האיסיטיקלאל לשעבר ליטול יזמה, ובעיקר לנסיונו של ראשד חג' אבראהים, יו"ר לשכת המסחר בחיפה (ולשעבר חבר הוועד הערבי העליון וממגורשי סיישל ב-1937), להקים גוף פוליטי ערבי. הנסיון נכשל בסופו של דבר. ראה דו"חות חודשיים של הנציב העליון (לשר המושבות) לחודשים ינואר-אפריל 1943, F.O. 371/35030 (E 823 ; E 1212 ; E 2420), copies.

ארץ-ישראל אין כוח צבאי מאורגן בדומה לזה של היהודים. אי-אפשר להעריך את כמות הנשק הבלתי לגאלי שבידם,¹²⁰ אבל ודאי שיש בו כדי להוות איום על הביטחון. במקרה של סכסוך רציני, קרוב לוודאי שערביי ארץ-ישראל יקבלו מארצות ערביות שכנות סיוע ניכר בכוח אדם, מימון והימוש.¹²¹

סטנלי אמנם הסתייג קמעא מתחזיתו הקודרת של הוסקינס, שליחו המיוחד של הפנטאגון במזרח התיכון, שבדו"ח שחיבר בסוף סיורו, בינואר 1943, התנבא בפסימיות על אפשרות התפרצות מלחמה יהודית-ערבית בארץ-ישראל 'באביב הקרוב' (כאמור הסתייגו מפסימיוס קיצוני זה גם ריצ'ארד קייסי וגם מק-מייקל; הם לא האמינו באפשרות של התפרצות קרובה ואף תהו על מקור הערכת המצב של הוסקינס).¹²² עם זאת ציין שהמצב בארץ ישראל טעון חומר נפץ רב, 'וגם אם אי-אפשר יהיה למנוע, בסופו של דבר, התפרצות בין שני העמים בארץ ישראל [...] יש להיזהר בתקופת המלחמה מכל מעשה העלול לקומם את אחד העמים ולהביא להתלקחות'.

באשר למדיניות, הציע סטנלי שעם תום המלחמה, יהיה מקום לשקול מחדש את מכלול מדיניות 'הספר הלבן', ושר המושבות, שיקהן אז, יצטרך להגיש לקאבינט אלטרנאטיבות מספר ובהן הצעותי החדשות של ראש הממשלה (בעניין אריתריאה וטריפוליטניה).¹²³ עד אז יש לתת עדיפות למניעת התפרצויות בארץ-ישראל העלולות לגרום להתלקחות במזרח התיכון ולהזיק למאמץ המלחמה — הקאבינט צריך לתת את הדעת על הקשחת העמדות של שני הצדדים בארץ-ישראל (כפי שתוארה בתזכיר), ובבוא העת, בעוד כמה חודשים, לדון במדיניות העלייה לקראת ה-31 במארס 1944.¹²⁴

120. 'They are not usually hidden in large cachets but are concealed in houses or in the hills near the villages' (ibid.)

121. שם.

122. ראה הערה 52 לעיל. יש הבדל ראוי לציון בין תגובתו של סטנלי על הדו"ח והתחזית של הוסקינס לבין זו של סר מוריס פיטרסון. סטנלי מצא לנכון להציג לפני עמיתיו את הסתייגויותיהם של קייסי ומק-מייקל, שהעריכו את התחזיות הפסימיות כמוגזמות. סר מוריס פיטרסון, לעומת זאת, ביקש להשתמש בתחזיות אלה על קרבן וכרעיהן, אעפ"י שגם הוא ידע על הסתייגויות אלה. קשה להעריך אם היה כאן ביטוי להבדלי מנטאליות אישית או להבדלי גישה בין משרד המושבות ו'מחלקת המזרח' של משרד החוץ. ראה גם הערה 79 לעיל, ועמ' 306 להלן.

123. סטנלי חזר הפעם והזכיר לעמיתיו את שכתב לצ'רצ'יל, כי בשעתו נמנה עם תומכי 'הספר הלבן' (While I took the opposite side to the Prime Minister on 'the 1939 White Paper')

124. לצורך זה התעתד סטנלי לשלוח לארץ-ישראל את מנהל מחלקת המזרח התיכון במשרדו, שילמד את המצב במקום וייוועץ בנציב העליון וממשלתו. בינתיים אפשר יהיה לראות כיצד יתפתח המצב מבחינת לחץ העלייה, 'במיוחד באשר לקבלת פליטים יהודים מארצות דרום מזרח אירופה'.

לורד קרנבורן הגיש גם הוא את תזכירו בהקדם. ביום אחד עם סטנלי,¹²⁵ בתזכירו יש תערובת של התמצאות ויחס מעשי של מי שהיה קשור באחריות לנושא עד זמן לא רב קודם לכן (ואכן, בנושאים המיידים דומה גישתו לזו של סטנלי), יחד עם השקפות עקרוניות ותיאורטיות כלליות יותר: (1) הקאבינט לא יוכל להתחמק זמן רב מלדון בשאלת ארץ-ישראל, ולו רק בשל התקרבות מועד ה-31 במאוס 1944. יש צורך בסידורים לעתיד הקרוב, גם אם הטיפול במדיניות לטווח ארוך ידחה לסוף המלחמה. (2) הממשלה תתייצב בשנה הקרובה בפני הכרעה עדינה ביותר. מחד גיסא, יאשימו הערבים את בריטניה ב'הפרת אמונים', אם לא יושם קץ לעלייה היהודית; ומאידך גיסא, לא ייתכן לחסום את אחד מדרכי ההצלה העיקריים של יהודי אירופה בזמן המלחמה. דעתו האישית של לורד קרנבורן היא, שיש צורך לאפשר המשך עלייה יהודית 'לפי מכסה מאושרת' גם לאחר ה-31 במאוס 1944, 'עד שיבשילו התנאים לדיון במדיניות לטווח ארוך'. אין מנוס מיצירת הרגשה — גם בקרב הערבים וגם בקרב היהודים — 'שהמדיניות הטרומ-מלחמתית בשאלת ארץ-ישראל פתוחה לשינויים'.¹²⁶ (3) עם כל הרצון לא להיגרר לבעיות של מדיניות לטווח ארוך, תמצאנה בוודאי אף כאלה את דרכן לשולחן הדיונים בשאלות המדיניות לטווח קצר. בנושא זה הוא מוכן היה לומר בשלב זה של הדיון, שגם הוא, כצ'רצ'יל, סירב מלכתחילה לתמוך 'בהפקרת העלייה היהודית לארץ-ישראל לחסדי הרוב הערבי', כיוון שהדבר נוגד את רוחו ולשונו של המנדט.¹²⁷ ממשלת בריטניה לא תוכל, אם כן, להחזיק לאורך ימים במדיניותה הנוכחית. (4) הוא מנה את כל האפשרויות הפתוחות למדיניות חדשה: (א) ארץ-ישראל כולה כמדינה יהודית, כחלק מקונפדראציה ערבית; (ב) קונפדראציה מוגבלת יותר של ארץ-ישראל, עבר הירדן, סוריה ולבנון, 'שתקלוט מספר ניכר של עולים יהודים, אבל לא תהיה מדינה יהודית לכל דבר'; (ג) חלוקת ארץ ישראל; (ד) המרת המנדט 'במושבת כתר' בריטית. קרנבורן העדיף להימנע לפי שעה מציון הפתרון הנראה לו.¹²⁸

אידן הגיש את תזכירו שבוע לאחר סטנלי ולורד קרנבורן, אבל החליט שלא להגיב בשלב זה של הדיון על הרעיונות או ההתבטאויות של עמיתיו, שעוררו את

125. W.P. (43) 187. May 4, 1943. Memorandum by the Lord Privy Seal, CAB 65, vol. 36. F.O. 371/35034 [E 2743], p. 54.

126. שם. הכוונה למדיניות 'הספר הלבן'.

127. במסמך המודפס של לורד קרנבורן נפלה טעות בציטאטה מצ'רצ'יל, וכתוב בה Arab Minority במקום Arab Majority.

128. לורד קרנבורן הסתפק בהמלצה, בסוף המסמך, על עיקרון פוליטי-מוסרי אחד, שצריך להנחות את מתווי התכנית לפתרון שאלת ארץ-ישראל: 'Whatever plan is finally agreed, there must not be discrimination as between Arab and Jews' (ibid.)

התנגדותו או את התנגדות פקידי משרד החוץ.¹²⁹ אידן העדיף להתרכז בתוספות למסמך של סטנלי, תיאר בהרחבה את ההתפתחויות המדיאיות במצרים, עיראק, סוריה וערב הסעודית 'כתוצאה מתחיית הפעילות הציונית והערבית, והסתפק בהצעה קונקרטית אחת, היחידה שנראתה לו מעשית באותו שלב: 'פנייה אל ממשלת ארצות-הברית לשכנעה לעשות כל שלאל ידה כדי לרסן את ההתבטאויות הפרו-ציוניות של אישי ציבור אמריקנים, היכולות לגרום השלכות לא רצויות במזרח התיכון'. ייתכן, הוסיף אידן, שבארצות-הברית התבטאויות אלה 'נראות כבלתי מוזיקות'.¹³⁰

המידע שאידן מצא לנכון להביא לידיעת עמיתיו השרים, היה: (1) לאחרונה ניכרת 'תחייה לאומית' בולטת במזרח התיכון, של ערביזם מחד גיסא ושל ציונות מאידך גיסא.¹³¹ (2) הסיבה הראשונה לכך, והמובנת מאליה, היא התרחקות סכנת המלחמה, הרגשת הביטחון והתארגנות הצדדים השונים ללחצים לקראת ההסדרים שלאחר המלחמה. זה היה המניע העיקרי להצטרפות הרשמית של עיראק למלחמה בצד בנות הברית, בינואר 1943, ואין ספק שגם הציונים חושבים באותו כיוון.¹³²

W.P. (43) 200. 10/5/43. Palestine: Memorandum by the Sec. of State for Foreign Affairs. CAB 65, vol. 36. F.O. 371/35034 [E 2855].

ב'מחלקת המזרח' של משרד החוץ היתה התנגדות חריפה לדברים שבאו לביטוי במסמכי סטנלי וקרנבורן, הן בדבר המשך העלייה היהודית לזמן בלתי מוגבל והן בדבר העמדה העקרונית של צ'רצ'יל. אנשי המחלקה פסלו את גישת סטנלי וקרנבורן משום שלדעתם תעורר את זעם הערבים ותחבל באינטרסים הבריטיים בכל רחבי המזרח התיכון, והן משום שהמשך העלייה היהודית עלול להביא את הערבים בארץ-ישראל למעמד של מיעוט, דבר הנוגד, לדעתם, את התחייבויות בריטניה — לפי המנדט — כלפי שני הצדדים. מוריס באקסטר, ראש מחלקת המזרח, הגיב בדאגה על מסמכים אלה: 'We have already crammed Jewish immigrants into Palestine [...] and it was surely never contemplated that we should force Jews into Palestine indefinitely, in spite of Arab opposition' (Baxter, Minute 6/51943, F.O. 371/35034 (E 2855)).

130. שם. אידן הסכים להנחות העקרוניות של צ'רצ'יל, סטנלי ולורד קרנבורן, שזכותה של ממשלת צ'רצ'יל לדון מחדש בבוא העת במדיניות 'הספר הלבן', אך היה מעוניין למנוע הקדמת הדיון העקרוני, ולכן נמנע מלהציע הצעות נוספות שעוללות היו להביא לדיון כזה. לכן גם לא אימץ חלק מההצעות הקיצוניות יותר, שבוטאו בטיטות שהכינו פקידי משרדו. ההצעה של סר מוריס פיטרסון לכלול בהכרזה הודעה מפורשת, שאין כל כוונה להקים מדינה יהודית בארץ-ישראל, נפסלה גם בהמלצת מחלקת אמריקה הצפונית שבמשרד החוץ.

131. הביטוי 'Arabism and Zionism' [revival of ...] נלקח ממברק ששלח סר קינהאן קורנווליס, השגריר הבריטי בעיראק, למשרד החוץ, ב-13 במארס 1943. אנשי 'מחלקת המזרח' קיבלו בהערכה רבה מברק מקיף זה, שעסק בהערכת מצב כללית, ושימש כבסיס למסמכים רבים באותו שלב, ובכללם טיטות המסמך הזה. ראה: F.O. 371/35033 (E 2341) וכן עמ' 279 לעיל.

132. אידן ציין שאופי התעמולה היהודית, שהתגברה לאחרונה בארצות-הברית, הצדיק במלואו את 'התחזית של הנציב העליון בשעתה, שהתעמולה הציונית התגבר בו

(3) יש, מכל מקום, סיבה חשובה נוספת להחייט המחלוקת היהודית-ערבית במזרח התיכון, והיא האינטנסיפיקאציה של הפעילות הציונית בארצות-הברית. לדעת משרד החוץ הבריטי אין זו התפרצות מקרית, אלא מדיניות ציונית מכוונת ומתוכננת היטב ומזה זמן רב.¹³³ (4) מדיניות זאת קיבלה תאוצה מאז מערכת אל-עלמיין, והצליחה לגרור תמיכה פומבית של שרי המלחמה (סטימסון) והצי (נוקס) ומספר ניכר של אנשי ציבור, ובכללם אנשי ממשל, בהקמת צבא עברי. במארכ הכריז הרולד איקס, שר הפנים, שעל ארץ ישראל כתברה עצמאית באומות המאוחדות ליהפך למקום מקלט לכל יהודי שירצה לבוא אליה. ואילו ונדל וילקי הכריז (לקראת ה-2 בנובמבר 1943, במלאת כ"ה שנה ל'הצהרת בלפור') על הצורך בפתחת שערי ארץ-ישראל אחרי המלחמה ל'יהודי מרכז אירופה ומזרחה'.¹³⁴ ובאותה הזדמנות גם אורגנה חתימה של 240 סנאטורים וחברי קונגרס על תביעה לחדש את המדיניות המסורתית של ארצות-הברית, התומכת בהידוש הבית הלאומי היהודי בארץ ישראל.¹³⁵ במשרד החוץ הטילו אמנם ספק במידת הצלחתה של הפעילות הציונית להשפיע על גורמי הממשל הקובעים בארצות-הברית, ולא זה היה אפוא ההיבט שהדאיג אותו בשלב זה.¹³⁶ אך היתה לפעילות הציונית הצלחה למראית-עין, שגרמה דאגה ותסיסה בדעת הקהל הערבית במזרח התיכון, והיבט זה של ההשפעה האמריקנית הוא שהטריד בשלב זה את מנוחת משרד החוץ.¹³⁷ (5) כאסמכתאות להשפעה המסוכנת על הערבים

ברגע שנצחון האומות המאוחדות יהיה מובטח, אבל לפני שהוא יושג במלואו'
(Eden: memorandum [W.P. (43) 2001])

133. אידן הוזכר בתוכירו מסמכים שונים (גם מכתבים) של מנהיגים ציוניים חשובים, שהצנוורה קראה בחשאי, ומסמכים שנפלו בידי המודיעין הבריטי (ובהם תוכירו של בן-גוריון, שהגיע לידי המודיעין הבריטי בסתו 1941) ואשר בהם נאמר לדבריו, 'that during the war the Jewish Agency should do no more in this country, than prevent H.M. Government entering into any new commitment to the Arabs, but as the U.S. Government might be expected to play a dominant role at the end of the war, American support for Zionist aims might be the key to their success, and as a consequence all efforts should be concentrated in the United States' (ibid.)

134. ראה הערה 57 לעיל.

135. אידן הוסיף בהקשר זה הערה רבת עניין, המלמדת על מושגיהם של מדינאי בנות הברית, בקיץ 1943, על המספר הצפוי של ניצולים יהודים בתום המלחמה: 'By this they made it plain that they had in mind that large numbers of the millions of Jews in Europe who had been uprooted should be given opportunity to reconstruct their lives in Palestine.'

136. אידן הסתמך על הערכת המצב של מחלקת אמריקה הצפונית, שגרסה שהמסע הציוני אינו משפיע על קורדל האל ו'הסטייט דפארטמנט' ואדרבה — יש סימנים לאכזבה של מנהיגים ציוניים מהשפעה ממשית על הממשל, ומסתמן תהליך של הלך-רוח אנטי-יהודי בארצות-הברית. ראה: N. Butler, Minute 17/4/1943. F.O. (E 2341) 371/35033 וכן ראה לעיל, עמ' 281 והערות 56 ו-76.

137. בניגוד לצ'רצ'יל, שגרס את מרד ראשיד עלי כדוגמא אופיינית להתנהגות עיראק

שיש לפעילות הציונית בארצות-הברית ולהכרזות של אישי הממשל הביא אידן את תזכיריו של נחאס פאשה, ראש ממשלת מצרים, מתחילת 1943, בעניין הסכנה שבהכרזות אמריקניות פרו-ציוניות ובמתן רשות עלייה לניצולים יהודים מאירופה לארץ-ישראל.¹³⁸ ואת נסיונותיו של גורי סעידי לשתף את אבן-סעוד בתביעה מהאומות המאוחדות להכריז כבר עכשיו 'שהן לא יתמכו בהקמת מדינה יהודית בארץ-ישראל, ובארגון משותף של תעמולת-נגד ערבית בארצות-הברית.¹³⁹ (6) אם יצליחו ראשי ממשלות מצרים ועיראק לבצע את תכניתם לכינוס ועידה כל-ערבית, יעלה בה ללא ספק הנושא הארץ-ישראלי וממשלת בריטניה תיתבע להצטרף למדיניות בנושא זה. (7) נסיונות לא פורמאליים של השגרירות הבריטית בוואשינגטון לריסון התבטאויות פרו-ציוניות, לא נשאו עד כה פרי. לדעת אידן הגיעה העת לפנייה רשמית של ממשלת בריטניה אל האדמיניסטרציה האמריקנית שתבהיר את עומק הסכנה, תסתמך על תחזיותיו של הוסקינס ותטען — ברוח הצעותיו של האליפאקס למשרד החוץ במברקו מ-9 במארס 1943 — כי

הדרך הנאותה ביותר היא, שהממשל האמריקני ידבר קשות, באורח פרטי, עם המנהיגים הציוניים כאן ויתבע מהם לסתום את פיותיהם אם אין הם רוצים לסכן את בטחון היישובים היהודיים בארץ-ישראל ואף את מעמד היהודים בארצות-הברית גופא. על הממשלה לנסות למנוע אישי ציבור נכבדים מלחתום על הכרזות בעניין 'צבא יהודי' [...] ולפחות לנסות לשכנע את שרי המלחמה והצי להימנע מלחתום על הכרזות כאלה.¹⁴⁰

ומרבית הערבים במלחמה, נקט אידן את הגירסה המקובלת על משרד החוץ, ששיחק לה מזלה של בריטניה, שהרי לא אירע לה דבר גרוע יותר ממרידת הנפל של ראשיד עלי בזמנים הקשים במזרח התיכון. משרד החוץ ייחס הצלחה זו לפרסום 'הספר הלבן' ב-1939, שהפיג במקצת את המרירות הערבית על המדיניות הבריטית בארץ-ישראל, ואיפשר שלום רופף, העשוי להתערער מהר נוכח ההצלחה, ולו למראית עין, של המסע הציוני בארה"ב.

¹³⁸. ראה הערה 59 לעיל.

¹³⁹. אבן-סעוד התייעץ בשאלה זו, כבכל שאלה אחרת, עם ממשלת בריטניה והבהיר לנציגיה, שאינו רוצה אמנם להביך את ממשלת בריטניה, אבל לגופו של דבר הוא מודאג משאלת ארץ ישראל, כגורי סעידי וככל מנהיג ערבי אחר. ראה גם הערה 59 לעיל.

זה היה אחד הביטויים הראשונים, באביב 1943, שבהבירו ל'צ'רצ'יל ולמדינאים אחרים ש'תכנית פילבי' חסרת יסוד ושתקוות 'צ'רצ'יל לפעול באמצעות אבן-סעוד לפתרון ציוני במזרח התיכון היא חסרת סיכוי. פילבי עצמו האמין עד סוף המלחמה שהתכנית בת-ביצוע. ראה עמ' 7—384 לעיל.

¹⁴⁰. "The proper course is for the Administration to speak severely to Zionist leaders here in private, and to tell them to keep their mouths shut if they do not wish to endanger the security of the Jewish settlements in Palestine, and indeed the standing of the Jews in the United States itself. The Administration should also try to discourage prominent men from signing proclamations about a Jewish Army

ב-10 במאי 1943, ביום שהגיש אידן את תזכירו, נתכנסה בקאהיר 'מועצת המלחמה של המזרח התיכון'¹⁴¹ לדיון, שנמשך ארבעה ימים, על הבעיות הפוליטיות העיקריות של המזרח התיכון. מנקודת מוצא של האינטרסים האימפריאליים כפי שהם כיום וכפי שיוסיפו להיות לאחר המלחמה, החלטותיה של המועצה סוכמו במקובל בכתב; ב-19 במאי 1943 שלחן ריצ'ארד קייסי, השר התושב בקאהיר, אל ראש הממשלה, והלה ציווה להפיץ אותן כמסמך קאבינט לקראת הדיון בשאלת ארץ-ישראל.¹⁴² חברי המועצה ראו שלושה איומים פוטנציאליים לשלום וליציבות במזרח התיכון: (א) התפקיד המורכב שתתידה ברית-המועצות למלא במזרח התיכון; (ב) 'נוכחותם של שני יסודות יוצאי-דופן במזרח התיכון: היהודים בארץ-ישראל והצרפתים בסוריה ובלבנון'. (ג) סכנת אייציבות או אף התמוטטות כלכלית. המועצה דנה בשני הסעיפים האחרונים והחליטה פה אחד על הצעדים שיש לנקוט כדי ששתי סכנות פוטנציאליות אלה לא יאימו על מעמדה של בריטניה במזרח התיכון, ולא יאפשרו 'למעצמות אחרות, למשל ברית-המועצות, לדוג דגים במים עכורים'.¹⁴³ בנושא הארץ-ישראלי התבססה 'מועצת המלחמה של המזרח התיכון' על הנחות היסוד הבאות: (א) כתוצאה מה'הקיצוניות היהודית' והתגובה הערבית עליה, החמירה ביותר סכנת סכסוך מזוין בארץ-ישראל. קרוב לוודאי שסכסוך כזה לא יפרוץ לפני תום המלחמה באירופה, אבל צריך להביא בחשבון אפשרות של התפרצות מוקדמת יותר. אפשר יהיה למנוע את ההתפרצות אם יינקטו אמצעים מתאימים. (ב) מבחינת האינטרסים הבריטיים במזרח התיכון יש צורך חיוני למנוע את ההתפרצות, משום שכל התפרצות תחייב דיכוי בכוח, אשר יגרום תגובות שרשרת בעיראק ובסוריה, יהיו לו השלכות במצרים ובערב הסעודית, וישפיע לשנים רבות על יחסיה של בריטניה עם מדינות שיש בהן אוכלוסייה מוסלמית ניכרת, כמו הודו. (ג) אין סיכוי להסכם יהודי-ערבי לפני תום המלחמה באירופה. אין אפשרות כיום לכפות פשרה חדשה, מאחר שכל פתרון חדש או שיראו בו הערבים 'הפרת אמונים' או שלא יתקבל על דעת המנהיגות היהודית.¹⁴⁴

which they do all too easily without thinking of the effect that their signatures have in the Near East, and at least an attempt should be made to induce the secretaries of War and Navy to refrain from endorsing such proclamations.' (ibid.)
 1943 במארס 9
 ראה גם F.O. 371/35030 (E 2341) האליפאקס היה בעצם יום ההצעה של פנייה רשמית לאדמיניסטרציה האמריקנית, ואנשי מחלקות אמריקה הצפונית והמזרח נתפסו לה בהתלהבות. האליפאקס אף הציע שהפנייה תיעשה בדרג עליון, צ'רצ'יל אל רוזולט, מתוך הערכה, שכל דרג אחר לא ישפיע. אידן לא אימץ רעיון זה מן הטעם הפשוט, שידע שצ'רצ'יל לא ייעתר לו. וראה גם עמ' 323 להלן.

141. Middle East War Council (MEWC). על המוסד והרכבו ראה הערה 2 לעיל.

142. W.P. (43) 247. 19/6/43. CAB 66, vol. 37, p. 200—203.

143. שם.

144. לנוסח ההחלטות צורף תזכיר נוסף ('supporting memorandum'), שהרחיב את הדיבור על הדרך בה הגיעה הוועדה לסיכום זה. עיקרו של הנספח הוא תיאור

מועצת המלחמה של המזרח התיכון החליטה שעל רקע זה יש לנקוט או להמליץ על נקיטת צעדים מספר כדי לשמור על הביטחון בארץ-ישראל: (א) לתחזק בארץ-ישראל כוח שווה לפחות לדיביזיה של חיל רגלים וכוח נוסף 'מוכן לקריאה/ שווה לדיביזיה (הכוללת שריון); 'כדי שהשימוש בכוח לא יהיה כדאי לשום צד'; (ב) לפני ה-1 באפריל 1944 ('המועד לסיום מכסת העלייה היהודית') לתגבר את הכוח ה"ל בעוד דיביזיה; (ג) תגבור המשטרה והקמת ג'אנדארמריה; (ד) מאמץ לגילוי נשק לא לגאלי אצל שני הצדדים ומלחמה בהברחת נשק; (ה) 'אזהרה חד-משמעית של ממשלת הוד מלכותו, שאין בדעתה להיכנע לשום נסיון של שימוש בכוח לשינוי השלטון בארץ-ישראל וכי יינקטו אמצעים כנגד המסיתים לאלימות'.¹⁴⁵

חברי מועצת המלחמה של המזרח התיכון אף הרחיקו לכת מאנשי משרד החוץ ותבעו, שבנוסף לצעדים המעשיים המוצעים, תבוא הכרזת מדיניות ברורה. 'מאחר שכל חריגה מעקרונות "הספר הלבן" תגרום, קרוב לוודאי, התפרצות, המליצו חברי המועצה על 'אישור מחדש [...] של העקרונות הבסיסיים של מדיניותם המוצגת הרת בארץ-ישראל' (קרי 'הספר הלבן' במלואו), ורצוי 'במידת האפשר להשיג תמיכת ארצות-הברית' בהכרזה זו. המסמך, שכל סעיפיו והמלצותיו סוכמו פה אחד, אינו מצטיין כולו בהחירות, ובכמה נקודות אינו מגלה עקביות, אבל הוא נותן תמונה כללית נכונה של הלך-הרוחות בקרב הרשויות האזרחיות והצבאיות הבריטיות במזרח התיכון. מצטייר בו הלך-רוח חד-משמעי של איבה עמוקה למה שנראה כתפנית אקטיביסטית ביישוב היהודי (עד כדי שימוש בהגדרה, שלאחרונה בונה היישוב היהודי 'במהירות מנגנון צבאי משוכלל ביותר על פי קווים נאציים'.¹⁴⁶ תפנית זו היא לדעתם, מקור הסכנה העיקרי לשלום האזור ולמאמץ המלחמה הבריטי — לטווח קצר, ולאינטרסים הבריטיים — לטווח ארוך. גורם הסכנה טמון

של יחסי הכוחות הפוליטיים והצבאיים בארץ-ישראל; הערכה שהסכנה העיקרית נובעת מהצירוף של התביעות הפוליטיות הקיצוניות של היהודים (עלייה נרחבת, מדינה יהודית) ושל הכוח הצבאי שצברו; סצנארי המתאר איום יהודי בשימוש בכוח, גם כלפי הממשלה, שיגרה את הערבים ואף הם יפנו לשימוש בכוח, דבר שיגרור את ארצות ערב לבוא לעזרת ערביי ארץ-ישראל ויחייב את הממשלה הבריטית לדכא מרידה ערבית מתפשטת. אפשרות זאת, של צורך לדכא מרד ערבי בגלל המדיניות היהודית בארץ-ישראל, היתה לסיט של כל תחזית פוליטית או הערכת מצב צבאית מטעם רשויות בריטיות במזרח התיכון.

145. בהקשר לדיונים והערכות המצב באביב 1943, 'המסיתים לאלימות' הם מנהיגי היישוב היהודי בארץ-ישראל, כבן-גוריון ואליהו גולומב (שאותם נהגו לצטט כאסמכתא. ראה גם להלן — תזכיר ריצ'ארד קייסי והערות 151 ו-152), כשם שבאותו הקשר, משמעותו של מאמץ גלגות נשק בלתי לגאלי בשני הצדדים היא לאמיתו של דבר חיפושי נשק אצל היהודים. ראה להלן עמ' 328.

146. 'The principal danger lies in an endeavour on the part of the Jews, who are rapidly producing a highly organized military machine on Nazi lines' (W.P. [43] 247. 19/6/43. CAB 66, vol. 37, pp. 200—203)

ראה גם הערה 155 להלן.

בנסיון היהודי הצפוי לתפוס את השלטון בכוח ולהקים מדינה יהודית. אבל חברי מועצת המלחמה שמו דגש באזהרת ממשלת בריטניה מפני הסכנה של פנייה ערבית לשימוש בכוח (שדיכויו יביא למרירות והשלכות קשות בכל העולם הערבי והמוסלמי). הסתירה הפנימית, לכאורה, נבעה מההערכה שצפויה פנייה אפשרית של ערביי ארץ-ישראל לשימוש בכוח כתוצאה מהתגרות יהודית מכוונת.

ביטוי בוטה והריף יותר להלך-רוח זה נתן ריצ'ארד קייסי, השר התושב במזרח התיכון (אפריל 1942 — דצמבר 1943), בתזכיר ארוך ומפורט על המצב בארץ-ישראל, שהגיש למועצת המלחמה של המזרח התיכון ב-19 באפריל ואשר השפיע במידה ניכרת על דיוניה ומסקנותיה.¹⁴⁷ כעבור חודשיים ביקש קייסי להפיץ את המסמך הזה בין חברי הקאבינט בלונדון.¹⁴⁸ קייסי פתח בהנחה, המוסכמת לדבריו על כל הבקאים בשאלת ארץ-ישראל, שהארץ עומדת על סף התפרצות דמים שתארע בתום המלחמה או אף כמה חודשים לפני סופה.¹⁴⁹ שורש הרעה היא התפנית הצינונית הפוליטית בשנים האחרונות. 'הצינונות עלתה על מסלול של תכנית אקספנסיוניסטית, אשר כפי הנראה מוכנה להביא בחשבון, אם יהיה צורך בכך, שימוש בכוח כדי לבצעה'.

בדומה לסטנלי שרטט גם קייסי בקווים מרשימים את פוטנציאל הכוח הצבאי שיעמוד לרשות ביצוע מדיניות כוח כזאת.¹⁵⁰ ושם דגש על הפיכת 'ההגנה' מארגון

147. המסמך הופץ לראשונה ב-21/4/43 כ-2 (43) MEWC.

The Rt. Honourable Richard Gardiner Casey, מדינאי אוסטרלי, יליד 1890. עד שירת בארצו לסירוגין בתפקידים דיפלומטיים, פארלאמנטאריים ומיניסטר-ריאליים. בשנים 1940—1942 היה ציר אוסטרליה בוואשינגטון. מאפריל 1942 עד דצמבר 1943 היה חבר קאבינט המלחמה הבריטי והשר התושב במזרח התיכון. על שירותו במזרח התיכון ראה ספרו: *Personal Experience*, London 1962, pp. 91—173. צ'רצ'יל החליט למנותו לתפקיד מפתח בכיר זה כדי להביא לתיאום טוב יותר עם ממשלת אוסטרליה, לאחר שבתחילת 1942 הגיעו היחסים בינו לבין ראש ממשלת אוסטרליה למתיחות לא רצויה. מסתבר שגם רווולט, ראה בקייסי במידה רבה, איש הקשר שלו במזרח התיכון. אופיינית לחולשת מעורבותה של ארצות הברית במזרח התיכון בשלב הראשון של המלחמה היא תגובתו של רווולט למינויו של קייסי, במארס 1942: "This is grand: it will give me a direct and personal link with the Middle East I have never had before. The Middle East is supremely important, the greater part of the war equipment going to the Middle East is American, yet I have no picture in my mind and no personal link with the Middle East" (Casey, op. cit., p. 95)

W.P. (43) 246. 17/6/43, Palestine. Memorandum by the Minister of State. CAB 66, vol. 37, pp. 196—198

149. 'Opinions differ as to what form the outbreak will take, whether civil disobedience, revolt, civil war or an attempted "coup d'état", as to how and by which side the actual shooting may be started.' (ibid.)

150. ראה לעיל, עמ' 300 ואילך, ובעיקר הערה מס' 114.

שייעודו הגנה על ישובים מפוזרים למכשיר כוח שייעודו ביצוע מדיניות.¹⁵¹ קייסי השווה את התנועה הציונית לתנועות לאומיות בשלב הטוטאליטארי של התפתחותן, השתמש ברמוזים שקופים למדי של דמיון למפלגה הקומוניסטית ולטכניקה של המפלגה הנאצית, ציטט מנאומים של בן-גוריון ואליהו גולומב כדי להוכיח שאכן מיועד הכוח הזה 'לפתור באחד הימים את שאלת הציונות בכוח'.¹⁵² [...] וכדי להציב את בריטניה ואת ארצות-הברית, בתקופה שתבוא מייד לאחר מפלת היטלר, בפני עובדה מוגמרת.¹⁵³ היישוב היהודי בארץ-ישראל, לפי תיאורו של קייסי, 'התארגן לאחרונה יותר ויותר לפי קווים טוטאליטאריים, וכל יהודי המתנגד ל"קו המפלגה" שרוי בסכנה'.¹⁵⁴ היישוב היהודי נתון למרות 'המנהיגות הנוכחית' — קבוצה קטנה של קיצונים תכליתיים ביותר, השולטים בסוכנות היהודית, בהסתדרות ובשאר

'It is clear enough that these preparations go far beyond the scale of protection which scattered Jewish settlements might need against bandit raids in time of disturbance.' (ibid.)

בתוכיר של קייסי, כבמסמכים אחרים, ניכרת ידיעה חלקית בלבד ולא מדויקת על הנעשה ביישוב היהודי. קיום קשר של הסוכנות היהודית להגנה' ושל התנועה הרוויזיוניסטית לאצ"ל — ברור לו. אבל מידת הקשר וצורתו אינן ברורות. גם הנתונים המספריים של כוח האדם, ובעיקר של החימוש אינם מדויקים.

152. בהסתמך בין השאר על ציטאטה מדברי אליהו גולומב 'בכינוס ציוני סגור', ביולי 1942. 'We all know that the Zionist problem will have to be solved one day by force of arms... It can never be solved by political arguments only by fight. We must prepare ourselves, both spiritually and materially, for this decisive struggle' עד כה לא מצאתי את הנאום שממנו צוטטו הדברים הללו. אליהו גולומב השתתף במושב כב של הוועד הפועל הציוני, שנתקיים בדתיים סגורות ב־7 ביולי 1942. בדבריו היו גם קטעים תקיפים למדי, אבל אין למצוא בפרוטוקול את המובאה הזאת. (אצ"מ 313/25).

153. הוא הסתמך גם על ציטאטה מדברי בן-גוריון, בפברואר 1943: 'The weeks and months following the collapse of the Hitler regime will be a time of uncertainty in Europe and even more so in Palestine, and we must exploit this period in order to confront Britain and America with a fait accompli'. הוא נמצא עד כה בנאומי בן-גוריון בתקופה זו. בנאומו בתל-חי ב"א באדר תש"ג (מארס 1943) נכלל קטע דומה בתוכנו: 'מלחמת-היהודים האמיתית על חירותם, עצמאותם ומולדתם תתחיל רק עם גמר המלחמה בהיטלר' (ד' בן-גוריון, במערכה, ג (ת"א תשי"ג, עמ' 122). גם מקיימיקל דיווח על נאום זה למשרד המושבות. ראה הערה 81, לעיל.

154. שיטות הגיוס (ליחידות הצבא הבריטי) של מוסדות היישוב נראו בעיני ממשלת המנדט כנושאות חותם מובהק של טוטאליטאריזם. ב־29 באפריל 1943 ערכו יחידות משטרה וצבא חיפוש בלשכת הגיוס של הסוכנות היהודית בתל-אביב ואף עצרו מספר חיילים יהודים שטיפלו בגיוס מתנדבים. החיפושים והמעצר הביאו למשבר בין הממשלה והסוכנות היהודית בקשר לגיוס, והסוכנות החליטה לסגור את שאר הלשכות עד שיובהר יחסה של ממשלת המנדט לגיוס מתנדבים יהודים. לשכות הגיוס נפתחו מחדש רק כעבור חודשיים, ב־24 ביוני 1943. בעיה זו היתה נושא מרכזי בהתכתבות ענפה למדי בין הנציב העליון ושר המושבות במשך תקופה ארוכה. ראה גם הערה 54 לעיל.

הארגונים הציוניים. אם הדרך הקיצונית שהציונות עלתה עליה בהשראת מנהיגות קיצונית זאת לא תיבלם, היא תבוא לידי התנגשות עם ההתפתחות השלווה והביטחון של המזרח התיכון כולו.

קייסי לא הסתיר את ספקותו באשר למוטיבציות של סולידאריות עם ערביי ארץ-ישראל בעולם הערבי. יתכן ש'מגזימים בערך האהדה של המעמדות השליטים בעיראק ובמצרים' לערביי ארץ-ישראל, ואפשר שהללו יודקו לנושא הפלשתינאי כדי לסחוט ממשלת בריטניה יותר זכויות לעצמן. אלא שמניעים אלה, כשלעצמם, אינם מפחיתים — לדעתו — את הסכנה לאינטרסים הבריטיים וטמון בהם סיכון של 'טראנספורמאציה של רגשות פאן-ערביים לרגשות אנטי-בריטיים'.

כרבים מעמיתיו גרס קייסי, שגם אם ממשלת בריטניה אינה יכולה להחליט תוך כדי המלחמה על המדיניות ארוכת הטווח ביחס לעתידה של ארץ-ישראל, אין היא פטורה, על רקע הניתוח הזה, מלהחליט על מדיניות לתקופה שתמשך עד תום המלחמה. לדעתו יש לממשלה שלוש אפשרויות:

א. מדיניות של 'שב ואל תעשה' — לא לעשות דבר ולא להודיע דבר ולקוות שבבוא שעת המבחן יימצא הכוח הדרוש לשמירה על הביטחון הפנימי. מדיניות כזאת חסייע ל'תכנית העובדה המוגמרת של בן-גוריון. שיטת הכפייה הטוטאליטארית ביישוב היהודי וההשפעה של התעמולה הציונית ('נוסח גבלס') מכשירות את הקרקע לתפיסת השלטון. בסיטואציה כזו משתתקים כל המתונים משום שאין הם רואים כל אלטרנאטיבה ('שוב מתבקשת הקבלה מגרמניה'). פעולת ההכנה האינטנסיבית הזאת תיצור מצב, שבבוא העת לא יועיל הכוח הצבאי הבריטי. הוא יאבד את ערכו המרתייע כלפי 'הקיצונים היהודים'. הם יפנו לשימוש בכוח, ונסיון לדכאם יעורר את הסולידאריות של דעת הקהל בארצות-הברית.¹⁵⁵

155. קייסי, שרטט תסריט מעניין מאוד ומפורט למדי של ההתפתחות שתנבע, לדעתו, ממדיניות של 'שב ואל תעשה'. מדהימה ההיזקקות שלו להקבלות, חוזרות ונישנות, השאולות מעלית הנאציזם.

א. התעמולה הציונית המיועדת לבלבל את דעת הקהל נראתה לו דומה לזו של גבלס. ('as Goebels did during the years of Germany's peaceful expansion'.)
ב. לגבי שיתוק יכולת ההתנגדות של המתונים ומתנגדי ה'קו הרשמי' בקרב היישוב היהודי 'They... accept it because they see no alternative, because they are dragooned into doing so, and because it seems to succeed.'

(Again the parallel with pre-war Germany can be noticed.)

ג. לגבי הסיטואציה שהצבא הבריטי ייקלע אליה במקרה של צורך לדכא התפרצות יהודית: 'The unfortunate British Army might well find itself in the position of the Berlin Police on the night of the Reichstag Fire'

Memorandum by the Minister of State (ראה הערה 148).

וראה גם מכתבו של סר ארתור רוקאר (מנהל משרד השר התושב בקאהיר) ללורד מוין ב-5 ביולי 1943: 'אמרתי לו [לקאזאלט], שגם אני חושב, שהקיצונים הציוניים מקימים ארגון קוואזי-נאצי'. ויקטור קאזאלט כתב בתזכירו ב-1 ביולי 1943, שזה הלך-רוח רווח בקרב נושאי התפקידים הבריטיים במזרח התיכון. ראה הערה 54 לעיל והערה

ב. התייצבות גלויה של ממשלת בריטניה, במידה זו או אחרת, לצד התביעות של התכנית הציונית הקיצונית. קייסי התנגד לאפשרות זאת וטען שלא מצא כל הוכחה לטיעון 'המקובל על מנהיגים כווייצמן', שאם רק יגלו הבריטים תקיפות מספקת, לא תהיינה בעיות במישור הערבי. להיפך, מדיניות כזאת תגרום התקוממות ערבית 'מלווה בכל הקנאות שמוליד היאוש', ועד מהרה תבוא עזרה פעילה של מדינות ערב שכנות.¹⁵⁶ בסופו של דבר תמצא עצמה בריטניה 'שרויה במלחמה, בדרגות שונות, עם כל המזרח התיכון'. כל תכנית קונסטרוקטיבית תהא חסרת סיכוי.¹⁵⁷ מעמדה של בריטניה במזרח התיכון, אם ניתן יהיה בכלל לקיימו, יתבסס על כוח בלבד. 'לברית המועצות תינתן הזדמנות אידיאלית, אם תרצה בכך, לגזול מאתנו את המנהיגות ולכלול את המזרח התיכון בתחום השפעתה'.

ג. האפשרות השלישית, זו שנראתה לקייסי, היא נטילת יומה מיידית למניעת התוצאות הצפויות מהתפתחות בלתי מבוקרת של הקיצוניות הלאומית הציונית. קייסי הציע שממשלות בריטניה וארצות הברית יצהירו בפומבי ובאזרח קטגורי: (1) שהן מוכנות לקבל כל פתרון לשאלת ארץ-ישראל שיוסכם בין היהודים והערבים; (2) שאין הן מוכנות להתיר שימוש בכוח לשינוי המשטר בארץ-ישראל, ובעיקר — שיתייחסו להקמה בכוח של מדינה יהודית כדבר הנוגד את 'הצ'ארטר האטלנטי' ואת יסודות השלום.¹⁵⁸ קייסי האמין שהכרוז כזו תביא לטיהור האווירה, הן משום שתבלום את המנהיגות הציונית הקיצונית, תחסל את סיכוייה של מדיניות העובדה המוגמרת ותעודד את המתונים ביישוב היהודי, והן משום שתרגיע את הערבים.

163 להלן. ביטוי פומבי להרבה מן הטענות וההערכות שבתזכיר של קייסי נתנה הקטגוריה במשפט סירקין ורייכלין (בספטמבר 1943), בתוך טענותיה על האקסטרמי-מיזאציה של מוסדות היישוב, על פעולות מחתרטיות ענפות של רכישת נשק ועל קיומו של ארגון מזוין חשאי גדול למדי בעל מטרות מדיניות, הואשמה גם ההסתדרות בהטלת 'משמעת נאצית' על חבריה.

156. 'Probably expressing itself in intervention on the model of the Spanish Civil War (for example, elements of the Iraqi Army disguised as volunteers).' (ibid.)

157. למשל, תכנון כלכלי אווירי והקמת מועצה כלכלית של המזרח התיכון, שקייסי ואנשי משרדו החשיבו מאוד.

158. '(a) that, subject to the fulfillment of the strategic requirements, necessary to preserve world peace, they are prepared to accept any solution of the Palestine problem which may be fully agreed upon between the Arabs and the Jews of Palestine: but (b) that, in any event, they have no intention of permitting or surrendering to forceful changes of any kind in the administration of Palestine; and in particular, they would regard the forcible establishment of a Jewish State as contrary to the Atlantic Charter and to the principles on which the peace settlement must be based.' (ibid.)

על תזכירו של קייסי טבוע ללא ספק חותם אישי, בעיקר על הבחירה של הקבלות היסטוריות ועל היחס למנהיגות הציונית; אבל הוא צדק בטענתו בפתח תזכירו שבהערכת המצב ובתחזית לעתיד היתה תמימות דעים בין כל המשקיפים (של הבריטים ושל בנות הברית) שעקבו אחר המתרחש בארץ-ישראל בשנים-עשר החודשים האחרונים. קייסי שיקף בתזכירו את הלך-הרוח הכללי, שבא לביטוי כעבור חודשיים בדיוגי מועצת המלחמה של המזרח התיכון, במברקים ובתזכירים של נציגי ארצות-הברית במזרח התיכון, בדו"חות של גנראל הרלי וקולונל הוסקינס ובתזכיר של ויקטור קאזאלט.¹⁵⁹ יתר על כן, קצת למעלה משנה לפני שחיבר קייסי את תזכירו, ב-3 באפריל 1942, חיבר קודמו לתפקיד, אוליבר ליטלטון, תזכיר שכלל הערכות דומות על המצב בארץ-ישראל. ליטלטון, שחיבר מסמך זה עם סיום תפקידו כשר תושב במזרח התיכון, במגמה להפיצו בין עמיתיו לקאבינט, נסוג מכוונתו בהשפעת צ'רצ'יל, שהשיב לו כי טרם הגיעה השעה לדיון בנושאים אלה.¹⁶⁰ אכן, הצד המעניין במסמך זה הוא שנתחבר כחצי שנה לפני הניצחון באל-עלמיין, כחודש לפני החלטת בילטמור, לפני פרשת הדרכים במלחמה שדרבנה כל כך את הפעילות הציונית והערבית בכל הנוגע לשאלת ארץ-ישראל. מסתבר, אפוא, שפרשת הדרכים והתעמולה היהודית החריפה בארצות-הברית, ובעקבותיה ההכרזות הפרו-ציוניות של אישי הממשל שם, החריפו אולי את הבעיה, אבל לא עוררוה. מסתבר שמוקד הבעיה, כפי שנראה לרשויות הפוליטיות והצבאיות במזרח התיכון — התפנית הקיצונית של מנהיגי היישוב היהודי לעבר מטרות פוליטיות מאקסימאליסטיות ונכונות להפעיל כוח כדי להגשימן — כבר בא לידי ביטוי מלא בהערכת המצב שהכין ליטלטון באפריל 1942.

קייסי, שחיבר את תזכירו כעבור שנה, באפריל 1943, התבסס בנושאים רבים על הסיכומים וההערכות של ליטלטון. רוב הנקודות בתסריט של קייסי מצויות כבר בתזכיר של ליטלטון. אמנם, מסיבות ברורות נעדר בתזכיר של ליטלטון כמעט לחלוטין האספקט האמריקני, שהיה מרכזי כל כך בכל המסמכים והדיונים של 1943, ולימים, בעיקר בתקופת ממשלת אטלי, נעשה מרכזי יותר ויותר, אף מעבר לשיקול רציונלי סביר.

בקיץ 1943, לאחר שצ'רצ'יל, סטנלי לורד קרנבורן, אידן וקייסי הפיצו את

159. ראה הערה 54 לעיל.

160. Oliver Lyttelton. PREM 4 52/5, p. 1298 (לימים Viscount Chandos) היה בשנים 1940—1941 שר המסחר והתעשייה. מיוני 1941 עד מארס 1942 — השר התושב הראשון במזרח התיכון וחבר קאבינט המלחמה, ובשנים 1942—1945 — שר הייצור וחבר קאבינט המלחמה. בממשלת צ'רצ'יל השנייה כיהן כשר המושבות (1951—1954). היה מן השרים השמרנים בעלי ההשפעה המקורבים לצ'רצ'יל בומן מלחמת העולם השנייה. היה חלוק על צ'רצ'יל בגישתו לבעיות ארץ-ישראל. גם לו נודמן לשמוע מצ'רצ'יל את ההערכה-הטענה 'that every Briton in the Middle East, especially British officers, ended up by being partisans of the Arabs' (The Memories of Lord Chandos, pp. 257—258). ראה גם

הערות 2, 7, 37 לעיל.

תזכיריהם בין השרים, ובזמן ההכנות לקראת הדיון בקאבינט, החליט גם אוליבר ליטלטון להפיץ, כמסמך קאבינטי — ללא שינויים, תוספות או עדכון — את התזכיר שחיבר שנה לפני כן.¹⁶¹ ליטלטון הצביע על תפנית שוביניסטית של היישוב היהודי בארץ-ישראל, הסתמך על שיחה עם משה שרתוק, שממנה למד על הסיבות לשוביניזם הזה. לדברי ליטלטון סירב שרתוק להכחיש שאכן 'היהודים חותרים להקמת מדינה לאומית יהודית בארץ-ישראל אחרי המלחמה',¹⁶² ליטלטון הניח כי ייתכן מאוד שהיהודים יצליחו להקים מדינה, אבל הדבר יגרום לעשר שנות מלחמה פנימית וחיצונית, והמדינה הצטרך להתייצב בפני הפוטנציאל הצבאי של המדינות השכנות — 'ואין זה בטוח שיכלו להחזיק מעמד ללא תמיכה בריטית מתמדת'.¹⁶³

על התעמולה למען צבא עברי (במסגרת הצבא הבריטי) כתב ליטלטון, שאין אמנם להטיל ספק בשאיפה הכנה של היהודים להילחם בנאצים, אבל אין להתעלם ממטרה עיקרית אחרת המדריכה את התובעים הקמת צבא לאומי יהודי... 'הם חותרים

161. W.P. (43) 265. Palestine Memorandum by the Minister for Pro-duction, 23/6/1943. CAB 66, vol. 37 or F.O. 371/35030 [E 3797], pp. 73—74.

162. משה שרתוק (שרת) עשה בקאהיר שבועיים, בדצמבר 1941, לצורכי פעילות מדינית. 'במרכז הביקור מבחינת תוכנו המדיני עמדו שלוש שיחות עם ליטלטון'. בשיחות אלה הביע השר התושב הרבה מן הדעות שאכן מצאו ביטוי בתזכירו, שנכתב ארבעה חודשים מאוחר יותר. ליטלטון דייק בתארו את עמדת משה שרתוק, שהרי האחרון — בדיווחו על השיחות בישיבת הנהלת הסוכנות בירושלים ב-21 בדצמבר 1941, סיפר: 'אז אמר הוא [ליטלטון]: אבל למעשה מה שאתם רוצים הרי זו כל ארץ-ישראל. אמרתי: בהחלט, כל ארץ ישראל'. ובקטע אחר של השיחה הראשונה שאל ליטלטון: 'אם תהיה פדרציה, האם תסכימו שארץ-ישראל תהיה בתוך הפדרציה? אם תהיה — אמרתי — חטיבה יהודית עצמאית, או אנחנו לא נתנגד להיות חלק מן הפדרציה. הוא אמר: זו היא נוסחה סתומה באופן גוף, מה זאת אומרת — כל ארץ ישראל, חלק של ארץ ישראל, זו היא חלוקה, לא חלוקה. אמרתי: אני רוצה את כל ארץ ישראל [...]'. משה שרתוק גם לא הכחיש בשיחות שאכן, אם יהיה צורך בשימוש בכוח ישתמשו היהודים בכוח. במקום אחר: 'אם מגיעים למסקנה שאין ברירה אלא להשתמש בכוח — מוכרחים להשתמש בכוח'. ובמקום אחר: 'אתם חושבים שאנו יכולים לוותר על הצלת עצמנו. אתם אינכם יכולים להציל אותנו, תנו לנו כוח להציל את עצמנו. אתם אינכם יכולים לנהל את הענינים — תנו לנו לנהל את הענינים. אתם אומרים שאתם לא תוכלו להשתמש בכוח, אנחנו אומרים: תנו לנו להשתמש בכוח'. (אצ"מ, ישיבת הנהלת הסוכנות [מס' 15], 21 בדצמבר 1941, תיק פרוטוקולים מס' 35).

כהוכחה נוספת לדבריו צירף ליטלטון למסמכו נוסח החלטות של מועצת 'ברית הציונים הכלליים' מ-7 בינואר 1942, שעיקרן תביעה של רוב יהודי בארץ-ישראל והכוונת ההתיישבות היהודית לקראת המטרה של הקמת מדינה יהודית בארץ-ישראל לפי גבולותיה ההיסטוריים.

163. על האמונה שאפשר להקים ולקיים מדינה כזאת הרף התנגדות הערבים, העיד ליטלטון: 'This war should have taught the consequences of allowing any nation to believe themselves Herrenvolk; it would be a tragedy of Biblical severity if the Jews were the only people not to learn the lesson.' (ibid.)

לקיים צבא גדול ויעיל בארץ-ישראל לקראת סוף המלחמה [...] כדי שיוכלו להכתיב את תנאיהם'. ובהקשר לתיאור 'הגידול המדאיג של אגודות השאיות צבאיות וחתרניות, כחלק אינטגרלי של המנגנון הפוליטי היהודי', הביא ליטלטון נתונים מספריים ומבניים, בחלקם מדויקים יותר ובחלקם מדויקים פחות מהנתונים ומהחומר שנכלל, מאוחר יותר, בתזכירים של קייסי וסטנלי.¹⁶⁴

באשר לשאלה כיצד תשפיע על העולם הערבי מדיניות של כניעה ללחץ הציוני, נקט ליטלטון גישה מאופקת וספקנית יותר ממרבית עמיתיו, והזהיר מפני ההגזמה בשימוש במושג 'העולם הערבי' ובפנפוץ באיום של התלקחות בכל העולם הערבי.¹⁶⁵ עם זאת גרס כי תהיה בוודאי תסיסה בסוריה, בעיראק ובארץ-ישראל, ואי-אפשר להתעלם מההשפעה על מוסלמי הודו, ובאלה די כדי להצביע על הסכנה שבמדיניות פיוס היהודים על חשבון הערבים. ליטלטון התייחס בספקנות רבה להלכי הרוח שהחלו רווחים בדבר הסיכויים להקמת פדרציה ערבית, וביטל מכול וכול את

164. 'The Haganah and its independent offshoot, the Irgun, were originally defence forces, and defence remains the catchword, of the Haganah's preparations. Since 1939, however, its policy has been to identify itself with the local nationalist movement. The Haganah is controlled by the Jewish Agency cabal which also controls the Histadruth and Mapai. It is organised on military lines, and consists of a "defence" force and a "field-force". The first line strength of the Haganah is 25,000 men, trained and armed with rifles, bayonets, pistols, modern weapons and mortars. The strength of the Haganah on full mobilisation is computed to be some 100,000 trained men and women, the bulk of whom would be less well armed and equipped than the 25,000 on first call. The resources of the Haganah, however, have recently been substantially increased by arms obtained secretly and illicitly from Syria, which by now are distributed throughout the country. The Haganah is financed principally by funds collected, by the application of various forms of pressure, from the Jewish community. The Irgun is a similar organization controlled by the Revisionist party, but its strength probably does not exceed 6000 men. During and immediately after the [Arab] rebellion, up to the outbreak of war, the Irgun pursued a deliberate policy of reprisals and terrorism against Arabs. During 1939 and 1940 it was responsible for a series of cold blood atrocities, which were described in its official announcements as "the fighting acts of persons who believe that the Jewish Kingdom will be created by force, after having overpowered the Arab enemy in battle.' (ibid.)

שהביא סטנלי כעבור שנה (הערות 114 ו-115 לעיל).

165. 'Those who are convinced that Arab unity and federation are unattainable for a century, cannot contend with consistency that the Arab would unite as one man to take up arms against the Jews or the British, if wide concessions are given to the Jews.' (ibid.)

התקוות שפתרון בעית ארץ-ישראל עשוי להשתלב יפה, ואף לתרום להקמת הפדראציה (רעיון שצ'רצ'יל נתן לו ביטוי מפעם לפעם במזכריו, החל מ-1940, ואשר קייסי, מוין, מק-מייקל וספירס נתפסו לכמה מהיבטיו בשלהי 1943).¹⁶⁶ ובלשון הסיכום של ליטלטון: 'צריך יהיה לקרות מאורע יוצא דופן, או סכנה גדולה, כדי שיוולד משהו הדומה במקצת לפדראציה. קשה לי לראות שהוספת הבעיה היהודית תקל על הלידה, בהפוך הוא, היא תגרום ל'הפלה'.'¹⁶⁷

המסקנות של ליטלטון היו: (א) מאחר שזמן רב אחרי המלחמה יחייבו האינטר-סים האסטרטגיים של בריטניה את המשך נוכחותה האקטיבית בארץ-ישראל, יש להביא בחשבון, שצריך יהיה להפעיל את הצבא בתקיפות 'כדי למנוע סיכויי הצלחה מכל נסיון של שימוש בכוח לצרכים פוליטיים מצד כל סקטור שהוא באוכלוסייה'.¹⁶⁸

¹⁶⁶. ראה לעיל, עמ' 267 והערות 24, 28, 82. עמדות קייסי, מוין, מק-מייקל וספירס באו לביטוי בשלב הראשון של דיוני ועדת הקאבינט לארץ-ישראל החל מיולי 1943. המחשבה על השתלבות 'הבית הלאומי היהודי' או מדינה יהודית במסגרת של פדראציה ערבית היתה רווחת בשנות השלושים גם בקרב מנהיגים יהודיים. יעקבסון העלה אותה במסגרת הצעת החלוקה שלו ב-1931 ו-1932. הרברט סמואל הציע ואריאציה שונה לחלוטין של השתלבות בפדראציה. בן-גוריון הרבה לעסוק בסוגיה בשיחותיו עם מנהיגים ערביים באמצע שנות השלושים ונורי סעיד הציג בפני וייצמן את רעיון השתלבות הבית הלאומי בפדראציה בפגישותיהם ביוני 1936. הגורמים במשרד החוץ הבריטי שנטו לתמוך ברעיונות ה'סהר הפורה' של נורי סעיד, התנגדו לפתרון החלוקה בארץ ישראל וראו סתירה בין שתי התכניות. הם המשיכו להחזיק בעמדה זו לאחר פרסום מסקנות ועדת פיל, וגם בתקופת מלחמת העולם השנייה. בנושא הזיקה בין תכניות חלוקה ופתרונות אחרים לשאלת ארץ-ישראל ופדראציה מזרח תיכונית, בשנות השלושים והארבעים, אדון במקום אחר.

¹⁶⁷ 'There are some who believe that the impact of events can be averted and conflicting interests reconciled by some form of Arab federation. I believe these hopes to be illusory and that Arab federation, whatever its future prospects, can have little bearing on immediate realities.'

The word Arab is an over-simple word. The sleek Levantine merchant is as different from the agricultural Arab as the agricultural Arab is from his nomadic kin. Again the Arab world is divided by a sharp dynastic cleavage: the deep rooted suspicion and jealousy of the Hashemite family will alone defer federation for a long time, especially as it is the greatest Arab statesman, Ibn Saud, who is opposed to their pretentions. Political cleavages due to rival ambitions constitute at least a serious bar.

Nor is the economic life of the Arab world much less heterogeneous. I think, in short, that it would need some great event or danger to bring even the semblance of federation to birth, and I cannot see that to add the Jewish problem is going to ease its delivery, on the contrary, it would surely miscarry.' (ibid.)

¹⁶⁸. תחזית הצרכים האסטרטגיים של ליטלטון (סעיף 8 ו-9 בתזכיר) מעניינת וחשובה

(ב) יהיה קושי רב להחזיק צבא בארץ-ישראל אחרי המלחמה (משום שדעת הקהל תדרוש דמוביליזציה מהירה), אבל הקשיים יגברו פי כמה וכמה אם במקום לקיים צבא 'לצורכי קיום סמכותנו ככוח כובש' גרידא, ניקרא 'לדכא מרידה שתפרוץ בשל כניעה לשוביניזם היהודי'. (ג) אי-הבהירות באשר למטרות ארוכות הטווח של בריטניה היא הגורם העיקרי לסכנה. מכאן, שתצמצם רק טובה מהכרזה בהירה, שלא תותיר כל צל של ספק, 'באשר למגמותינו המדיניות לאחר המלחמה'. ליטלטון הציע אפוא, הכרזה בריטית רשמית והד-משמעית שבפתרון שאלת ארץ-ישראל לא תהא כל כניעה לכוח וכל ויתור הנוגע לאינטרסים האסטרטגיים של בריטניה, הכרזה שתלווה באזהרה הד-משמעית למנהיגות הציונית, שדרכה מובילה להתנגשות בלתי נמנעת עם בריטניה.¹⁶⁹ זה היה בעצם הרעיון האופרטיבי היחיד של ליטלטון. שנה לאחר מכן, לאחר פרסום 'החלטות בילטמור' ועם התגברות הלהץ הציוני בארצות-הברית, שהביא להכרזות פרו-ציוניות של אישי ממשל אמריקניים, התאימו יורשיו של ליטלטון את רעיונו לנסיבות החדשות והציעו הכרזה אנגלו-אמריקנית. גם הוסקינס 'קנה' את הרעיון הזה בביקורו במזרח התיכון בחורף 1942/3. ממארס עד אוגוסט 1943 נעשה רעיון ההכרזה המשותפת האנגלו-אמריקנית ל'נוסחת הקסם', שבה תלו את יהבם 'הסטייט דפארטמנט' וה'פוריין אופיס' (כל אחד בנפרד, ומיוני 1943 במשותף).¹⁷⁰

היה זה קלמנט אטלי, מנהיג מפלגת הלייבור וסגן ראש הממשלה (ושר הדומיניון-נים) שהצביע, כדרכו, בתכליתיות ובלשון לאקונית, על הפער בין חומרת תיאור המצב בתזכירי עמיתו לבין קולת התרופה שהציעו.¹⁷¹ הוא עשה זאת בתזכיר שהפיץ בין חברי הקאבינט ב-23 ביוני 1943 (ארבעה ימים לאחר שהופצו תזכיריו של קייסי והחלטות מועצת המלחמה של המזרח התיכון).¹⁷² אטלי הביע דעתו, שנוכח

על רקע זמנה (אביב 1942). מתחילת 1943 חלו שינויים בהערכת מידת החיזיונות האסטרטגית של אזורים שונים במזרח התיכון, ובעיקר בתחזית על אופי הנוכחות הצבאית הבריטית בעתיד. מכאן, שמידת הרלוואנטיות של תחזית ליטלטון לנושא מאמר זה, שעיקרו שנת 1943, מוגבלת, ואין עניין להציגה בשלמותה.

¹⁶⁹ 'We should make it clear, in my opinion, that in the settlement of the Palestine problem we shall bend to no sort of coercion, be seduced by no illusion of appeasement, nor yield in any particular way affecting our imperial interests. Before it is too late, those who control the Zionist movement to-day should be plainly warned that they have embarked on a course which, if pursued, must inevitably lead to a clash with His Majesty's Government.' (ibid.)

¹⁷⁰ ראה עמ' 287 לעיל ועמ' 6-320 להלן.
¹⁷¹ The Rt. Hon. Richard Clement Attlee (1883-1964). מנהיג מפלגת הלייבור מאז 1935, חבר קאבינט המלחמה מאז 1940 וסגן ראש הממשלה בשנים 1942-1945; ראש ממשלת בריטניה בשנים 1945-1951. על יחסו לבעיה ארץ-ישראל ראה: F. Williams: *A Prime Minister Remembers*, (London 1961), pp. 175-201
¹⁷² W.P. (43) 266. Palestine. Memorandum by the Deputy Prime Minis-

המצב החמור אין עוד הצדקה להתחמק מדיון בשאלות של מדיניות ארוכת-טווח בארץ-ישראל, והציע לא לדחות עוד את הדיון העקרוני בנדון. 'עלינו להתאמץ להגיע כעת להגדרת מדיניות ברורה לארץ-ישראל [...] ולקיים את הדיון על הרקע הרחב ביותר של עתיד העם היהודי והעולם הערבי'. לצורך זה הציע אטלי הקמת ועדת קאבינט שתעבד הצעת מדיניות לארץ-ישראל, אשר תובא לאישור הקאבינט. לאחר אישור הקאבינט יחל בהקדם האפשרי דיון עם ארצות-הברית על התכנית המוצעת.¹⁷³ אטלי התאים את הצעתו לתכניתו של צ'רצ'יל, שחשב גם הוא על מהלך כים אלה ובסדר זה. היוזמה שנטל צ'רצ'יל באפריל 1943 הגיעה, אפוא, לתחנתה הראשונה, ובסדר היום של ישיבת הקאבינט לדיון בשאלת ארץ-ישראל, שנועדה לתחילת יולי 1943, נכלל גם הסעיף 'מדיניות ארוכת טווח'.¹⁷⁴

ערב ישיבת הקאבינט, שנועדה ל-2 ביולי 1943, הספיק סר טאפורד קריפס, השר לייצור מטוסים, להפיץ תזכיר משלו בנושא הנדון, כמסמך קאבינט, ולפנות אל כמה מעמיתיו בנסיון לגייס את תמיכתם בהצעותיו.¹⁷⁵ התזכיר של קריפס הצטיין

ter, 23/6/43. CAB 66, vol. 38, F.O. 371/35030 [E 3798], p. 76.

173. אטלי סיכם את התרשמותו הכללית מקריאת כל התזכירים: 'It appears that the Zionist Movement in Palestine has fallen under the control of reckless fanatics. If they attempt to gain their ends by violence the result will be disastrous to the Jews all over the world.'

ובאשר לבעית הקשר בין שארית הפליטה ועתיד ארץ-ישראל (לימים, כשנועשה ראש ממשלה היתה זו הבעיה העיקרית שניצב בפניה אטלי) הוא כתב כבר אז (בקיץ 1943): 'No one but a visionary imagines that Palestine can absorb all the Jews, even if they were willing to go. Millions will desire and be obliged to live in Gentile lands in Europe, America and other continents...' (ibid.)

174. מזכירות הממשלה קבעה את הדיון בשאלת ארץ-ישראל ל-29 ביוני 1943, אבל צ'רצ'יל תבע לדחותו, גם מפני שלא היתה דחיפות בהחלטות אופראטיביות מיידיות וגם משום שרצה לשוחח לפני הישיבה עם ריצ'ארד קייסי, שהגיע מקאהיר. ראה W.S.C to Sir Edward Bridges. Personal Minute 26/6/43. PREM 4. 51/6, p. 310 W.P. (43) 288. Palestine, Memorandum by the Minister of Aircraft .175 F.O. 371/35030 [E 3852] Production. CAB 66, Vol. 38. ראה גם את התיק על פניית קריפס אל אידן לפני ישיבת הקאבינט, וכן ב- PREM 4. 52/5 על פנייתו אל צ'רצ'יל.

Sir Richard Stafford Cripps (1889—1952), מן הדמויות הרבגוניות והמורכבות ביותר בחיים הפוליטיים באנגליה בשנות השלושים והארבעים. גידולו במשפחה עשירה, מן הבורגנות הגבוהה הקשורה באצולה המסורתית; חינוכו בצל השפעת נצרות לא-סקטית מחד גיסא, וסוציאליזם פאבייני מאידך גיסא; השכלתו הרחבה בתחומים שונים של מדעי הרוח, המשפט, התיאולוגיה והכימיה; כושר העבודה וכושר הארגון שלו, כמו גם אורח החיים הסגפני שלו — כל אלה עשוהו לאישיות יוצאת דופן בזירה הפוליטית הבריטית. לקראת סוף שנות השלושים נטה יותר ויותר לראדיקאליזם סוציאליסטי, הטיף לחזית עממית ואף לדיקטטורה, וב-1939 אף סולק ממפלגת

בכל מה שאפיין את האיש. היתה בו גישה מוראליסטית, זווית ראייה לא שגרתית, קורטוב צדקנות, רעיונות מקוריים והתעלמות, לכאורה, מאינטרסים בריטיים בלתי-אמצעיים. עם זאת לא היתה התכלית של הצעותיו רחוקה, ביסודו של דבר, מזו של משרד החוץ ושאר מגישי התזכירים, הן באשר להפרדה בין שאלת שיקום היהודים באירופה אחרי המלחמה לבין עתיד ארץ-ישראל, והן באשר לאי-כניעה ל'קיצוניים' היהודים. סר סטאפורד קריפס היה היחיד שהעלה, במכלול התזכירים והדיונים המוקדמים, את הצורך להציב את גורל יהודי אירופה כבסיס לדיון בשאלת ארץ-ישראל. עשרות השרים והפקידים שנטלו חלק בדיון המוקדם, הן שוללי המשך העלייה היהודית לארץ ישראל והן תומכיה, לא הסמיכו לדיון בשאלת עתידה של ארץ-ישראל (לטווח ארוך או לטווח קצר) את השפעתו של גורל היהודים באירופה על אותן התופעות שהגדירו כ'קיצוניות' או כ'קנאות' ציונית בארץ-ישראל, או כתעמולה ציונית 'חסרת מעצורים והיסטרית' בארצות-הברית. גם אין בשורת המסמכים, חוות הדעת וההצעות שקדמו לישיבת הקאבינט באביב-קיץ 1943 כל תחושה של זיקה ישירה בין גורלה של 'שארית הפליטה' באירופה ורצונותיה לבין בעית ארץ-ישראל, וזאת בתקופה שממדי השואה אמנם עדיין לא נודעו במלוא אימתם, אבל מדיניות הרדיפות וההשמדה כבר היתה ידועה.¹⁷⁶

קריפס טען באוזני חבריו שבנסיון לדון בשאלת ארץ-ישראל מחוץ להקשר של בעית היהודים בעולם (כפי שאכן עשו כל מחברי התזכירים) 'מתעלמים מנקודת המוקד של המצב בארץ-ישראל כיום'.¹⁷⁷ התופעות שעמיתו השרים העלו כרקע לדיון — אי-השקט הלאטנטי בארץ-ישראל ו'היחס האמוציונאלי הבלתי שקול של

הלייבור. אף על פי כן סייע לו לורד האליפאקס, שר החוץ השמרני, לסייר בעולם (ובעיקר בהודו וברוסיה) בתחילת המלחמה, וצ'רצ'יל מינהו ביוני 1940 שגריר במוסקווה. כניסת ברה"מ למלחמה הביאה גם את הפופולאריות של קריפס לשיאה. בפברואר 1942 הוחזר ממוסקווה וצ'רצ'יל מינהו למנהיג בית הנבחרים, לורד שומר החותם וחבר קאבינט המלחמה. כעבור תשעה חודשים, ולאחר שנכשלה שליחותו בהודו, התפטר מקאבינט המלחמה ונתמנה שר לייצור מטוסים, אבל עדיין נהנה מיוקרה יוצאת דופן. לעתים דובר בו כמועמד לראשות הממשלה. קריפס גילה עניין בשאלת ארץ-ישראל גם בשנות השלושים, ובי-8 בספטמבר 1936 פירסם ב'מאנצ'סטר גארדיין' תכנית לפתרון שאלת ארץ-ישראל בדרך קאנטונאלית או פדרטיבית. מאמר זה מבוסס על התפיסה של הפער בין צרת היהודים האמיתית, אשר קריפס היה ער לה, לבין סיכויי פתרונה בארץ ישראל. תפיסה זו הדריכה את קריפס גם בתזכיר של 1943. קריפס מילא תפקידי מפתח בממשלת אטלי (1945—1951). ביחסו לשאלת ארץ-ישראל בתקופה זו אדון במקום אחר.

176. הוועדה לענייני פליטים של הקאבינט, בראשותו של אידן, ומחלקה לענייני פליטים של משרד החוץ טיפלו בנושא זה. באביב ובקיץ 1943, במקביל לחידוש הדיון בשאלת עתיד ארץ-ישראל, חלה בוועדה לענייני פליטים אינטנסיפיקציה של העיסוק בנושא, בשל ההכנות לוועידת ברמודה והנסיון לארגן מחדש את הוועדה הבין-ממשלתית (אנגלו-אמריקנית) בענייני פליטים לאחר הוועידה. אבל לכל הפעילות הזאת לא היתה השלכה על דיוני 'מחלקת המזרח' והממונים עליה בשאלת ארץ-ישראל.

הציונים האמריקנים (ובמידה פחותה מזה — של הבריטים) באשר למצב בארץ ישראל. הן, לדעתו של קריפס, 'סימפטומים של היסטריה, שתקפה מסיבות מובנות את הקהילה היהודית בעולם החופשי'. קריפס אף הרחיק לכת והסביר מדוע אין להתפלא על כך, שלנוכח ההשמדה המתרחשת לנגד עיניהם באירופה, הגיעו יותר ויותר יהודים למסקנה שהקמתה של מדינה יהודית בארץ-ישראל היא הערובה להבטחת עתידם הקיבוצי.¹⁷⁸

גם קריפס ראה את המסקנה הזאת של היהודים כקיצונית, ולא היה מוכן לקבלה, חרף הבנתו את מניעיה. כעמיתו, ראה בהתנהגות היהודית סכנה לבנות הברית וליהודים כאחד. אבל לדעתו 'לא ניתן לרפא את היהודים מן "ההיסטריה" בלי טיפול במקורותיה, ולצורך זה הציע הכרוז אנגלו-אמריקנית משותפת (או הכרוז של האומות המאוחדות), שתכלול התחייבויות מפורשות ליהודים באשר לבטחונם בעולם שלאחר המלחמה ובאשר לעתיד 'הבית הלאומי'. ההתחייבויות אמורות היו להיות מושתתות על הקווים הבאים: (א) שיקום מכוון של היהודים במקומות מושבם הקודמים באירופה יוגדר במפורש ב'מטרות המלחמה' של בנות הברית; (ב) המדינות המנצחות יעמדו על העיקרון של שוויון זכויות מלא ליהודים בארצות שהיו בכיבוש נאצי או פאשיסטי; (ג) לא תהא חריגה מ'המדיניות של עידוד הבית הלאומי בארץ-ישראל'; (ד) בינתיים ייעשה כל מאמץ שניתן לעשותו במסגרת מאמץ המלחמה, לספק מקומות מקלט זמניים וקבועים לפליטי הרדיפות הנאציות, יש להודיע למנהיגי גות היהודית באופן ברור את הנתונים המדויקים והאפשרויות השונות, "בארץ ישראל, באריתריאה או במקומות אחרים".

כדי להתמודד עם הלך-הרוח הקיצוני שהשתלט על התנועה הציונית, הציע קריפס לכנס, עם ההכרזה, ועידה של חמישה-עשר עד עשרים מנהיגים יהודיים מכל העולם, נציגי כל ההשקפות, מציונים קיצוניים עד אנטי-ציונים קיצוניים; ועידה זו בחסות האומות המאוחדות, תדון 'במצב היהודים בעולם שלאחר המלחמה [...] בהיקף הרחב ביותר'. קריפס היה משוכנע שככל שהוועידה תאריך יותר זמן ותהא רצינית יותר, תגבר מתינות משתתפיה. הוא העריך, שמאחר ו'הבית הלאומי' יהיה רק סעיף אחד בסדר היום של הדיון על עתיד העם היהודי, ואם אכן יובטחו התנאים שהציע להבטחת שיקום היהודים באירופה, יהיו סיכויי היהודים באירופה עדיפים במידה כה רבה על סיכוייהם ב'ארץ-ישראל דחוסה', עד שיש סיכוי סביר שהיקף ההגירה מארץ-ישראל יעלה על העלייה אליה.¹⁷⁹ לדעת קריפס אף תאפשר בקיטת צעדים

178. '...with the tragedy of racial extermination running its course before their eyes it is not surprising that increasing numbers of Jews elsewhere should have come to feel with passionate intensity that the creation of the Jewish State in Palestine is vital for their survival as a community.' (ibid.)

179. בדו"חות ובהערכות של ה-C.I.D. בארץ-ישראל הייתה ב-1942 תחזית של ירידה גדולה של יהודים לאחר המלחמה וחזרתם לאירופה. גם גנראל הארלי, נציגו של רוזוולט, שביקר בארץ-ישראל באביב 1943, כלל הערכה כזו בדו"ח ששלח מקאהיר ב-5 במאי:

כאלה את דחיית הצורך בדיון ברוויזיה של 'הספר הלבן' (מלבד המשך ניצול יתרת המכסה של 75,000 הסרטיפיקאטים שלא נוצלה עדיין). קריפס אף לא התנגד למתן הבטחה מפורשת לערבים שבריטניה תתייחס להקמת מדינה יהודית בכוח הזרוע כנוגדת את עקרונות השלום. באשר למדיניות ארוכת הטווח בארץ-ישראל עצמה, חשב קריפס במושגים של מדינה דו-לאומית, נוסח קנדה, והעדיף את הקמתה במסגרת פדראציה שתכלול גם את סוריה, לבנון ועבר-הירדן.

במחלקת המזרח של משרד החוץ התייחסו אל התזכיר של קריפס בשלילה, הן משום שהציע להרחיב את מסגרת הדיון מעבר לנושאים שהועלו בשאר התזכירים, והן משום שדיון בו היה עלול לעכב את אישור הצעת ההכרזה האנגלו-אמריקנית שעמדה להידון בישיבת הקאבינט, בנושא האופראטיבי הדחוף ביותר.¹⁸⁰ אבל הרעיון לכנס ועידה עולמית של מנהיגים יהודיים נקלט במשרד החוץ, וכעבור חצי שנה אף הוצעה מטעם 'מחלקת המזרח', כדרך להילחם ב'קיצוניות היהודית'.¹⁸¹

ההצעות בדבר הכרזה אנגלו-אמריקנית משותפת, שתמתן את התעמולה הציונית בארה"ב ותרגיע את הערבים, צצו במקומות שונים ובנוסחים שונים מתחילת 1943. לידת הרעיון היתה כאמור, ללא ספק, בקרב הרשויות הבריטיות במזרח התיכון. אוליבר ליטלטון הציע כבר באפריל 1942 הכרזה אנגלית גלויה וחד-משמעית ('שלא תהיה כל כניעה לחץ ואלימות'), שנועדה לרסן את הציונים הקיצוניים (ראה לעיל, עמ' 317). ריצ'ארד קייסי, שירש הרבה מרעיונותיו של ליטלטון, אימץ גם רעיון זה, אלא שבזמנו של קייסי כבר ניכרו רישומן של התעמולה היהודית בארה"ב והדאגה שמא יגבירו הכרזות פרו-ציוניות מפי אישי הממשל בארה"ב את אי-השקט בארצות ערב ובארץ-ישראל. קייסי, מק'מייקל ואחרים ראו, אפוא, בהכרזה משותפת אנגלו-אמריקנית דרך אפשרית יחידה למניעת ההתדרדרות בארץ-ישראל. קייסי גם הרחיב את ההצעה בדבר תוכן ההכרזה: (1) שתי הממשלות מוכנות לקבל כל פתרון מוסכם יהודי-ערבי; (2) שתי הממשלות לא יתירו שימוש בכוח לשינוי המשטר בארץ ויראו בהקמה בכוח של מדינה יהודית דבר הנוגד את הצ'ארטר האטלנטי ואת

'In Palestine itself there are considerable number of Jews who consider themselves primarily Europeans, and who would prefer to return to Europe, if security of life can be assured there.' (F.R.U.S. 1943, vol. IV, p. 777).

180. Eyres, Baxter and Peterson, Minutes 1/7/43. F.O. 371/35030 [E 3852], p. 83. — Eyres גם טען, שלא רצוי להזכיר לחוד את היהודים בהכרזות העוסקות בעתיד אירופה ושיקום הפליטים. ואילו באשר לנושא בכללותו, גרס שטיזט ההכרזה של ועידת ברמודה בענין זכויות השיקום והחזרה של העקורים כוללת את רעיונותיו של קריפס. משרד החוץ התמיד בעמדה זו גם לאחר המלחמה והיא חזרה והופיעה במכתבים סודיים של אטלי לטרומן בקיץ-סתו 1945, וגם בנאומים הפומביים הראשונים של בוויין בשאלת ארץ-ישראל.

181. ראה: Halifax to F.O. (No. 144) 8/1/1944 and Minutes 10/1/1944. F.O. 371/40133 (E 195/95/31), pp. 9—21.

יסודות השלום. קייסי ומק-מייקל שכנעו את הוסקינס, בעת ביקורו במזרח התיכון בשלהי 1942, בחשיבותה של הכרזה כזאת. הוסקינס, שרשמו מהמצב בארץ-ישראל היו פסימיים אף יותר משל מארחיו, כלל נוסח קצר של הצעה כזו בדו"ח הקצר ובהמלצות ששיגר לוואשינגטון מקאהיר ב-23 בינואר 1943 (ראה לעיל, הערה 52). ההמלצה הגיעה לוואשינגטון בתקופה שמחלקת המזרח הקרוב של 'הסטייט דפארטמנט', עסקה בחיפוש דרך ובנסיונות לעיצוב מדיניות, והרעיון נקלט. כבר ב-1 בפברואר 1943 הכין וולאס מאריי (Wallace S. Murray), מנהל המחלקה, טיוטת הכרזה כזו, אבל המשך הטיפול בנושא התעכב עד חודש מאי. במקביל לכך החליטו 'הסטייט דפארטמנט' לאמץ את הצעת וייצמן, 'בשם צ'רצ'יל', לבדוק את האפשרות לפעול להשגת פתרון לשאלת ארץ-ישראל בעזרת אבן-סעוד ולזמן פגישה בינו לבין וייצמן. גם ההחלטה בעניין הצעה זו נדחתה לחודש מאי. הוסקינס יצא כאמור לג'דה בקיץ 1943 מצוייד באיגרת של רווולט אל אבן-סעוד ושב עם איגרת תשובה חריפה, נזעמת ונעלבת. אבן-סעוד שפך חמתו על רעיון התייחוד, על היהודים בכלל ועל וייצמן בפרט. העתק האיגרת הועבר למשרד החוץ הבריטי (שנתן הסכמתו ליזמת שליחות הוסקינס) ב-13 בספטמבר 1943. (ראה לעיל, עמ' 7—283 ובעיקר הערות 66 ו-73).

בינתיים הגיעו אל האליפאקס, השגריר הבריטי בוואשינגטון, חוות דעת ממקורות לא רשמיים (בהם 'המועצה למען היהדות') בדבר כדאיות של הכרזה משותפת. האליפאקס נתפס לרעיון והבריק ב-9 במארס 1943 למשרד החוץ בלונדון את הצעתו בדבר יזמה בריטית בדרג גבוה ביותר, כלומר פנייה של צ'רצ'יל אל רווולט (ראה לעיל, הערה 140). במחלקות המזרח ואמריקה הצפונית של משרד החוץ הבריטי נתקבל הרעיון של האליפאקס בתלהבות וגם הופיע כהצעה אופראטיבית מרכזית בכל הטיטות של המסמך 'יהודים וערבים', שהוכנו בחודשים מארס-אפריל 1943, ובתזכיר של אידן מ-10 במאי 1943 (ראה לעיל, עמ' 303 ואילך) — אם כי גם חלק מהפקידים וגם אידן הניחו, שאין סיכוי לשכנע את צ'רצ'יל, שיפנה אל רווולט ברעיון זה. מכל מקום, רעיון ההכרזה המשותפת (בניסוחים שונים) הופיע בתזכירים של אידן, קייסי וקריפס ובסיכומי 'מועצת המלחמה של המזרח התיכון'. וזה היה, כאמור, למעשה הרעיון האופראטיבי היחיד של משרד החוץ, שהתלבט במציאת נוסח של הכרזה, שיהיה מקובל גם על צ'רצ'יל, גם על 'הסטייט דפארטמנט' וגם על הנשיא רווולט. משרד החוץ היה שרוי בספקות חמורים לגבי סיכויי ההיענות האמריקנית, אפילו לנוסח מתון. במקביל, מבלי שידעו זאת בלונדון, היו בוואשינגטון בסוף מאי ותחילת יוני 1943 דיונים אינטנסיביים של 'הסטייט דפארטמנט' עם רווולט גם על נוסח הכרזה משותפת וגם על שליחת נציג רווולט אל אבן-סעוד (בהמשך לשיחות וייצמן בוואשינגטון בינואר 1943).

טיטות התזכיר של אידן מ-10 במאי 1943¹⁸² נשלחה, כמקובל, גם ללורד האלי-פאקס, השגריר בוואשינגטון. האליפאקס היה כמובן מרוצה מההצעה האופראטיבית

182. ראה לעיל, עמ' 303 ואילך.

שנכללה בו, לפנות אל ממשלת ארצות-הברית בבקשה לרסן את התעמולה הציונית כאן, שהרי היתה בכך במידה רבה, היענות להצעתו שלו, במברקו למשרד החוץ ב-9 במארס 1943.¹⁸³ אבל האליפאק השיב לאידן מכתב ספקני במקצת, שבו חזר על עמדתו, שרק לפנייה בדרג עליון, מברק מראש הממשלה אל הנשיא, יש סיכוי כלשהו לשאת פירות.¹⁸⁴ האליפאק היה משוכנע, לאור נסיונו האישי, שכל פנייה בצינור אחר לא תועיל. אלא שאפילו האליפאק הטיל ספק בסיכויי נכונותו של צ'רצ'יל לפעול בדרך המוצעת.¹⁸⁵ תמיכתו של האליפאק בפנייה בריטית-רשמית לממשלת ארצות-הברית, לא מנעה אותו מלהעמיד את אידן על הצורך לשקול גם את מגבלות הרעיון ואת האפשרות, שפנייה כזאת תקנה לממשלת ארצות-הברית *locus standi* מוחלט בדיונים על עתיד ארץ-ישראל.¹⁸⁶

כששלח האליפאק את איגרתו אל אידן לא ידע, שבה בעת עמדה לפני סיכומה החיובי יזמה אמריקנית דומה (שאושרה בידי רווולט) ועניינה — פנייה אל ממשלת בריטניה בדבר הכרזה משותפת; יזמה שתחילתה, כאמור, בדו"ח הראשון של הוסקינס. בשעה שעסקו במשרד החוץ הבריטי בהערכה וניתוח של איגרת האליפאק, סיימו ב'סטייט דפארטמנט' את ניסוח האיגרת הרשמית למשרד החוץ הבריטי. ב-9 ביוני 1943 הורה קורדל האל, שר החוץ האמריקני, לגיון ויינאנט (שגריר ארצות-הברית בבריטניה), במברק ארוך, לפנות בדחיפות אל שר החוץ הבריטי ולהביע לפניו את דאגתה של ממשלת ארצות-הברית בשל הידיעות על המתרחש בארץ-ישראל, וכן גם להצביע על הסכנה הטמונה בכך למזרח התיכון כולו, שהוא אזור רגיש במיוחד למאמץ המלחמה. יתרה מזו, על ויינאנט הוטל למסור לממשלת בריטניה, שממשלת ארצות-הברית יודעת כי התעמולה הציונית בארצות-הברית ובמקומות אחרים גואה ויש לה השפעה מסוכנת על הלך-הרוחות בארצות ערב. ממשלת ארצות-הברית משוכנעת, שהגיעה העת לפעול כדי למנוע הידרדרות מסוכנת,

183. ראה עמ' 307 לעיל, וכן הערה מס' 140.

184. Halifax to Eden 27/5/43. F.O. 371/35035 [E 3295], p. 22.

185. הנקי (R.M.A. Hankey) שירש את הרוולט קשיה ב'מחלקת המזרח' ונוויל באטלר (ראש מחלקת אמריקה הצפונית) קיבלו את הערכת האליפאק והציעו נוסח בשביל מכתב של צ'רצ'יל לנשיא, שאמור היה להתבסס על הדוחות של הוסקינס והרלי, בדבר הסכנה למאמץ המלחמתי, הטמונה במצב בארץ-ישראל. סר אלכסנדר קאדוגן הטיל ספק בסיכויים שצ'רצ'יל יסכים לפנות אל רווולט. אידן הניח בבטחה שראש הממשלה לא יסכים לפנות אל רווולט, והשליך את יהבו על קורדל האל, שר החוץ האמריקני (לאחר ששוח עמו בקוויבק בנדון); (R.M.H. Hankey, Minute 8.6.43; N. Butler, initials 8/6/43 [?]; Sir Alexander Cadogan, Minute 9/6/43; Eden, Minute 9/6/43. (ibid.))

186. הנקי לא היה שותף לחשש, שזה יתן לאמריקנים *locus standi* בארץ-ישראל, מאחר שלפי הערכתו מדובר בבקשה למנוע תעמולה בארצות-הברית העלולה להזיק למאמץ המלחמה, ולא בבקשה לפעולה כלשהי, במזרח התיכון. גם לסר מוריס פיטרסון לא נראה החשש של האליפאק, והוא טען שפנייה אל שכן שלא להצית זיקוקין מחשש משרפה בבתך אינה מתקבלת בדרך כלל כהומנתו. לחוות דעה על הנעשה בבתך (Sir Maurice Peterson, Minute 9/6/43.) (ibid.)

ולכן היא מציעה שיוכרו בפומבי, מטעם 'האומות המאוחדות', שהדיון הפומבי בשאלת עתידה של ארץ-ישראל, כל עוד המלחמה בעיצומה, מוזק למאמץ המלחמה ויש להפסיקו. לדעתה [...] אין זה חיוני שהסדר בעית ארץ-ישראל יבוצע לפני תום המלחמה. מכל מקום, אם הציונים והערבים המעוניינים בדבר יגיעו בכוחות עצמם להסכם יידידותי לפני תום המלחמה, תתקבל התפתחות כזאת בברכה. אולם לא תתקבל כל החלטה המשנה את המצב הבסיסי בארץ-ישראל ללא התייעצות מלאה עם הערבים והיהודים.¹⁸⁷ קורדל האל ראה יתרונות רבים בהכרזה של כל האומות המאוחדות, אבל מאחר שהעריך שתהליך גיבוש הכרזה משותפת לגורמים רבים כל כך יתמשך זמן רב בעוד שהמצב מחייב פעולה דחופה, העלה הצעה אלטרנטיבית של הכרזה מטעם ארצות-הברית, בריטניה, ברית-המועצות וסין. ג'ון ויינאנט, השגריר האמריקני בלונדון, העביר אל משרד החוץ הבריטי את נוסחת ההצעה ללא דיחוי (ב' 10 ביוני 1943).¹⁸⁸

היזמה האמריקנית באה בשעה נוחה מאוד למשרד החוץ הבריטי. המכנה המשותף האופראטיבי היחיד, לטווח קצר, של רוב התזכירים שהופצו בין השרים לקראת הדיון בקאבינט, היה הצורך בהכרזה פומבית, אם אפשר — אנגלו-אמריקנית, שתביא להפסקת הדיון הפומבי בשאלת עתידה של ארץ-ישראל, ובעיקר להפסקת התעמולה הציונית בארצות-הברית, על תוצאותיה במזרח התיכון. הפנייה האמריקנית הרשמית, הגם שהיו בה כמה דברים שלא הניחו את דעתם של אנשי משרד החוץ הבריטי, נתקבלה ברצון, בעיקר משום שהסירה את הספקות אשר העיבו על הדיונים במשרד בדבר הסיכויים ליזמה בריטית בנדון זה ובדבר הטאקטיקה שיש לנקוט כדי שיוזמה זו תתקבל גם על דעת האמריקנים וגם על דעתו של צ'רצ'יל. הצטלבותן של שתי היזמות אפשרה לפקידי משרד החוץ הבריטי לדון בנושא מתוך ביטחון בהסכמתה העקרונית של ממשלת ארצות-הברית ומתוך הנחת סיכוי סביר לתמיכתו של צ'רצ'יל, שחתר למדיניות מוסכמת עם רוזוולט בשאלת ארץ-ישראל. להבדלי הגישות בין

187. F.R.U.S. Documents 1943, vol. IV, p. 791. בנוסח המוצע של ההכרזה יש שני עקרונות יסודיים שאימץ רוזוולט והזכיר בכל הכרזותיו בעתיד. האחד — הסכמה מראש לכל פתרון שיוסכם על ידי היהודים והערבים (נוסח זה מופיע גם בתזכיר של קייסי. הוסקינס קלט אל נכון רעיון זה בסוירו במזרח התיכון); והשני — ההתחייבות שלא לעשות שינויים עקרוניים בארץ-ישראל ללא התייעצות עם היהודים והערבים (נוסח שהופיע לראשונה בנאומו של לורד קרנבורן ב' 6 במאי 1942 בבית הלורדים). וראה גם: E.M. Wilson: op. cit., pp. 37—40.

188. W.P. (43) 278. 26/6/1943. Palestine, Memorandum by the S. of State .for Foreign Affairs, Annex I [Mr. Winant to Mr. Eden, 10/6/1943] קורדל האל העדיף לפנות אל משרד החוץ הבריטי באמצעות שגרירות ארה"ב בלונדון ולא באמצעות שגרירות בריטניה בוואשינגטון. אבל קשה להבין מדוע נמנע 'הסטייט דפארטמנט' מלדווח לשגריר הבריטי בוואשינגטון על הפנייה הרשמית של קורדל האל. ב' 14.6.1943 (חמישה ימים לאחר המברק של קורדל האל לווינאנט), דיווח האליאטקס לאידן על 'שמועות' שבמחלקת המזרח הקרוב ב'סטייט דפארטמנט' נדונה הצעת הכרזה ברוח זו (Halifax to Eden F.O. 371/35035 [E 4355]).

שני משרדי החוץ לגבי השיטה ונוסח ההכרזה היתה חשיבות משנית בעיני הפקידים הבריטיים. לאחר הדיונים המוקדמים במשרד החוץ הבריטי בהצעה האמריקנית, החליט אידן להפיץ בין חברי הקאבינט את איגרת ויינאנט מה-10 ביוני 1943, במלואה, לקראת ישיבת הממשלה שאמורה היתה להתקיים תוך ימים מספר.¹⁸⁹ במשרד החוץ הבריטי התנגדו להצעה האמריקנית, שההכרזה תבוא מטעם האומות המאוחדות או מטעם ארבעת הגדולים (בריטניה, רוסיה הסובייטית, סין וארצות-הברית), והעדיפו הכרזה אנגלו-אמריקנית, שתביא להפסקת התעמולה הציונית בארצות-הברית. באשר לתוכן, הציעו הנקי, באקסטר ופיטרסון להשמיט את המשפט האומר, 'שאינו זה חיוני שהסדר בעית ארץ-ישראל יבוצע לפני תום המלחמה', מאחר שלדעתם יכול להשתמע ממנו שזו רק שאלה של עיתוי, ועקרונות מביאים בחשבון הסדר חדש לארץ-ישראל, כלומר חושבים על חריגה מהסטטוס קוו' באשר לספר הלבן ולפירוש כזה עלולות, לדעתם, להיות השלכות חמורות על הביטחון הפנימי בארץ-ישראל.¹⁹⁰

ישיבת קאבינט המלחמה כ-2 ביולי 1943 ג

שאלת ארץ-ישראל עלתה לדיון מלא בישיבת קאבינט המלחמה ב-2 ביולי. עד אז לא היה, כאמור, כמעט שנתיים דיון מדיני בשאלה זו, ודיון מקיף כזה לא היה כמעט שלוש שנים, מאז נקבע הסטטוס קוו בשאלת 'הספר הלבן' והמדיניות הבריטית

189. W.P. (43) 278. 26/6/43. ראה גם הערה 188 לעיל.

190. Minute by R.M.A. Hankey, 19/6/1943, concurred by Mr. Baxter and Sir M. Peterson. F.O. 371/35035 [E 3464], p. 43 סר אלכסנדר קאדוגן, המנהל הכללי של משרד החוץ, שרק לעתים נדירות העיר בתקופה זו בשולי המסמכים בענייני ארץ-ישראל (אם כי קרא את מרביתם), הביע הפעם את דעתו, שבשל החשיבות הרבה כל כך שמייחסים לשיתוף ארצות-הברית ייתכן שכדאי לקבל את ההצעה האמריקנית על כל מרכיביה, על אף היותה בלתי מספקת. מכל מקום, אידן החליט להעביר את הנושא כולו לדיון בקאבינט לפני המשך המשא ומתן עם האמריקנים על שינויי הנוסח.

191. מהלך הישיבה שוחזר לפי הפרוטוקול הרשמי (CAB/65 Vol. 39 W.M. (43) 92nd Conclusions. Minute 2. Confidential Annex. הוא קצר וקטוע. וכן לפי (א) המוכר ששיגר צ'רצ'יל לסר אדוארד ברידג'ס, מזכיר הקאבינט, ב-2 או ב-3 ביולי, ובו הערות ביקורת על טיוטת הפרוטוקול (PREM 4. f. 1092/5, pp. 52/5); (ב) דו"ח על הישיבה שהבריק ריצ'ארד קייסי — באמצעות משרד החוץ — ללורד מוין (סגן השר התושב בקאהיר) (F.O. 371/35030) From F.O. to Deputy Minister of State [E. 3852/G], pp. 88—89. (ג) דו"ח על הישיבה שהבריק אוליבר סטגלי, שר המושבות, הטרולד מק'מייקל, הנציב העליון בארץ-ישראל ב-12.7.43 (C.O.) [1943] 733/444/75872 a; (ד) ההכנות לישיבה והתדרוך של סר אדוארד ברידג'ס הנקודות שיעמדו להכרעה (PREM 4. 51/6, pp. 282—313); (ה) עמדת 'מחלקת המזרח' לקראת הישיבה וההערות בעקבותיה (F.O. 371/35030 [E 3853] pp. 92—95). על האופי המיוחד של הפרוטוקול הרשמי של ישיבה זו והסיבות להבלטה דברי צ'רצ'יל בה ראה להלן עמ' 331 ואילך.

בארץ-ישראל. לקראת הישיבה נעשתה פעולת הכנה רבה של משרדים ושרים שונים, ועל שולחן הדיונים הונחו אחד-עשר תזכירים, שהופצו כמסמכי קאבינט בין ה-28 באפריל וה-1 ביולי 1943. לישיבה זו הוזמנו גם שרים מספר הנוגעים בדבר, שלא היו חברי קאבינט המלחמה.¹⁹² עם המוזמנים נמנו לאופולד אמרי (השר להודו ובורמה), לורד קרנבורן (הלורד שומר החותם ועד נובמבר 1942 שר המושבות), וסר ארצ'יבאלד סינקלר (שר האווירייה ומנהיג המפלגה הליבראלית). כן השתתפו בישיבה ריצ'ארד קייסי, השר התושב בקאהיר (שנעדר רוב הזמן מלונדון, אבל נמנה עם חברי קאבינט המלחמה), פילדמארשאל ויוול (באותה עת, המפקד העליון של זירת הודו ודרום-מזרח אסיה) — ועד יוני 1941, המפקד העליון של כוחות הבריטניה במזרח התיכון), שנזדמן באותה עת ללונדון.

את הדיון בשאלות לטווח קצר פתח ריצ'ארד קייסי, שחזר על רוב הנקודות של תזכירו וסיכומי מועצת המלחמה של המזרח התיכון (עמ' 307 לעיל). ומיקד את דבריו בסכנה המיידית הטמונה בתהליך המואץ של התגברות המגמות הקיצוניות בקרב המנהיגות הציונית בארץ-ישראל, נכונותה להפעיל כוח להשגת מטרות מדיניות ומציאותו של כוח כזה לרשותה.

בין ההצעות המעשיות שהעלה קייסי היו ריסון המנהיגים הציוניים הקיצוניים ועידוד המתונים, החזקת צבא רב למדי בארץ-ישראל, לדיכוי מהיר של התפרצות אלימה, והחלטה על חיפוש נשק, באותם מקרים שייוודע מקומם של 'סליקים' (אבל הימנעות מחיפוש נשק כולל). טבעי היה, שהנושא הראשון שנדון בישיבה — לאחר דברי הפתיחה — היה ההצעה בעניין ההכרזה האנגלו-אמריקנית המשותפת. אוליבר סטנלי, שר המושבות, שהסכים עם הערכת המצב הקודרת של קייסי, שם את הדגש בהצעה הזאת, גם משום שהאמין בסיכוי שהפסקת התעמולה הציונית בארצות-הברית תתרום לחיזוק היסודות המתונים בקרב היישוב היהודי בארץ-ישראל. כל חברי הקאבינט הסכימו, שיש צורך לפרסם הכרזה משותפת. לפני הישיבה היו מונחים נוסח הצעת משרד החוץ, נוסח ההצעה האמריקנית וההצעות הכלולות בתזכירי השרים.¹⁹³ אמרי ביקש ללוות את ההצהרה המשותפת בהבטחות ברורות יותר ליהודים באשר למדיניות שלאחר המלחמה, וזו היתה גם עמדת סר ארצ'יבאלד סינקלר, שחשב על הבטחות כלליות בנוסח הצעת קריפס. צ'רצ'יל הציע שנוסח ההצהרה יהיה כללי ככל האפשר, בלי פירוט. רוב חברי הקאבינט נטו להעדיף את נוסח ההצעה האמריקנית בתוספת משפט שהציע קייסי, האומר כי לא יתירו שינוי

192. חברי קאבינט המלחמה היו ביולי 1943 רק צ'רצ'יל (ראש הממשלה ושר ההגנה), קלמט אטלי (סגן רה"מ ושר הדומיניונים), אנתוני אידן (שר החוץ), ארנסט בוויין (שר העבודה), הרברט מוריסון (שר הפנים וההגנה האזרחית), סר ג'ון אנדרסון (Lord President of the Council), אוליבר ליטלטון (שר הייצור), וריצ'ארד קייסי (השר התושב במזרח התיכון).

193. מזכיר הקאבינט, סר אדוארד ברידג'ס, הפנה את תשומת-לבו של צ'רצ'יל, לקראת הישיבה, למסמכי קייסי וקריפס בנדון, בנוסף למסמכי משרד החוץ והצעת הסטייט דפארטמנט' (PREM 4. 51/6 p. 303. Bridges to P.M. 2.7.1943).

בכוח של הסטאטוס בארץ-ישראל/ אידן העלה את הספקות של משרדו בעניין המשפט על 'הסדר בעית ארץ-ישראל' הכלול בהצעה האמריקנית, שמה ישתמע ממנו כאילו 'הספר הלבן אינו בתוקף'. אידן הצהיר אמנם שהוא מכיר בעובדה, שרבים מהברי קאבינט המלחמה מתנגדים למדיניות 'הספר הלבן' ורוצים לשנותה לכשיתאפשר הדבר אבל, טען, כי רצוי שלא לרמוז בפומבי, בשלב זה, שמתכננים שינויים ב'ספר הלבן'.¹⁹⁴ בנושא זה סוכם: (א) חשוב לשתק את התעמולה בענייני ארץ-ישראל ולצורך זה נחוצה הכרזה אנגלו-אמריקנית משותפת; (ב) שר המושבות ושר החוץ ינסחו את ההצעה ברוח הדברים שנאמרו בישיבה, כלומר על יסוד ההצעה האמריקנית, בתוספת שני שינויים: שזו תהא הכרזה אנגלו-אמריקנית ולא הכרזה של האומות המאוחדות ושייתוסף סעיף מפורש בעניין אי-שינוי בכוח של הסטאטוס המדיני בארץ-ישראל;¹⁹⁵ (ג) הנוסח המוסכם יישלח, כמקובל, אל הנציב העליון בארץ-ישראל כדי שיהווה את דעתו, ולאחר מכן יועבר לשגריר האמריקני.¹⁹⁶

בשאלת מדיניות העלייה לזמן הקרוב לא היו חילוקי דעות בישיבה. הצעת שר המושבות שלאחר ה' 31 במאס 1944 יותר המשך עלייה יהודית עד שתתמלא מכסה ה-75,000 נתקבלה על דעת הכול. אבל צ'רצ'יל מצא לנכון להבהיר, שבפתרון זמני זה אין כל השלכה על היחס השליילי ל'ספר הלבן' וכי אין ללמוד ממנו דבר על מדיניות העלייה לאחר שתנוצל כל המכסה.¹⁹⁷

194. עמדת 'מחלקת המזרח' לקראת הישיבה היתה, שמנקודת המוצא של משרד החוץ הנושא הדחוף היחיד הוא — תשובה לארצות הברית בעניין 'ההכרזה המשותפת המיועדת לרסן את התעמולה היהודית בארה"ב' (Hankey, Minute 29.6.43. F.O.), p. 93 [3853] [E 371/35030], ולמקרה שירחיבו חברי הקאבינט את יריעת הדיון, הציעה 'מחלקת המזרח', שאין לא יעמוד על הצורך בדבר 'immediate restate-ment of the White Paper so long as nothing is done to invalidate the "White Paper"'. אבל לגופו של דבר, הזכיר פיטרסון שוב שלאור האינטרסים שיהיו לאנגליה בארצות ערב אחרי המלחמה (בעיקר בעיראק) 'We do not think it will be found desirable in any circumstances to give the Jews more in Palestine than is secured to them under the White Paper'. Sir Maurice Peterson, Minute 29.6.1943. (ibid.)

בישיבת הקאבינט, התרכזו בסוגיית העיתוי בלבד ולא עסק בבעיה העקרונית.

195. צ'רצ'יל עמד על כך, שהנושא לא יחרוג מהמסגרת האנגלו-אמריקנית. רווולט עתיד היה לשוב וליוזם את העלאתו במסגרת שלושת הגדולים. אבל בפגישתם במלטה שכנע צ'רצ'יל את רווולט שלא להעלות את הנושא, בפגישתם העתידה עם סטאלין ביאלטה.

196. הטיפול בהכרזה המשותפת בוצע במהירות, אבל המהלך טורפד על סף פרסומה, באוגוסט 1943, בעקבות דליפה בוואשינגטון, ולחץ יהודי כבד על הממשל האמריקני, שהביא לדחייתה. תולדות הנסיגה האמריקנית מההכרזה אינן עניין למאמר זה, אבל ראוי להזכירה בעיקר בשל תרומתה לשלשלת אי-ההבנות בין ואשינגטון ולונדון בנושא הארץ-ישראל. כעבור זמן מה (בסוף 1943) חידש 'הסטייט דפארטמנט' את יזמת ההצהרה המשותפת, אבל בתחילת ינואר 1944 היו הבריטים אלה שביקשו לדחות את ההכרזה המשותפת, הפעם לפי עצת הנציב העליון, שביקש לא לגרות את היישוב היהודי בארץ-ישראל.

197. עד 31 במאס 1943 נוצלו 41,000 סרטיפיקאטים ונותרו עוד 34,000 סרטיפיקאטים. לא

הדיון בסוגיית הנשק הבלתי לגאלי והצעת החיפושים היה ארוך יותר. על הפרק עמדו המלצות 'מועצת המלחמה של המזרח התיכון' לתגבור הצבא בארץ-ישראל ולמאמץ לגילוי נשק בלתי לגאלי ומניעת מסחר בנשק.¹⁹⁸ בדיון על חיפושי נשק הובהרה הנקודה המרכזית שהיתה חבויה בנוסח הנייטראלי, כביכול, של תזכיר 'מועצת המלחמה של המזרח התיכון' ('מאמצים לגלות נשק חבוי [...] יהודי או ערבי'). בדיון הסתבר, שחיפושי נשק פירושם למעשה אפשרות גילוי נשק אצל היהודים בלבד, משום שאצלם מרוכז הנשק במחסנים, ואילו הערבים מחזיקים נשק באורח אינדיווידואלי. 'מאחר שאין אפשרות לבצע חיפושים מבית לבית, כל פעולה כנגד "סליקים" ידועים בלבד [כפי שהציע קייסי] תפגע בהכרח ביהודים בלבד.'¹⁹⁹

כל השרים היו מרוצים מהחלטה זו. קייסי ניסה כנראה לערער עליה בשיחה מוקדמת עם צ'רצ'יל, והובהר לו שבלעדיה אין אפשרות לדון בכל נושא אחר. ראה: Casey to Moyne, 6.7.1943 מכל המדווחים על הישיבה, רק אוליבר סטנלי הזכיר את התוספת העקרונית של צ'רצ'יל: 'but that this conclusion was not to be taken as prejudicing later decisions on immigration policy when White Paper had been attained' (Stanley to MacMichael, 12.7.1943.) (ibid.) קייסי לא כלל את הדברים האלה במכתבו אל מוין; גם מזכיר הקאבינט, סר אדוארד ברידג'ס, לא כלל אותם בטיטת הפרוטוקול, וצ'רצ'יל גוף בו בשל כך (ראה להלן).

198. ריבוי הידיעות על רכישת נשק בדרכים שונות בידי ארגוני המחתרת בארץ-ישראל, בתחילת שנת 1943, העלה שוב את הנושא על סדר היום. משרד המלחמה שקל אפשרות של חיפושים מקיפים, אבל ראשי המטות העריכו, כאמור, שיהיה צורך לפחות בשתי דיוויזיות לביצוע החיפושים בסקטור היהודי, והתנגדו באותו שלב להסתככות כזאת. במחלקת המזרח של משרד החוץ לא שבעו כנראה נחת מהחלטה זו. בדו"ח החודשי של מארס 1943 ציין מק'מייקל גידול מדאיג בהיקף גנבות נשק, תחמושת וחומרי חבלה ממחנות הצבא בארץ. הגיב על כך אחד מעובדי מחלקת המזרח: 'It is fantastic that the Jews can get away with a theft of arms on this scale. The W[ar] O[ffice] are considering whether any action can be taken against the Haganah [...] the proposal has already been considered and rejected by the C[ommanders] in C[hief]' (Eyes, מוריס באקסטר, ראש מחלקת המזרח, העיר על זאת: 'Apparently the military authorities say that it would need two divisions to round up the arms which the Jewish organisations in Palestine are collecting for eventual use against PREM 4. 51/9, us or the Arabs'... (Baxter, Minute 2/5/43, ibid.) W.P. (43) 247, p. 2 וכן p. 303

199. '...it was explained that while the Arabs mostly had their arms in their individual possession, it was known that the Jews had accumulated large caches of arms, including machine-guns. It was agreed that there could be no question of house-to-house search, and it therefore followed that any action against caches of arms would affect the Jews and not the Arabs.' (W.M. (42) 92th, 2.7.1943, p. 3)

צ'רצ'יל, שנטל חלק פעיל ביותר בדיון על הסעיף הזה, נקט עמדה שונה לחלוטין מזו של 'מועצת המלחמה של המזרח התיכון', וגם הקפיד במיוחד שלא להשאיר למפקדי הצבא במזרח התיכון ובארץ-ישראל כל סמכות החלטה בתחום היפושי הנשק. צ'רצ'יל לא קיבל את הטון המאיים שבתזכיר 'מועצת המלחמה של המזרח התיכון' ושלל את התביעות לתגבור הצבא בארץ לקראת ה-31 במאס 1944. לדעתו לא היה מקום לדאגה בתחום זה. יתרה מזו, צ'רצ'יל אף הביע את שביעות רצונו על שהיהודים בארץ-ישראל חמושים היטב, והזכיר את היחלצותם לעמוד לימין בנות-הברית כשנראה היה שהאויב עלול להשתלט על סוריה ועיראק.²⁰⁰ צ'רצ'יל גם לא הסתפק בהחלטת הקאבינט שנוסחה היה, שבזמן הקרוב 'לא ינקטו צעדים אקטיביים לחיפוש נשק בארץ-ישראל', וטרה להבהיר, ואף תבע להוסיף בפרוטוקול, 'שלא יהיה כל שינוי במדיניות בשאלה זו ללא פנייה מיוחדת אל קאבינט המלחמה'.²⁰¹ לפני שעבר הקאבינט לדיון בשאלות מדיניות ארוכת-טווח הוזמן פילדמארשאל וייוול להרצות את השקפתו על ארץ-ישראל לאור נסיונו הרב במזרח התיכון. וייוול היה משוכנע שאם תפרוץ מלחמה בארץ-ישראל, ללא התערבות מדינות שכנות, ינצחו היהודים את ערביי ארץ-ישראל. אבל לדעתו יהיה זה אסון ואסור להגיע למצב כזה. ההתחייבויות שניתנו לערבים ('הספר הלבן') יצרו קשיים, אבל מאידך גיסא מהוות כיום השאיפות של יהודי ארץ-ישראל סכנה לבטחונן של הקומונוולט והאימ-פריה הבריטית.²⁰²

200. 'He was glad that the Jews were well armed. He recalled the anxiety which they had shown to fight for us at the time when it looked as though the enemy would gain control of Syria and Iraq.' (ibid.) התפעלות זו מהיחלצות היהודית לא היתה, כאמור, נחלת משרדי החוץ והמלחמה והמשרד של השר התושב בקאהיר. הללו גרסו שהיהודים עושים זאת באורח טבעי למען הגנתם העצמית. כן טענו אנשים כאוליבר ליטלטון (עמ' 314 לעיל), אידן (הערה 105 לעיל) ומוריס בקסטר (הערה 105 לעיל) שהיהודים מתגייסים לצבא הבריטי כדי להקים פוטנציאל צבאי, שיעזור להכריע בסוף המלחמה בכוח את גורל עתיד ארץ-ישראל.

201. שם. על המדיניות בנושא זה, כפי שהוחלט עליה בקאבינט המלחמה בפברואר 1940, ראה הערה 116 לעיל.

202. שם. פילדמרשאל וייוול (1883—1950) היה מפקד כוחות בריטניה במזרח התיכון עד יוני 1941. ביוני 1941 החליף תפקידים עם גנרל אוקינגלק, ונתמנה מפקד עליון בהודו ובורמה. וייוול היה מלכתחילה אנטי-ציוני (ראה J. Connell, *Wavell Scholar and Soldier*, pp. 189—190). על חילוקי דעות שהיו לו עם צ'רצ'יל והקאבינט בנושאים הקשורים בארץ-ישראל, ראה הערה 39 לעיל. כן ראה מאמרו הביקורתי של אלי כדורי על מדיניות וייוול בזמן מרד ראשיד עלי ומקורותיה E. Kedourie, 'Wavell and Iraq — April-May 1946', *Middle East Studies*, II, No. 4, pp. 373—386). צ'רצ'יל התייחס בזלזול ובאירוניה להערכות וייוול בשאלות ארץ-ישראל, אבל לימים, נהג לצטט את דבריו על יחסי הכוחות בין היישוב היהודי והערבי בארץ-ישראל, בהקשרים שהיו נוחים לו. (ראה למשל הערת צ'רצ'יל, כעבור חצי שנה, לראשי המטות, בעקבות חילוקי דעות שנתגלעו ביניהם — על הצעת החלוקה של ועדת הקאבינט: 'It must be remembered that General Wavell stated

צ'רצ'יל פתח את הדיון במדיניות לטווח ארוך, וחזר במידה רבה על דבריו בתזכירו מ-28 באפריל 1943. צ'רצ'יל הצדיק את מדיניות הממשלה במלחמת העולם הראשונה, שהביאה ל'הצהרת בלפור', ראה עצמו קשור להתחייבות הנובעת ממדיניות זו, וציין שוב כי בעיניו 'הספר הלבן' של 1939 הוא 'הפרת התחייבות מפורשת זו'. צ'רצ'יל אמנם החשיב מאוד את העיתוי והערך שהשעה אינה כשרה להכרזת מדיניות בנושא היהודי-ערבי. אבל בבוא העת, אמר, צריך יהיה לבצע את המדיניות ולקיים את ההבטחות ליהודים בצורה נחרצת, ולא להיסוג מפני לחצים.²⁰³ את ההצעה המעשית הביא, כדרכו, אטלי, שטען כי גם אם מוסכם על הכול, שאין לפתוח כעת דיון פומבי בנושא הארץ-ישראלי, יש צורך להתחיל מיד בעיצוב מדיניות ארוכת-טווח 'כדי שנוכל לבצעה מיד עם תום המלחמה'. ההנחות היו מוסכמות על כל המשתתפים בדיון, וכן ההצעה להקים ועדת קאבינט, שתדון בנושא ותביא בהקדם הצעת מדיניות. בחילופי הדברים בין השרים על הפתרון הרצוי גשמעו הרבה דעות בעד חלוקה, אם ימצאו התנאים להקמת מדינה יהודית בגודל מתקבל על הדעת. כן הוחלט לבדוק גם האפשרות להתיישבות יהודית בקיריניקה, טריפוליטניה או אריתריאה, כ'אלטרנטיבה או כחוספת' לארץ-ישראל.²⁰⁴

הקמת ועדת הקאבינט

צ'רצ'יל קיבל ב-2 ביולי 1943 בערב, או ב-3 ביולי בבוקר, העתק של סיכומי ישיבת קאבינט המלחמה, שכתב, כמקובל, מוכיר הקאבינט סר אדוארד ברידג'ס. צ'רצ'יל הגיב על הסיכומים במכתב חריף ביותר, ששיגר מיד לברידג'ס. אופי המכתב הרג באופן בולט מהמקובל ביחסי צ'רצ'יל וברידג'ס. גם הטון היה חריף מהמקובל — וצ'רצ'יל לא נהג לחסוך באירוניה גם במכתביו השגרתיים לשרים, למצביאים ולפקידי לשכתו. הוא האשים את ברידג'ס בניסוח פרוטוקול לא מדויק, חד-צדדי, תבע ממנו להפסיק מיד את הפצתו וביקש להודיעו למי כבר נשלח הדו"ח בנוסחו זה.²⁰⁵ הביקורת של צ'רצ'יל היתה מכוונת בעיקר למידת הדיוק בניסוח הסעיפים שעסקו במדיניות לטווח קצר ובהחלטות האופראטיביות. מכל מקום יש באפיוודה זאת

that left to themselves, the Jews would beat the Arabs' (Churchill to Ismay, 25.1.1944 PREM 4. 52/1, p. 168.)

'But all the lessons of the last two or three years went to show that difficult situations could not be surmounted except by facing them resolutely. At the proper time it would, in his view, be our duty to show that we were not prepared to be driven off solemn undertakings which we had given.' (W.M. (43) 92nd, p. 6.)

204. כל המשתתפים בדיון היו כנראה שותפים להערכה, שהסעיף הקונסטитуציוני ב'ספר הלבן' אינו בר-ביצוע. כך על כל פנים דיווח סטנלי למק-מייקל ...the Cabinet was impressed by the difficulties in the way of pursuing the White Paper Constitutional program or any variant of it' (Stanley to MacMichael 12/7/1943 C.O. 733/444 I/78572 a [1943])

PREM 4. 52/5, p. 1092... 205

כדי לחזור ולהדגיש את הרגישות הרבה והחשדנות של צ'רצ'יל בשריו ואפילו בפקידיו הקרובים, כל אימת שהמדובר בנושא הארץ-ישראלי. צ'רצ'יל בא אל ברידג'ס בטענות, בין השאר, על שבסיכומים לא נאמר במפורש שאין לפרק את היהודים מנשקם. צ'רצ'יל גם זעם על שלא הודגש, שאין בהחלטה להמשיך את העלייה על חשבון מכסת 'הספר הלבן' משום קבלת עקרון הפסקת העלייה, לכשתיתם מכסה זו. כן התלונן צ'רצ'יל שהתקפתו על 'הספר הלבן' ודבריו על הצורך לקיים את ההבטחות לציונים לא נזכרו בסיכומים כל עיקר. ברידג'ס מיהר למלא אחר הוראות צ'רצ'יל, התנצל ושלח אליו מייד נוסח מתוקן. צ'רצ'יל וברידג'ס דנו בעל פה בנוסח המתוקן, ורק אחר-כך, ב-7 ביולי (חמישה ימים לאחר הישיבה), הוא הופץ בין השרים והנוגעים בדבר. זהו הנוסח המצוי בתיקי הקאבינט והמשרדים השונים המצויים בארכיון.²⁰⁶ צ'רצ'יל גם טען כלפי ברידג'ס, שצריך היה לכלול בפרוטוקול את דבריו על כך, שמסקנות ועדת פיל צריכות להיות נקודת המוצא לדיוני ועדת השרים. ייתכן שצ'רצ'יל טעה בנקודה זו וכי ברידג'ס שכנע אותו שלא היתה כוונה לכלול בסיכומי הישיבה גם פרטים על כתב הסמכות של הוועדה. מכל מקום, בפרוטוקול המתוקן מופיע רק סעיף אופראטיבי אחד: 'תוקם ועדת קאבינט לדון במדיניות ארוכת-טווח לארץ-ישראל. ראש הממשלה קיבל על עצמו למנות את השרים שיתבקשו להשתתף בוועדה זו'. אבל צ'רצ'יל החליט לא רק למנות את חברי ועדת הקאבינט, אלא גם לפרט את כתב הסמכות בדרך שתכוון את הדיון מלכתחילה לכיוון של פתרון חלוקה בנוסח המלצות ועדת פיל, בצירוף פתיחת הנגב להתיישבות יהודית.²⁰⁷ יתרה מזו, בבחירת חברי הוועדה שקל צ'רצ'יל מראש את עמדת השרים ויחסם ליספר הלבן.

206. W.M. (42) 92nd conclusions, Minute 2. אכן, סיכומי הישיבה הזאת שונים בצורתם ונוסחם מסיכומים רגילים. המבנה והחלוקה בין הדיון והסיכומים אינם הגיוניים, והמסמך נראה כאלו חובר טלאים טלאים. דברי צ'רצ'יל ניתנים בהרחבה יחסית, וניכר שהם לא תמיד משולבים אורגנית בפרוטוקול המקורי. נוסח טיוטת הפרוטוקול המקורי לא נמצא בתיקים שניתן לי לבדקם.

207. צ'רצ'יל היה מתנגד חריף לתכנית פיל' בשעה שבאה לאוויר העולם. הוא ראה בה אקט אנטי-ציוני וגילוי נוסף של המדיניות המוטעית של ממשלת צ'מברלין. צ'רצ'יל נתן ביטוי חריף לעמדה זו גם לפני שהתכנית נתפרסמה (בארוחה שוימן וייצמן ב-8 ביוני 1937), בזמן הדיון הפומבי עליה (ובכלל זה מאמרים באיבינג סטנדארד' ובג'ואיז כרוניקל' באוגוסט וספטמבר 1937), וגם מאוחר יותר (במכתב להרברט סמואל ב-3 באוקטובר 1937 ובדיון על תכנית 'וודהד' ב-24 בנובמבר 1938). כמדינאים בריטיים פרו-ציוניים אחרים היה בעיני צ'רצ'יל המשך המנדט 'כרוחו וכלשונו' עדיף על חלוקה. בעלי גישה זו הרחיקו לכת במאבקם ולעתים נקטו עמדות שנגדו את הטאקטיקה של וייצמן ובן-גוריון, שכן הללו ביקשו להילחם נגד התכנית, אבל קיבלו את עקרון החלוקה, תוך התנאות הסכמתם בגבולות טובים יותר. ראה גם: N. Rose, *The Gentile Zionists*, London 1973, pp. 131—133, 139, 148, 153, 172. רק ליאופולד אמרי, מכל המדינאים הפרו-ציוניים, נקט עמדה עקרונית וטאקטית דומה לזו של וייצמן ובן-גוריון.

בזמן המלחמה שינה צ'רצ'יל את עמדתו, ובמכלול האפשרויות האלטרנטיביות שצפה,

כבר ב-4 ביולי 1943 כתב צ'רצ'יל לברידיג'ס על מחשבותיו הראשונות בדבר הרכב הוועדה. בשלב זה התכוון למנות את הרברט מוריסון (שר הפנים וממנהיגי מפלגת הלייבור) ליושב ראש הוועדה ואת לורד קרנבורן (הלורד שומר החותם ושר המושבות לשעבר, שמרן), ליאופולד אַמרי (שר לענייני הודו ובורמה ושר המושבות לשעבר, שמרן), אוליבר סטנלי (שר המושבות, שמרן) וארצ'יבאלד סינקלר (שר לענייני אווירייה, מנהיג המפלגה הליבראלית). צ'רצ'יל לא חשב בשלב זה למנות את שר החוץ כחבר הוועדה — דבר המעורר תמיהה ואינו יכול להיות פרי מקרה או שכתה. האם רצה לשחרר את הדיונים בוועדת הקאבינט מלחץ ההערכות והשיקולים של משרד החוץ בעניין האינטרסים הבריטיים בארצות ערב — הערכות ושיקולים שהכיר היטב במשך כל תקופת המלחמה ואשר גובשו גיבוש ראשוני בתזכירו של אידן מה-10 במאי 1941? אין על כך תשובה ברורה בשלב זה של המחקר. מכל מקום, בשיחתו עם צ'רצ'יל לאחר ניסוח טיוטת כתב המינוי ניסה אידן, בראש ובראשונה, למנוע את מינויו של אַמרי, שמקובל היה כקשור יותר מדי במדיניות פרו-ציונית. אידן הקדים תביעה זאת אף לערעורו על אי-מינוי נציגות של משרד החוץ בוועדה.²⁰⁸ צ'רצ'יל כנראה לא השיב לאידן בו במקום, וכעבור יום או יומיים שיגר אליו איגרת אישית, אירונית כלשהו, שבה עמד על דעתו למנות את אַמרי כחבר הוועדה. ואשר לדעותיו של אַמרי, הוסיף צ'רצ'יל, 'הנה נכון הדבר שדעותיו בנושא זה דומות לשלי, דבר שיש להצטער עליו, אבל הוא בקיא מאוד [בנושא] ובעל אנרגיה רוחנית רבה.'²⁰⁹ אידן נאלץ כמובן לקבל את הדין בגקודה זו, ופנה לערעור על אי-הכללת נציג משרד החוץ בוועדה. אידן טען, במידה רבה של צדק, שאין מיניסטרו, אף לא משרד המושבות, הקשור באופן אינטימי יותר בהסתעפויות של נושא אומלל זה.²¹⁰ אידן עצמו לא רצה להיות חבר בוועדה, גם מחוסר זמן וגם, קרוב לוודאי, מתוך רצון להשאיר לעצמו חופש ביטוי מלא למקרה שיתגלה צורך במאבק — בעת הדיון הצפוי בקאבינט — נגד המלצות הוועדה. אידן ביקש אפוא לצרף לוועדה את ריצ'ארד לאו, סגן שר החוץ, וצ'רצ'יל בענה לבקשה.²¹¹

נתן מפעם לפעם ביטוי גם לעמדה דומה לזו של אַמרי, כלומר הרחבת שטח המדינה היהודית כלפי דרום והכללת הנגב בתחומה. ראה, למשל, תזכירו מה-19 במאי 1941 (עמ' 262 לעיל). מאוחר יותר, בשיחתו עם וייצמן, ב-4 בנובמבר 1944, סירב אמנם צ'רצ'יל לדון בגבולות, אבל אמר שהוא תומך בחלוקה וכי הנגב צריך להימסר ליהודים. ראה: John Martin to Gater 4.11.44. PREM 4. 52/3.

לורד צ'רוול, עוזרו המדעי של צ'רצ'יל, הכין עבורו, לפני הישיבה, סיכום וחוות דעת על כל התוכירים והוסיף אגב ניהוח, שלדעתו מוביל הכול לחלוקת ארץ-ישראל כפתרון יחיד, Cherwell to P.M. 26/6/1943 PREM 4 52/5, p. 1030.

²⁰⁸ PREM 4, 51/2, pp. 202—203.

²⁰⁹ W.S.C. to Eden, 11.7.1973. PREM 4, 51/2, p. 202.

²¹⁰ 'No Department, not even the Colonial Office, is more intimately concerned with the ramification of this unhappy subject.' (Eden to Churchill, 12.7.43. *ibid.*, p. 101)

²¹¹ Richard Kidston Law (לימים Lord Coleraine), בנו של ראש הממשלה לשעבר בונאר לו; מ-1941 היה חבר פארלאמנט שמרני ו-Parliamentary Under-

מלאכת הרכבת הוועדה וניסוח כתב הסמכות נמשכו כשבועיים. ב-20 ביולי הפיץ מזכיר הקאבינט את המסמך הרשמי על הרכב הוועדה וכתב הסמכות שלה. גם על חיבור כתב הסמכות הטביע צ'רצ'יל את חותמו: *Herbert Stanley Morrison*.
על הוועדה לדון ולדווח לקאבינט על מדיניות ארוכת-טווח לארץ-ישראל.
 הוועדה תתחיל בבחינת דו"ח ועדת פיל ותשקול, אם אפשר לאמץ כיום תכנית זאת, או משהו בדומה לה. בין השאר על הוועדה לבדוק: (א) את האפשרויות של פיתוח הנגב; (ב) את ההצעה שיישובים יהודים גלונים (Satellite 'Jewish Settlements') יוקמו באזורים אחרים, למשל: קירנטיקה, טריפור-ליטניה ואריתריאה.²¹²

הרכב הוועדה היה חד-צדדי במידה ניכרת. צ'רצ'יל, שבדרך כלל ניהל את הקאבינט בזמן המלחמה בדרך הרבה יותר דמוקרטית משניתן לצפות ממנהיגות במלחמה טוטאלית, ביקש הפעם, כנראה, להבטיח מלכתחילה שהדיונים במסגרת כתב הסמכות המוצע יתנהלו מתוך קונסנסוס הפוסל את 'הספר הלבן' ואת המדיניות שעמדה מאחוריו. מכאן נבע, כנראה, נסיוגו החורג והפוגע, לא לכלול בוועדה נציג של משרד החוץ. צ'רצ'יל לא יכול, וגם לא רצה, להכתיב לוועדה את המסקנות. ואכן, גם במסגרת הקונסנסוס של פסילת 'הספר הלבן' מצוי היה מרחב דיון רב שעלול היה לשלול את תכניותיו של צ'רצ'יל, אבל כלפי תומכי העקרונות המדיניים-קונסטיטוציוניים של 'הספר הלבן' גילה צ'רצ'יל קוצר רוח שבא לביטוי גם בהרכבת הוועדה. היושב ראש, הרברט מוריסון, היה בעל העבר הפרו-ציוני המובהק ביותר מכל השרים הבכירים של הלייבור.²¹³ אף מקובל היה על צ'רצ'יל, שמפלגת

Secretary במשרד החוץ, וטיפל גם בשאלות המזרח התיכון ובעיות הפליטים (הוא ייצג את ממשלת בריטניה בוועידת ברמודה). ב-25 בספטמבר 1943 הועלה בדרגה ונתמנה Minister of State במשרד החוץ, והוסיף לטפל בנושא הארץ-ישראל. בשנת 1945 כיהן כשר החינוך. בתקופת 'מדיניות הפיס' הצטרף ל'קבוצת אידן האופוזיציונית', והחל ב-1938 היה אחד הבולטים במבקרי מדיניותו של צ'מברלין. גם במשרד החוץ שמר על קו עצמאי. היה שותף לרוב ההערכות בקשר למדיניות המזרח התיכון, אבל לא קיבל את העמדה האנטי-ציונית של 'מחלקת המזרח' במלוא קיצוניותה, והעריך שצריך יהיה לחדול ממדיניות 'הספר הלבן' עם תום המלחמה. לאחר מינויו החדש של לאו נתמנה George Henry Hall, חבר פארלאמנט ממפלגת הלייבור, כ-Parliamentary Under-Secretary של שר החוץ. בהעדרו של לאו מילא האל את תפקידו בוועדת הקאבינט. ג'ורג' האל עתיד היה להתמנות שר המושבות הראשון בממשלת אטלי. וראה לעיל, הערה 6.

212. P. (M) (43) 1, CAB 95, vol. 14.

213. Herbert Stanley Morrison, מנהיג הלייבור בלונדון ואדריכל השליטה של מפלגה זו במוסדות המוניציפאליים של 'לונדון רבה'; שר התחבורה בממשלת הלייבור השניה (1929—1931); שר הייצור ב-1940 ושר הפנים וההגנה האזרחית בשנים 1940—1945, ומ-1942 חבר קאבינט המלחמה; 'מנהיג בית הנבחרים' בממשלת אטלי (1945—1951). גילה יחס חיובי לציונות מתחילת שנות השלושים וקיים קשרים קבועים עם 'פועלי ציון', ובעיקר עם דב הון. ביקר בארץ-ישראל ב-1935 (המנהיג היחיד של 'הלייבור' מן השורה הראשונה, שעשה זאת בשנות השלושים). השתתף בדיון

הלייבור כולה — על כל מנהיגותה הבכירה — קשורה בהתחייבות ברורה נגד מדיניות 'הספר הלבן'. הוא נהג לטעון זאת בוויכוחים עם שרי החוץ (האליפאס ואחר כך אידן) בתחילת המלחמה. לייבור'ד אמרי היה, כאמור, מקובל כשר הפרו־ציוני ביותר, בשלב זה, בקרב המנהיגות של המפלגה השמרנית. הוא גם היה מקורב ביותר, בקשרים יום־יומיים, למנהיגות הציונית בלונדון, ובעיקר לווייצמן וחוגו. אמרי היה גם מצויד בידע ניכר בנושא מאז שירת כסגן מזכיר הקאבינט של לוי'ד ג'ורג', בתקופת 'הצהרת בלפור' ומתקופת שירותו כשר המושבות בשנות העשרים. הוא אף היה המנהיג השמרני הבולט הראשון שגיבש עוד בשנות השלושים עמדה בעד חלוקה נוחה ליהודים.²¹⁴ אין זה מקרה שאידן נקט צעד לא שגרתי בניסיון למנוע את מינויו של אמרי כחבר הוועדה, על אף היחסים הקרובים ששררו ביניהם מאז השתייכות אמרי ל'קבוצת אידן' ולאופוזיציה — האנטי־פיוסית' — לצ'מברליין במפלגה השמרנית. עברו של ארצ'יבלד סינקלר, מנהיג המפלגה הליברלית, לא היה שונה מזה של אמרי בכל הנוגע לציונות ולארץ־ישראל. ואכן השניים שיתפו פעולה ונקטו עמדות דומות בדיוני הוועדה. סינקלר לא היה מצויד במידע ובנסיון המעשי של אמרי, אבל מהיותו מנהיג המפלגה הליברלית ונציגה בקאבינט נודעה לעמדותיו חשיבות מיוחדת.²¹⁵ גם הלורד קרנבורן, שנמנה בשעתו עם 'קבוצת אידן' והאופוזיציה האנטי־צ'מברליינית במפלגה השמרנית, התנגד למדיניות 'הספר הלבן' בעת שעוצבה, ובזמן המלחמה שמר אמונים להתנגדותו לתפיסה הפוליטית העקרונית שמאחורי מדיניות זאת. עם זאת ביצע נאמנה כשר המושבות ב־1941—1942, את מדיניות הפשרה שהושגה בין תומכי 'הספר הלבן'

בפארלאמנט על 'הספר הלבן' ב־23 מאי 1939, ותקף בחריפות רבה את מדיניות הממשלה.

214. Leopold Stennett Amery, חבר פארלאמנט שמרני בשנים 1911—1945; עוזר מזכיר קאבינט המלחמה בשנת 1917 (תקופת לידת 'הצהרת בלפור' שקשרה אותו לציונות); סגן שר המושבות בשנים 1919—1921; שר הצי, 1922—1924; שר המושבות 1924—1929 ושר הדומיניום ב־1925—1929; שר להודו ובורמה בשנים 1940—1945. מראשי המדברים באופוזיציה השמרנית למדיניות הפיוס באירופה בשנות השלושים. תומך ותיק ועקבי של התנועה הציונית ומדיניות הבית הלאומי ומקורב אישית לווייצמן ומנהיגים ציוניים אחרים. תמך בתכנית החלוקה משנות השלושים והעניק את תמיכתו לטאקטיקה של וייצמן ובן־גוריון בעניין תכנית ועדת פיל (היחיד מבין המדינאים הבריטיים הפרו־ציוניים שעשה כן). נשאר נאמן לקו זה גם בתקופת המלחמה והיה ממעצבי הקונצפציה של 'תכנית פיל' עם הנגב. תקף את הממשלה בדיון בפארלאמנט על 'הספר הלבן', ב־22 ביוני 1939, באחד הנאומים הבולטים והמזהירים שנישאו בדיון זה. קיים במשך כל תקופת המלחמה קשרים אישיים עם צ'רצ'יל, ונהג מפעם לפעם להעלות לפניו נושאים וקבלנות של הציונים.

215. Sir Archibald Henry Macdonald Sinclair, חבר פארלאמנט ליברלי בשנים 1922—1945; מנהיג הליברלים מ־1935; שר האוויריה בממשלת הקואליציה המלחמיתית (1940—1945); לידד ותיק של התנועה הציונית ומקורב למנהיגיה מאז שנות העשרים. סייע לווייצמן בתקופת משבר 1929—1931, ושיתף פעולה עם ודג'ווד בתחילת פעילותו למען 'הדומיניון השביעי'. התנגד לתכנית ועדת פיל מאותם הנימוקים כמו

ובין מתנגדיו, ובנאומיו בבית הלורדים נתן ביטוי למדיניות זאת שמשמעותה היתה המשך ביצוע סעיפי העלייה והקרקות שב'ספר הלבן'²¹⁶ או ל'בר סטנלי' היה, כאמור, שר המושבות מאז נובמבר 1942. מינויו בתוקף תפקידו היה מובן ממאליו גם ללא קשר לעמדותיו. סטנלי היה היחיד מחברי הוועדה, שנמנה עם ממשלת צ'מברליין ששיצבה את מדיניות 'הספר הלבן', הצביע בעד מדיניות זאת ולא התכחש לעובדה זו מאוחר יותר. אבל לאחר שנעשה שר המושבות בממשלת צ'רצ'יל הבהיר, שברור לו כי ממשלה זו לא תוכל להשאיר בתוקף את מדיניות 'הספר הלבן' לאחר המלחמה. בביצוע השוטף של המדיניות המשיך את מסורת קודמו, הלורד קרנבורן, של היצמדות לסטאטוס-קוו. הוא גם איש שצריך היה להציע נוסחה חדשה בעניין מדיניות העלייה לאחר ה-31 במאוס 1944, אבל סטנלי לא הביא עמו כל עמדה משלו באשר לנוסחה הפוליטית שתחליף את 'הספר הלבן'. ברור היה שעמדתו עתידה להתעצב תוך כדי עבודת הוועדה, ובעיקר תוך כדי ההכנות לעבודת הוועדה שהוטלו על עובדי משרד המושבות בלונדון והנציב העליון ועוזריו הקרובים בארץ-ישראל. ואלה, כפי שנתברר עד מהרה, תמכו בפתרון של חלוקה.²¹⁷ ריצ'ארד קידסטון לאו, סגן שר החוץ, ייצג את עמדת משרד החוץ, והיה 'במיעוט של אחד' אל מול עמדת הוועדה כמעט בכל הנושאים. לאו לא הודעה בכול עם עמדת 'מחלקת המזרח' של משרדו. לגופו של דבר תמך גם הוא בחלוקה, אבל התכוון להקצות למדינה היהודית טריטוריה הרבה יותר קטנה מן המינימום שהציע כל חבר אחר בוועדה.²¹⁸ ריצ'ארד לאו הבהיר לאנשי 'מחלקת המזרח' שבמשרדו את משמעות הרכב הוועדה לאחר הישיבה הראשונה שקוימה: 'מכל מקום, אני משוכנע ללא צל של ספק, שלא נוכל להשיג את קבלת העמדה של משרד החוץ בוועדה זאת. כל אחד מחבריה, פרט לשר המושבות ('שגם אותו החזיק בקושי בחוץ'), הצביע נגד 'הספר הלבן' ב-1939/219. יתרה מזו, לאחר הישיבה הראשונה של ועדת הקאבינט, דיווח ריצ'ארד לאו לפקידי משרדו בנעימה אירונית, על האווירה הפרו-ציונית ששרתה על הדיונים בישיבה הראשונה של הוועדה: 'הדיון שארך שעה ומחצה, הרקיע שחקים והקיף עולם ומלואו. האווירה הכללית היתה שהציונים יקבלו את ארץ-ישראל, עבר הירדן ואת רוב היבשת הצפון-אפריקנית. כשיגשו לעבודה המעשית יהיה הדיון בודאי שקול יותר.'²²⁰ בהמשך

צ'רצ'יל ושאר המדינאים הפרו-ציוניים (ראה הערה 207, לעיל). היה מתנגד גלוי למדיניות 'הספר הלבן'.

216. R.A.J. Gascoyne Cecil, Viscount Cranborne. ראה הערות 33, 91, ו-92 לעיל.

217. Colonel Oliver Frederick George Stanley. ראה הערות 33, 94 לעיל. ראה גם מאמרי 'מק'מייכל ושאלת עתיד ארץ-ישראל' (הערה 28 לעיל).

218. Richard K. Law. ראה הערה 211 לעיל.

219. R.K. Law to Sir Maurice Peterson. Minute 10.8.43. F.O. 371/35036 [E 4336], p. 138

220. 'The talk which lasted for an hour and a half, was high, wide and handsome. The general atmosphere was that the Zionists should take

דיווחו סיפר לאנשי משרד החוץ, שהמדובר בעצם בהרגשה כללית שאין מנוס מפתרון המבוסס על חלוקה, בצורה זו או אחרת. 'עמדה הנראית גם לי [...] אני הייב לומר שאיני רואה כל פתרון אחר'. אבל בישיבתה הראשונה של הוועדה הסביר לאו, ש'מחלקת המזרח' של משרדו מתנגדת מכול וכול לפתרון על יסוד של חלוקה, והבטיח להגיש תזכיר של המחלקה בנדון. אכן, בעבודת הוועדה נתברר עד מהרה שנתלכדו אסכולות שונות מן הקצה אל הקצה לתמיכה בחלוקה. נוצר קונסנסוס, שאפשר להגיש כעבור ארבעה חודשים דו"ח מוסכם (בהסתייגות מותנית של משרד החוץ). אבל פרשה זו של המוטיבאציות השונות, התכניות השונות, נקודות המוקד והמחלוקת, הדו"ח המוסכם, אישורו בקאבינט והצלחת משרד החוץ לטרפד אותו; פרשה זו היא נושא למאמר נפרד.²²¹

over Palestine and Transjordan and most of the North African continent. When it gets down to hard tacks probably it won't be so wild.' (R.K. Law. Minute 7.8.1943, *ibid.*, p. 7)

²²¹ על חלק מגושאים אלה ראה: 'ג' כהן. הארולד מק-מיכל ושאלת עתיד ארץ-ישראל', המזרח החדש, כרך כ"ה, 1975, חוברת 1—2 (97—98), עמ' 52—68.